

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

V. évfolyam

1998. 3. szám

E számunk szerzői

Fazekas Rózsa (BGYTF, főiskolai docens)

Hegedűs András (PLE, levéltáros, igazgató)

Hermann István (ELTE BTK, történelem–latin szakos, III. éves)

Szilágyi László (Zrínyi Ilona Gimnázium, Nyíregyháza, középiskolai tanár)

BGYTF = Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza

ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

PLE = Prímási Levéltár, Esztergom

*

Lapunkat támogatják:

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

Budapest Főváros Levéltára

Soros Alapítvány

*

A címlapon:

Gróf Károlyi György

Franz Eybl litográfiája, 1842

Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, 2067.

*

Felelős kiadó: FONS Alapítvány

Szedte és nyomta a Budapest Főváros Levéltára Nyomdája

Felelős vezető: Pesti Márta

ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szent-pétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: 1998-ig évente három alkalommal, 1998-tól évente négy alkalommal (számonként 7,5-9 ív), külön füzetben éves összesített tartalomjegyzékkel, hely- és névmutatóval.

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Fons Alapítvány, 1026 Budapest, Szilágyi Erzsébet fasor 25. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: PÁLFFY GÉZA, titkára: PETRIK IVÁN.

Szerkesztőség: REISZ T. CSABA főszerkesztő, KENYERES ISTVÁN szerkesztő.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1052 Budapest, Piarista köz 1. Tel.: 267-0966/5127. *Szerkesztőségi fogadóórák:* minden hónap első csütörtök, 10⁰⁰–12⁰⁰.

E-mail: retix@isis.elte.hu és h13897ken@ella.hu

Honlap: <http://isis.elte.hu/~retix/fons.htm>

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címen várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat 3,5"-es lemezen kérjük benyújtani. A szerkesztőség szívesen veszi, ha a kéziratok Word for Windows (WfW) 2.0 vagy 6.0 verzióban készülnek, de más konvertálható szövegszerkesztő is használható (MS-DOS Word, WordPerfect, WordStar). A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 30 különlenyomatot kapnak, további példányok a szerzői díj terhére kérhetők, legkésőbb az első korrektúra visszaküldésével egyidőben.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a szerkesztőség címen.

PONGRÁCZ GÁSPÁR

PÁPA VÁROS LEÍRÁSA

(fordította és jegyzetekkel ellátta: Hermann István)

A szerző és műve

Szentmiklósi és óvári Pongrácz Gáspár ősi felvidéki családból származott, apja Pongrácz Dániel, anyja Kiszely Zsófia volt. Gáspár 1700 körül született.¹ A bécsi Pazmaneumban teológiát hallgatott, majd 1724. október 7-én pappá szentelték. Működését Csicsón kezdte mint plébános, innen került Pápara 1726 júliusában. Ugyanebben az évben szerzett doktori címet teológiából.

1733. december 20-án nevezték ki esztergomi kanonokká, a következő évben Nagyszombatba költözött, később beszercei apát és a királyi tábla tagja lett. 1740-ben elméje elborult, s mivel betegsége gyógyíthatatlannak bizonyult, nagybátyja, Pongrácz Antal vette magához. 1766. június 25-én hunyt el Liptószentmiklóson.²

Műve³, melyet Pápan írt meg, egy teológiai vitairat. Két részre van felosztva. Első felében részletesen fejtegeti a katolikusok és protestánsok viszonyát Magyarországon. Ehhez több, a témához kapcsolódó függelék is készült. Munkája másik felében pedig a két legjelentősebb eretnekséggel, a lutheri és kálvini reformációval foglalkozik. Az egész munka legvégén van az igencsak eltérő témájú, Pápa városáról szóló fejezet, melynek fordítása alább olvasható.

Ezúton is köszönöm Szovák Kornél tanár úrnak a fordítás átnézésével nyújtott segítségét és tanácsait.

1 Régi magyarországi szerzők. Szerk.: Pintér Gábor–Szabó Géza. Bp., 1989. 303. p.

2 A Pongrácz Gáspárról itt szereplő adatok nagy része Szinyei József munkájából származik. Az a kevés, amit tudunk az életéről, jobbára ebben a műben (is) szerepel. Jelenleg folyik a pápai plébánia Historia Domusának a kiadása, és elképzelhető, hogy ebből újabb adatok kerülnek napvilágra. — *Szinyei József: Magyar írók élete és munkái*. 10. köt. Bp., 1905. 1395–1396. hasáb.

3 *Antidotum universale saluberrimum, ac summe necessarium contra omnes morbos acatholicorum Hungariae, ac praesertim odii maxime noxii permissas inflammationes: quibus in nostrates, catholicos, semper ardent, ex pluribus et diversis spiritualibus considerationibus, ceu totidem pro salutari meditatione punctis, iste, copiose paratum. Tyrnaviae, 1733.* (A mű végén, a második rész függelékeként található a *Descriptio Opidi Papa* címet viselő fejezet. 189–202. p.)

Casparus Pongracz
Descriptio Oppidi Papa

Si quidem Oppidum hocce, cum ipse adhuc etiam non vidissem, majore fama per Hungariam celebrari nossem, jamque dignissimum eadem sua fama esse oculis vel ipse propriis satis superque deprehenderem: rem non ingratham lectoribus me praestitutum putavi, si opusculo huic meo ejusdem descriptionem adderem. Ad quod praestandum, cum & Parochus ipsius forem, facillime inductus sum, faciliusque in mentem venit.

De nomine ipsius Oppidi, undenam hoc sibi tam singulare nomen, Papae, obtigerit, perquisivi a prudentibus, sed nihil certi a quoquam dici potest. Si e vulgo scisciteris, non deerunt, qui a Legato Papae, hoc est, Summi Romani Pontificis, qui isthic ad Regem quondam Hungariae adventans stationem fixisset, nactum esse dicent: si vulgi nimirum verbis locus dandus sit; videtur enim antiquius, quam ut a Legato Papae, qui ad Regem, Christianum, Hungariae venisset, nomen mutuari potuerit. Attamen accepisse etiam revera hoc, vel alio quopiam modo a Papa, vel a Legato Papae non omnino dissonat: & haec, ut dixi, vulgi opinio est. Quis enim alias, vel qua de causa, aut cujus convenientiae ratione Oppido tale nomen finxerit? Est hoc Oppidum inter Jaurinum, Wespremium, & Sabariam, loca antiquissima ac celeberrima, ejusdem ferme paucorum milliariorum distantiae situm, in plaga ad montes Bakonyienses Comitatus Wespremiensis positum: plaga sane optima, ridente, & amoena, frumenti feracissima, ac vino propter non longe dissita plurima promontoria abundante. Duobus milliariis adjacens habet promontorium Somlyó perquam celebre, cujus vinum etsi hic ob copiam carum non est, plerumque enim duobus florenis, & infra, tempore vindemiae cum delectu haberi potest, alibi tamen tam nomen, quam praetium⁴ suum obtinet, & in magnorum etiam mensis pro speciali datur: est etenim purum, limpidum, tenue admodum, & subtile, colore ex aurescente subviridi, sapore suave, aestate ori gratissimum; viribus denique etiam ita temperatum, ut non nisi abutenti ullo modo obesse possit: ab omnibus pro saluberrimo habetur. Hinc Papenses licet in aliis quoque promontoriis nobilioribus, ac praecipue quidem in Badacsony dicto promontorio (cujus vinum dulce, & admodum forte) plurimas vineas possideant, tamen ex hoc etiam haud multum alio distrahi patiuntur, praeoccupantes, & coëmentes.

Est vero hujus plagae ea etiam felicitas, quod beneficio eorundem vastissimorum glandiferorum montium, & sylvarum Bakonyi dictarum, incolis, atque

4 A szerző javítása: pretium (A szerző javításait a mű végén található Correctio defectuum, qui in impressione intervererunt című részben közölte).

accolis, exiguis plane impensis, ac pene nullis, setigeris abundare, ac pinguis-
simis caulibus vesci liceat. Ferarum, & piscium copiam habet: ac piscium quidem potis-
simum ex lacu Balaton, qui magnitudine ad aliquot milliaria se extendente speciem
pene marini sinus refert: ex aliisque demum lacubus, & aquis diversis non longe
dissitis. Sed nec alia quaelibet usui necessaria huic plagae desunt: quorum demum
omnium beneficiorum praeprimis quidem ipsum Oppidum Pápa gloriam refert, ut
quod in meditullio ejusdem positum undequaque omnia in se confluere facit; ita,
ut nihil ferme desideres, quod vitae quam commodissime, atque etiam hilariter, &
sociabiliter ducendae necessarium videri possit, quo non abundet.

Hoc circum sese molas frumentarias plurimas, utique cum maximo sui & om-
nium incolarum commodo, in proximo obtinet: quae, quod mireris, non imbrium
opia, quemadmodum aliae alibi, sed aestate quidem siccitate, hyeme autem frigoris,
qui major potest dari, rigore gaudent: quod nempe cum his aqua nunquam desit,
nec deesse possit; per vicina loca siccatis, vel hyemis tempore congelatis molendi-
norum aquis, ad has ad molendum, frumenta sua accolae convehere cogantur. Quod
& quidem nonnunquam adeo contingit, ut ex remotioribus etiam partibus vici-
norum Comitatum veniant necessitate compulsi homines. Haec vero aquae abun-
dantia, & constans aequalitas ex non longe dissito loco Tapolczafő dicto provenit,
qui scaturigines, & fontes sulphure affectos, abundantes, & calentes plurimos ha-
bet: quorum tamen aqua etiam potui optima est, limpissima, ut sitim provocet;
hyeme tepida, aestate frigidissima, ad haec pisciculis quoque minutis, quos fundu-
los vocamus, & qui alias in his partibus rariores sunt, non infrequenter eos aman-
tibus gratificans. Non contemnendum pariter hujus Oppidi commodum sunt, vicina
& proxime adjacentia promontoriola Hanta, & Törsök hegye, quae licet ad Prae-
posituram S. Michaëlis de Hanta spectent, Oppidi tamen hujus incolae eadem col-
unt. Eo enim aestate excurrere, vereque, & fructibus gravido autumno pervolupte
est: vinum ea ferunt satis commodum, fructuum omnium copiam, hosque inter
plane specialia persica.

Quod ad interiorem Oppidi ipsius statum spectat, in fronte, loco situque editiore,
qua Jaurinum aspicit, Arcem magnificam praefert, quadrangulam. Hac ipsa vero
olim praesidio erecta, muris constat validissimis & crassissimis: fuitque sane prae-
sidium validissimum, & harum partium refugium; at post Viennensem obsidionem
Turcicam decreto regio exauctoratum. Ex una parte lacu, quantum conjicere licet,
ter mille passus, vel & amplius longo, & fortassis ferme totidem passus lato muni-
tur, qui cam, unaque & Oppidum ipsum per longum propinquissime abluit: ex altera
parte, immo etiam trans lacum, planos ac latos campos circumpicit. In conspectu
arcis, in proximo, tres insignes Dominales muratae molae positae sunt, una frumen-
taria, rotarum, sive lapidum octo: altera item quae pro usu speciali ex puriore tritico

praecipuam farinam parat, haec conjuncta simul cum assericea: & tertia papyracea, quae bonam & pulchram, ac multiplicem chartam, etiam quam Postariam, seu veredariorum vocant, conficit. Ad omnes tres vero per canales undisonos, lacus arcem ambiens aquam evomit. In eadem trium molarum linea, recta via, non multo remotius e fenestris ipsius arcis Allodium pariter Dominale amplissimum visitur, acervis frumenti, & foeni, pecudumque armentis plenum.

Arx haec, cum olim praesidio, & necessitati magis quam voluptati, pompaeve constructa fuerit, licet quidem alioqui satis aliunde ampla, ac ad habitandum peraccommoda extiterit: nunc tamen ad formam novam in dies instruitur, & commoditatibus optimis, plurimisque, tam in superiore quam inferiore contignatione augetur. Fenestrae palatiorum, quae antea minores veteri modo erant, nunc patentes, & magnificae. Portam pro praesidii majore securitate antehac habuit angustiolem, obliquam cum tortuoso aditu, quae exeuntibus per declive lacus profundum e limine exhibebat: nunc recenter, hac obstructa, nova alia multo praestantiore in forum versus Ecclesiam Parochialem per apertum patente, maximo tam ornamento, quam commoditati donata est: quae per pontem fossae bene profundae, arcem circumdanti instratum exeuntibus viam pandit, & intransibus aditum planum ac commodissimum praestat. Fossa haec porro cum tempore, & ipsam⁵ muro incingenda aquam ex lacu ducet, quae demum circuitura arcem, iterum in lacum recidens molarum cursum juvabit.

Oppidum autem ipsum praeter fossam, & agerem, propugnaculis muratis & lapideis, ad modum aliorum fortalitorum, iisque, uti extantia adhuc eorum terrea spatia & congesturae ostendunt, validissimis fuerat munitum: sed haec praesidio sublato pariter diruta sunt, portae tamen lapideae tres adhuc extant, licet non ea integritate, qua olim fuerant, habebant enim fornicem instar aliarum civitatum cum attractoriis pontibus, quibus jam carent. Allodiorum foris compluribus vicis cingitur, strictim per duas series positus domibus satis commodis: & vicis quidem vix pagum reperias, quam longis; sic, ut integrorum pagorum speciem repraesentent, quorum ideo singuli & iudices suos habent. Is se ipso est amplum, sex plateis distinctum, domibus potiori parte muratis, honestisque, praesertim circa forum constans, ubi duarum contignationum non ignobilibus, imo plerisque peramplis ac pervenustis decoratur. Ecclesia Parochialis ei vetusta, atque per magna, honori S. Stephani Proto-Martyris dicata, tribus portis intransibus & exeuntibus patens: cui auditorium admodum magnum, nobile, & solenne est; adeo, ut eis Danubium ex hac parte, Jaurinum si unum excipias, intra terminos regni vix ulla simili gaudeat

5 A szerző javítása: ipsa

Ecclesiarum. Isthæc turres habuit olim duas, laminis tectas, & splendidas; nunc unam, in qua duæ quidem insignes magnæ campanæ, sono valda pretiosæ, & duæ minores, cum horologio sonant. Speratur tamen successu temporis, & adjuvante Domino, iterum etiam alterum turrim obtentura.

Ecclesie Parochiali hinc, & inde accedunt Religiosorum, in quibus die nocteque Deo jugiter psallitur, duo præclara Coenobia, RR. Patrum Paulinorum unum, & Sacræ Seraphicæ Familiæ alterum, duo hic loci insignia *contra spiritualia nequitie coelestibus* adminicula, & propugnacula. Ma[j]oribus solennitatibus omnes tres istæ Ecclesie fideli populo plenæ sunt: postquam scilicet insipientia hæretica jam manifestior esse coepit; nempe plane secundum prædictionem Apostolicam, 2. ad Timoth. 3. Quemadmodum autem Joannes⁶, & Mambres restisterunt Moysi, ita & hi resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem. Sed ultra non proficient: insipientia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit. Quod jam sensim in nobilissimo hoc Oppido de die in diem magis impleri videmus.

Ut ne vero caetera ejus quoque ornamenta taceam, ornat hoc Oppidum multa omnino, Comitatusque hujus præcipua & clara nobilitas, quæ ipsum inhabitat: nam & Officiales præcipui, & ferme omnes Inclyti Comitatus, Tabulaeque ipsius Assessores hicce resident. Ejus celebritatem etiam insigniter augent Congregatio⁷ Comitatus, quæ hic potissimum haberi consuevere, tum propter commoditatem conveniendi, & copiam hospitiorum, tum propter rerum quoque majorem abundantiam: est etenim locus ad vivendum sane commodissimus, rebus usui, & vitæ humanæ necessariis affluens. Unde licet caeteroquin hoc Oppidum sit quam maxime quidem Ungarum, commoditate tamen vivendi etiam Germanorum plurimos jam in sui gremium traxit, ac in dies alios & novos trahit.

Constat variis, & plurimis opificibus, & opificum caetibus. Gubernat illud Judex Oppidanus cum duodecim senatoribus, qui in domo Civica singulis hebdomadis binis vicibus sessionem celebrant. Populus est tam moribus, quam vestitu non vulgari modo cultus, victu liberalis & honestus: Ecclesiasticorum & Religiosorum præprimis reverens, & observans; erga spiritualia quam maxime affectus, divinis deditus & zelosus. Quamvis autem per vim, & violentiam, ac adeo injuriam olim a Stephano quodam, nomine & non vano omine Török, ejus Temporis Domino terrestri coactum fidem abjecisset, totum Calvinianum effectum: nunc tamen tanto ardentius eam recipit, & fovet, & zelat, ita ut solatiorum nobis, qui illis intendimus, in dies materiem uberrimam præbeant; nempe id quod resurgentibus lapsis

6 A szerző javítása: Jannes

7 A szerző javítása: Congregationes

contingit, firmius etenim postea pedibus insisit homo, prudentiorque, atque cautior fit. Hincque est, quod conversi plerumque zelosiores Catholici evadant: quanto namque sectariorum illam perversitatem, & imposturam illuminati divinitus magis agnoscunt, tanto contra pravitatem ipsam eorum & nequitiam haereticam, qua postmodum sese deceptos & illuc fuisse luculentius deprehenderunt, dolentes & detestantes, majore zelo, & pia ira, ac odio accenduntur, inflammanturque; uti (ut ne res suo careat exemplo) vas illud electum nobilissimum Paulus Apostolus, qui ante Saulus: qui quanto antea pertinacior persecutor, tanto postea fortior defensor, & gloriosior propagator fidei Christi extitit. Et Thomas quoque quanto ante ad credendum durior, & tardior, ac obstinacior, tanto mox firmior, & solidior, ferventiorque: *Dominus meus, & Deus meus!* Hoc idem nobilissimo huic modo Oppido contingit.

Est vero hoc Oppidum cum suo Dominio Excellentissimi, ac Illustrissimi Domini Comitis, Domini FRANCISCI ESTERHAZI de Galantha Junioris, nobilissimi illius Hungariae, vere rara concordia splendorum Pa[t]ris Fratrum, Illustrissimi nempe quondam optima memoriae Francisci Esterházi filiorum alterius, Filii Matris Ecclesiae candidissimi, honoris ejus & incrementi studio[s]issimmi, pientissimique, Parochorum Patris optimi, quo Patrono gaudeo. Cujus memoria apud me, nobilissimorumque ejus germinum in benedictione semper.

Non extinguetur in nocte lucerna ejus.

Pongrácz Gáspár

Pápa városának leírása

Ha ugyan tudtam is, hogy ezt a várost, bár magam mostanáig nem láttam, nagy híre miatt egész Magyarországon ismerik, már magam is tulajdon szemeimmel eléggé meggyőződhettem róla, hogy igen méltó a hírére. Úgy gondoltam, hogy az olvasóknak kedvükre való dolgot teszek, ha a művecskémbe betoldom e város leírását. Ennek elvégzésére igen könnyen rászántam magam, és ez könnyebben eszembe is jutott, amikor a város plébánosa lettem.

Pápa városának a nevééről, hogy vajon honnan jutott osztályrészüln ez az annyira egyedülálló név, alaposan kifaggtam okos embereket, de egyik sem tud mondani semmi bizonyosat. Ha a néptől érdeklődnél, nem hiányoznak majd, akik azt fogják mondani, hogy a pápa, azaz a római főpap legátusától nyerte nevét, aki egykor Magyarország királyához jövet itt tartott pihenőt. Persze ha helyet kellene adnunk a nép szavainak. Mindenesetre neve régebbinek látszik, minthogy a pápa legátu-

sától, aki Magyarország keresztény királyához jött, nevét kölcsönözhetne volna. Mindazonáltal nem látszik teljesen helytelennek, hogy akár valamilyen más módon a pápától, akár a pápa legátusától nyerte nevét. Ez azonban, mint mondtam, a nép véleménye. Máskülönbön vajon ki adta a városnak ezt a nevet, milyen okból vagy milyen megegyezés értelmében?⁸ Ez a város az igen régi és híres helységek, Győr, Veszprém és Szombathely között fekszik, szinte mindegyiktől ugyanolyan kevés mérföld távolságra,⁹ Veszprém megye Bakony hegység melletti vidékén. Területe valóban igen jó, szép és kies fekvésű, gabonatermesztésre igen alkalmas, és borban is bővelkedik, mivel nem messze több szőlőhegy is emelkedik. Két mérföldnyire¹⁰ fekszik mellette a Somlyó nagyon híres hegye. Ennek, ha bora itt bősége miatt nem is drága — ugyanis rendszeren két forintért és még ez alatt vehető meg szüret idején, a kiválasztással együtt — másutt mégis mind a neve, mind az ára megvan, és a

-
- 8 A város nevének eredetéről többféle monda maradt fenn. Ezek egyike a Pongrácz Gáspár által elbeszélte történet, amelyet ő jegyzett fel elsőként. Ennek egy másik változata Szent István koronázásával kapcsolatos. Eszerint itt találkozott az uralkodó II. Szilveszter pápától visszatérő követével, aki a koronát hozta. Egy másik monda is forgott a nép ajkán. Géza fejedelem fia, a későbbi István király ezen a helyen mondta ki először, hogy „papa”, s ennek az emlékére nevezték volna el a települést Pápanak. „Tudományos” magyarázatok is születtek a név eredetére, ilyen volt Enessey Györgynek 1799-ben kiadott művében található fejtegetése, amely a „pup” szóból származtatja a város nevét, mivel a vár egy dombon épült. A legelfogadottabb vélemény szerint a település neve személynévi eredetű, egy német földről bevándorolt nemből, Popótól nyerte volna a nevét. Abban azonban, hogy ez a Popo mikor élt és ki volt, nem értenek egyet a különböző szerzők. Egyesek Szent István korára teszik, mások jóval korábbra, a IX. század második felére. A tőle származtatott Pápa nemzetség (amelynek első ismert előfordulása 1244-ben volt) birtoklása azonban nem mutatható ki a városban. Ehhez irodalom: *Gyurikovits György*: Pápa Mező-Városa nevének eredetéről, és Régiségéről. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 1824. VIII. 72–94. p.; *Gerő László–Sedlmayr János*: Pápa. Bp., 1959. 20–21. p.; *Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 3. kiad. Bp., 1983. 499. p.; Pápa város egyetemes leírása. Szerk.: Kaposy Lucián. Pápa, 1989. (Reprint) 38–40. p.; *Kubinyi András*: A középkori Pápa. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig*. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 75–124. p., vonatkozó rész: 76–77. p.; *Bognár Imre Ede*: Pápa településföldrajza. Pápa, 1997. (Reprint) 49–50. p.
- 9 Nem állapítható meg, hogy a szerző milyen mérföldre gondolt. A legvalószínűbb, hogy magyar mérfölddel számolták. Ennek átlagos értéke 8350 méter körül mozgott, de előfordult 11 376, sőt 15 144 méteres érték is. Győr kb. 45, Veszprém kb. 50, Szombathely pedig kb. 70 km távolságra van Pápától. (Ezek az adatok a magyar mérföld átlagos értékével számolva [1 magyar mérföld = 8350 m]: 5,4; 6 és 8,4 magyar mérföld.) *Bogdán István*: Magyarországai hossz- és földmértékek, 1601–1874. Bp., 1990. 161–170. p.
- 10 Feltehetően becsült (vagy kerekített) adatról van szó, hiszen a Somló Pápától légvonalban is 24,5 km-re fekszik, tehát egy mérföldre 12,25 km jut. Vö.: *Bogdán I.*: i. m. 161–170. p.

hatalmasok asztalára is különlegesség gyanánt kerül, minthogy tiszta, átlátszó, nagyon könnyű és finom, színe aranszínre váltó zöldes, íze édes, nyáron a toroknak igen kedves. Ezenkívül ereje annyira mérsékelt, hogy nem tudna semmi módon kárt okozni, hacsak annak nem, aki mértéktelen. Mindenki igen egészségesnek tartja.¹¹ Bár ezenkívül a pápaiak birtokolnak szőlőket más, ismertebb hegyeken is — különösen a Badacsony nevű hegyen van sok szőljük (ennek a bora édes és igen erős), azonban nem sokat engednek másnak eladni ebből azok, akik korábban lefoglalták és összevásárolták.

Az is szerencsése ennek a vidéknek, hogy az említett rengeteg, makktermő hegy-ségnek és erdőségnek, melyet Bakonyságnak neveznek, a jótéteményéből a benne lakók és a szomszédos népek csekély, szinte semmi ráfordítással nagy számban tarthatnak sertéseket és táplálkozhatnak dúslevelű káposztákkal. Vadakkal és halakkal bőségesen el van látva. A halak többsége a Balaton tóból származik, amely néhány mérföld hosszúságban terülve el,¹² szinte tengeröbölnek az alakját idézi. Más tavakból és különböző, nem messze folyó vizekből is származnak halak. De bármely más szükségletek sem hiányoznak erről a területről. Mindenekelőtt Pápa városa az összes jótétemények dicsőségét hirdeti azzal, hogy mivel ennek a területnek a közepére épült, mindenholnan minden ide áramlik. Így szinte semminek sem érzed a hiányát, amiben ne bővelkednék, s ami szükségesnek látszhat az igen kényelmes, sőt vidám és társasági élet élvezetéhez.¹³

Közel, a város körül több gabonamalom is van,¹⁴ a város és minden lakójának legnagyobb kényelmére. Ezek, ezen aztán csodálkozhatsz, nem az esővíz bőségének, ahogy mások máshol, hanem nyáron bizony a szárazságnak, télen pedig a fagy keménységének örülnek — ami elég nagy is tud lenni: s ez természetes is, mivel ezekkel az időjárási jelenségekkel a víz sohasem szárad ki és nem is tud kiszáradni. S miután a szomszédos területeken a malmok vize kiszáradt vagy tél idején megfagyott, gabonájukat őrlésre ezekhez kényszerülnek hordani a körülöt-

11 A somlai borra vö.: *Csoma Zsigmond*: Nászéjszakák bora: a somlai. Bp., 1986.

12 Hossza 78 km (ez 9,3 mérföld), szélessége 1,5 és 12,8 km között változik. — Vö. *Bogdán I.*: i. m. 161–170. p.

13 Pápa városának kereskedelmi életét igen részletesen mutatja be Ács Anna. Tanulmánya főképp a XIX. századi és a XX. század eleji sokadalommal foglalkozik, de nagy vonalakban ugyanez lehetett a XVIII. század közepéi állapot is. — *Ács Anna*: Fejezetek Pápa város népeletéből. In: *Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig*. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 539–555. p., vonatkozó hely: 539. p.

14 A vízimalmokra vonatkozóan vö.: *Wöller István*: A Tapolca vízimalmjai Pápán és környékén. Pápa, 1994. (Fejezetek Pápa város történetéből I.)

tük lakók. Sőt, néha még bizony az is megesik, hogy a szomszédos megyék távolabbi részeiről is jönnek a szükségteől hajtva emberek. A víznek ez a bősége és állandó hozama a nem messze elterülő, Tapolcafő nevű helyről ered, ahol több kénes forrás bugyog a felszínre, amelyeknek vize meleg és bőséges.¹⁵ Ezeknek vize pedig ivásra is igen jó, rendkívül tiszták, (úgy) hogy az ember szomjúságát felkeltik. Télen meleg, nyáron igen hűs (vízű a Tapolca). Emellett gyakran megörvendeztetni kis, kövicsíknak nevezett halacskákkal azokat, akik ezeket kedvelik. Ezek a halak egyébként errefelé elég ritkán fordulnak elő. Hasonlóképpen nem lebecsülendő hasznára vannak a városnak a szomszédos és közel lévő dombok, a Hanta és a Törzsök hegye. Bár ezek a hantai Szent Mihály prépostsághoz tartoznak, mégis a város lakosai művelik őket.¹⁶ Oda ugyanis nyáron és tavasszal, valamint a gyümölcsöktől roskadozó ősszel kirándulni igen kellemes. Elég jó boruk van, és mindenféle gyümölcs bőségesen terem, köztük az egészen különleges őszibarack.

Ami magának a városnak a belső képét illeti, a legszembevetőbb részen, ott, ahol a fekvése magasabb, a Győr felé tekintő oldalon áll a pompás, négyszög alakú vár. Ez egykor erősségnek készült, igen erős és vastag falak alkotják. Valóban igen megerősített erőd volt, és a környéknek is menedékkül szolgált, de a bécsi török ostrom után királyi határozat megszüntette.¹⁷ Egyik oldalról tő határolja, s amennyire megítélhető, háromezer lépés vagy akár még hosszabb, és talán csaknem

15 A Tapolca egész évben 15,5 °C-os vize valójában nem volt kénes, semmiféle sajátos vegyi tulajdonsággal nem rendelkezett. *Bognár I. E.*: i. m. 25. p.

16 Három domb helyezkedik el a város északkeleti oldalán: Kishegy (Kishanta), Öreghegy (Nagyhanta) és a Törzsökhegy. A középkorban valóban a hantai prépostság birtokában voltak, de a török megjelenésével a prépostság megszűnt, a dombok pedig 1531-ben Csoron Jánoshoz, majd a XVII. században a veszprémi káptalanhoz kerültek. 1626-ban adta bérbe Ergelics Ferenc veszprémi püspök a „hegyeket” a pápai polgároknak. Ettől az időtől fogva a pápai lakosok művelték meg a területeket, mint azt a kiadott hegyközségi artikulások is bizonyítják. *Ács A.*: 564–565. p. *Ila Bálint–Kovácsics József*: Veszprém megye helytörténeti lexikona. I. köt. Bp., 1964. 198–200. p.

17 Pápán már a középkorban állt erősség, amely nagyobb jelentőségre Buda elfoglalásával emelkedett. Pongrácz Gáspár itt erősségen az általa is ismert végvárat érti. I. Lipót császár 1702. február 24-én adta ki rendeletét a végvárak, köztük Pápa várának lerombolásáról. Ez azonban nem jelentette az erődítések automatikus eltűnését. — A vár XVI–XVII. századi történetére *Szakály Ferenc*: Pápa a török korban. In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 126–134., I. Lipót rendelete: *Baranyai Béláné*: Rendelet 1702-ből a magyar várak lerombolására. In: Műemlékvédelem, 1975. 4. sz. 193–195. p. Vonatkozó hely: 194. p., a rendelet végrehajtása, az erődítések felszámolása: *Haris Andrea*: Pápa a XVIII. században (Egy barokk városkép kialakulásaának folyamata). In: Acta Musei Papensis — Pápai Múzeumi Értesítő, 3–4. (1992) 129. p.

ugyanannyi lépés széles.¹⁸ Ez ezt (a várat) és vele együtt magát a várost is nagy területen közelről mossa.¹⁹ Másik oldalon, sőt a tavon túl is, köröskörül sík és széles mezőkre lát. A vár látókörében, nem messze, három kőből épült nevezetes urasági malom található. Az egyik gabonát őröl, nyolc kereke vagy malomköve van. A másik továbbá, amely különleges célra tisztább búzából kiváló lisztet készít, össze van kötve egy deszkavágó malommal. A harmadik egy papírmalom, amely többfajta jó és szép lapot készít, olyanokat is amelyeket postainak vagy lovas postainak neveznek.²⁰ Mindhárom számára a tó, a várat megkerülvén, zúgó csa-

- 18 Valójában kettős lépésről van szó. Ennek nagysága körülbelül 1,5 m. A tónak tehát mind szélessége, mind hosszúsága 4500 m körül volt. — *Bogdán I.*: i. m. 156. p. és 158. p.
- 19 A várost övező tó vizét Gróf Esterházy Károly egri püspök, a város akkori földesura 1771-ben csapoltatta le. Helyén alakult ki a mai Tókert városrész (keleti oldal), illetve egy részéből lett a Várkert (nyugati oldal). — *Bogdán I.*: i. m. 76–77. p.
- 20 Az említett malmok közül az első az úgynevezett Tízes malom, nevét arról kapta, hogy tíz kerékkel dolgozott. A XVII. századból csak ez az egy malom ismert ezen a területen. Az 1639. évi várleltár ezt írja: „Domus Molendinaria. Vaygon it az Tizes kapu elit egy Malomház. A melyben nyolcz buza őröl forgo kerek vaygon... Ugyan azon malom ház mellett vaygon egy deszka metsző fűresz... item vaygon egy kala törő (g?)ép, az ki mindennap forogh... vaygon egy szőr kallois födel nekül...” Az 1694. évi várleltár szerint pedig „Az Város Tizes nevű kapuia előtt vaygon az Urasaghnak egy Malma, melyen tíz kerék vaygon, melynek nyolcza gabonát őröl, ketei pedig kálló törő. Ugyan azon Malomnak vaygon deska mecző fűrisz is.” A feljegyzések nem szólnak arról, hogy ezen a területen más malmok is állnának. A harmadik említett malom egy papírmalom. Ez 1729 és 1766 között működött, előbb mint az uraság malma, azután a század derekától mint a Klauss család tulajdona. 1766-ban az uradalom visszavásárolta és kallómalommá alakította. Ennek a malomnak az őse talán az 1639. évi leltárban szereplő, mindennap működő kalló malom lehetett. A legtöbb nehézséget a másodikként megemlített gabona és deszkavágó malom azonosítása okozza. Erről a malomról más forrás ugyanis nem szól. Esetleg azonos lehet az 1639. évi leltárbeli malomház mellett álló deszkametsző fűreszével, amit az 1694. évi jegyzék is megemlít, de egyik sem önálló malomként. A Pongráczfal egy időben dolgozott Bél Mátyás is csak két malomról emlékezett meg a környéken (A tó „innen kettős csatornával és zsilippel a vár alatt lévő malmokra — az egyik papír-, a másik lisztes malom — annyi vizet bocsát...”) Egy 1769-ben készült feljegyzés azt mondja, hogy „a Pápai nagy és kis malmon pedig 8 kerék vaygon és egy deszka metsző kerék, ezeken kívül a két kerék az szűr kallo volt papiros malomnál...” Ez ismét csak a Tízes és a volt papiros malmot említi. Ezek alapján feltételezhető, hogy a Pongrácz Gáspár által említett három malom valójában kettő volt. A második, deszkavágóval egybekötött gabonamalom eredetileg a Tízes malom melléképülete lehetett. Az is elképzelhető — s ezt főként az 1769. évi feljegyzés erősítené meg —, hogy az említett malom épületet a XVIII. század közepén a Tízes malomtól elválasztva használták. Erről viszont Bél Mátyás nem tudhatott. Az 1639. évi leltárt, és az 1769. évi jegyzőkönyvet idézi: *Koncz Pál*: Pápa XVIII. századi papírmalma. Bp., 1986. 4., 8. p., az 1694. évi várleltárat közli *Gerő L.–Sedlmayr J.*: i. m.

tornákon szolgáltatja a vizet. A három malom vonalában, egyenesen, nem sokkal távolabb a vár ablakaiból hasonlóképpen látszik egy igen tekintélyes uradalmi majorság, mely tele van szalma- és szénakazlakkal, valamint igásállatokkal.

Ezt a várat, mivel egykor erősségül, és inkább a szükségesség, mint a gyönyörűség vagy a pompa kedvéért épült — bár egyébként elég tágas és lakás céljára igen kényelmes volt —, most, ebben az időben új formában építik át, és a (lehető) legjobb és legtöbb kényelemmel bővítik ki mind a felső, mind az alsó szinteken.²¹ A palota ablakai, amelyek azelőtt a régi szokás szerint kisebbek voltak, most tágasak és nagyszerűek. Korábban, az őrhely nagyobb biztonsága miatt szűkebb, ferde kapuja volt, kanyargós bejárattal, amely a lejtőn keresztül távozóknak a küszöbről megmutatta a tó mélységét. Most újabban, miután ezt elfalazták, egy másik, új, sokkal előnyösebb (kaput) nyitottak a piactérre, a plébániatemplom felé fordulva, a szabad térségen át. Ezt egyrészt a város díszéül, másrészt kényelmi céllal készítették. Utat nyit a távozóknak a várat övező árokra fektetett hídon keresztül, és a belépőknek is sima és kényelmes bejáratot nyújt. Ez az árok azután, melyet idővel felfalaznak, el fogja vezetni a tóból a vizet, amely végre megkerülve a várat, ismét visszafolyik a tóba, s a malmok járását fogja segíteni.

A város pedig — más erődítményekhez hasonlóan — az árkon és a sáncon kívülről készült, falazott védművekkel is igen meg volt erősítve, ahogy még ma is mutatják ezt ezeknek a földből kidomborodó nyomai és maradványai.²² Ezeket

45–54. p. (idézett rész: 23. kép). Wöller István tévesen azonosította a fent említett, XVIII. századi papírmalmot az Igal-pusztán a XIX. században működő papírmalommal. A két malomnak semmi köze sem volt egymáshoz, mint az Koncz Pál kutatásaiból kiderül. *Wöller I.*: i. m. 1994. 46–48. p., *Koncz P.*: Pápa... i. m. és *Koncz Pál*: Igal (Pápa) XIX. századi papírmalma. Bp., 1987. A postai (vagy lovas postai) papír egy jó minőségű, egyenletes, fehér papírfajta. Ennek gyártása ritkaságszámba ment Magyarországon. Még a XIX. század 40-es éveiben is zömében külföldről kellett behozni. *Koncz P.*: Pápa... i. m. 9–10. p., *Bél Mátyás*: Veszprém vármegye leírása. Veszprém, 1989. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 6.) 28. p.

- 21 A vár gróf Esterházy Ferenc általi átépítésére vonatkozó adatokat Mithay Sándor gyűjtötte össze. A munkálatok tervét 1739. augusztus 31-én kelt levelében vezolta fel a földesúr, de azok tulajdonképpen csak 1741 februárjában kezdődtek meg. A levélből kiderül, hogy a gróf az ablakok és az ajtók átalakítására adott parancsot, ezenkívül átépíttette a folyosók boltozatát és a lépcsőket is. Az elvégzendő munkák meglepően hasonlítanak a Pongrácz Gáspár által leírtakhoz. Az 1730-as évek elejéről azonban az ő híradásán kívül nem tudunk a pápai várban folytatott munkálatokról. (Mithay Sándor csak megemlítette Pongrácz Gáspár feljegyzését, de nem foglalkozott vele részletesen.) *Mithay Sándor*: Adatok a pápai uradalom és kastély történetéhez (1738–1756) In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 18. (1986) 399–427. p.
- 22 A városfalak nagy része földsánc lehetett, de a három bástya jobban meg volt erősítve. Ezeket a XVI. század végén korszerűsítették. A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezetet

azonban, mivel megszűnt erősség lenni, egyaránt lerombolták. Mégis, még most is áll három kőkapu,²³ bár nem annyira épek, mint egykor voltak. Ugyanis olyan bolthajtásuk volt, mint más városok kapuinak, díszes felvonóhidakkal, amelyek már hiányoznak. A várost kívülről a majorságok több utcája övezi, két sorban sűrűn egymás mellett álló, viszonylag kényelmes házakkal. S bizony alig találnál más-milyen falut, mint hosszú utcájút, oly módon, hogy önálló falvak látszatát mutatják, ezért közülük mindegyiknek saját bírái vannak.²⁴ Belül elég tágas, hat utca oszja

1597–1997. Okmánytár a pápai végvár 1594–1597. évi történetéhez. A forrásokat közzéteszi: Pálffy Géza. Szerk.: Hermann István. Pápa, 1997. 128–129. p. (No. 22.) és 134–135. p. (No. 23.). Bél Mátyás szerint a falakat téglával erősítették meg. *Bél M.*: i. m. 49. p., További irodalom a város erődfítésére *Haris A.*: i. m. 136. p. A városfalak Henrik Maynczek 1730-as években készített térképén még jól kivehetők (összhangban a leírással). A Gróf Esterházy Károly Kastély- és Tájékmúzeum Nádor-termében található, Pápa városát ábrázoló festményt Mithay Sándor 1760 körülre datálja. Mivel a festményen jól láthatók a városfalak, ez azt jelenti, hogy ekkor még állhattak. Ezt megerősíti egy 1783-ban készült térkép ábrázolása is, amelyen még felismerhetők a földsánc (néhol talán már beépített) maradványai. (Pápa térképe a II. József féle katonai felmérésből. 1783. Hadtörténeti Intézet, Térképtár.) A Pápát ábrázoló következő két térkép 1808-ból való. Ezekon már nem jelölik a sáncokat, ezek helyére csak a régi árok, a Cinca-„patak” utal. (Ez később a város egyik csatornája lett.) Egyedül a délnyugati bástya helyén található a patak mellett „Sánczok” felirat, ami falmaradványokat jelölhet. (*Gyurkovits György*: Veszprím Vármegyében Fekvő Pápa Mező-Várossának Fekvése ’s környéke. 1808. Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár.) Valószínűsíthetjük, hogy a városfalak utolsó maradványai az 1783 és 1808 között eltelt két és fél évtizedben tűntek el. Ma már csak az Irhás utca 11. számú házának falában látható a városfalnak egy kevés maradványa. *Mithay Sándor*: Adalékok Pápa város építéstörténetéhez egykori ábrázolások alapján. In: Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 17. (1984) 319–332. p. Ugyanerre az eredményre jutott más adatokat felhasználva: *Haris A.*: i. m. 129. p.

- 23 Északnyugaton állt a Győri-kapu (Tízes-kapu), a déli oldalon a Borsosgyőri-kapu, a keleti oldalon pedig a Veszprémi-kapu (Halász-kapu). Létezett egy negyedik kapu is a korábbi időkben, az úgynevezett Szent László-kapu, amely a mai Szent László utca környékén volt. *Bognár I. E.*: i. m. 64–65. p.
- 24 Pápa három városrésze a Belsőváros, az Alsóváros (vagy Alsómajorok) és a Felsőváros (vagy Felsőmajorok) volt. A Belsőváros a városfalak által határolt területet jelentette (a mai Belvárost), míg az Alsóváros és a Felsőváros a falakon kívül épült fel, az előbbi a keleti, az utóbbi a nyugati oldalon. — Pongrácz Gáspár az Alsó- és Felsővárost először majoroknak, majd falvaknak nevezi. Ezek a területek eredetileg, a XVI–XVII. században a városi lakosok kültelkeit, majorjait foglalták magukba. Innen ered a „Majorok” kifejezés. A XVII. század második felétől egyre többen költöztek ezekre a területekre, és a két „Major” egyre inkább kezdett falusias településekre hasonlítani. A három városrész 1730 és 1842 között jogilag különálló településnek számított, ezért rendelkeztek külön bíróval. — *Hudi József*: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. 17. p. és 31–33. p.

szét.²⁵ Nagyobb részben csinos kőházakból áll, főleg a piactér körül, ahol kétszintesnél nem hitványabb, sőt többnyire igen tágas és nagyon csinos épületek díszítik.²⁶ Plébániatemploma régi és igen nagy, Szent István első vértanú tiszteletére van szentelve, három kapuja nyitva áll a be- és kilépők számára. Auditoriuma egészen nagy, nevezetes és ünnepélyes, olyannyira, hogy a Duna innenső oldalán — az egy Gyórt kivéve — az ország határain belül alig van olyan templom, mely hasonlókkal büszkélkedhetne. Régen két, fémlapokkal fedett, gyönyörű tornya volt. Most egy van, amelyben két jeles, igen becses hangú nagy harang található, valamint két kisebb harang, amelyek az órával szólnak. Reméljük, hogy az idő előrehaladtával és Isten segítségével a másik tornyot is fel fogják állítani.²⁷

Innen, a plébániatemplomtól nem messze található két híres szerzeteskolostor, amelyekben Istennek éjjel-nappal folyton szolozsmáznak. Az egyik a tisztelendő pálos atyáké, a másik a Szent Szeráfi családé.²⁸ Itt ez a két hely jeles támasz és

(Fejezetek Pápa város történetéből 2.). A korabeli térképeken jól elkülöníthető a három városrész, pl. *Pápa* 1783. és *Gyurkovits* 1808. (Gyurikovits a térképein az Alsó- és Felsőmajorokat felcserélte!).

- 25 Ez a hat utca: Hosszú utca (ma a Jókai utca, a Fő utca és a Győri út egy része), Új utca (ma a Rákóczi Ferenc utca), Ispítal utca (ma az Eötvös József utca), Szent László utca (ma is így hívják), Kristóf utca (ma a Kuruc utca) és Víz utca (ma a Szentilonay József utca). *Jankó László*: A régi Pápa védővonalai; a város a XVIII. század közepén. In: *Pápai Hírlap*, 22. (1925) 31. sz. 1–2. p. Vonatkozó hely: 1. p.
- 26 Ez a megjegyzés minden bizonnyal csak a Belvárosra vonatkozik. Itt még a XVII. század vége felé megkezdődtek a nagyobb polgári-nemesi építkezések. Ugyanakkor voltak még jóval szerényebb épületek is. (Gerő említi pl. a plébániát, amely még a XVIII. század derekán is kétszobás, nád fedelű épület volt.) Más volt a helyzet a külső városokban. Itt sokkal gyakoribb volt a vályogból, mint a kőből vagy téglából készült épület. — *Haris A.*: i. m. 133–134. p. *Gerő-Sedlmayr*: i. m. 178. p.
- 27 A plébániatemplomról, amely a ma álló Szent István plébániatemplom elődje, nem sokat tudunk. Építésének ideje ismeretlen, de a középkorban már állt. Erre utalnak a gótikus stílusjegyek, amelyek a Mithay Sándor által vezetett 1982. évi ásatáskor kerültek napfényre. Ezt megerősítette az 1996-ban a gázvezeték elkerült gótikus szentélyfal maradvány. (Az ásatást Rainer Pál vezette.) A XVIII. században (mint az Pongrácz Gáspár leírásából is kitűnik) felújításra szorult. Többszöri kisebb renoválás után, 1771-ben határozta el gróf Esterházy Károly egri püspök, a város földesura az új templom építését. Ennek munkálatai 1786-ban fejeződtek be. *Mithay Sándor*: Adatok a pápai római-katolikus plébániatemplom történetéhez. In: *Veszprémi Történelmi Tár*. Veszprém, 1989. 108. p., vö. még *Kiss István*: A pápai plébánia története. Pápa, 1996. (Reprint). 97–99. p.
- 28 Pápán már a középkortól kezdve jelen voltak a szerzetesek. Nem tudjuk pontosan, mikor létesült az első rendház a ferencesek (Szent Szeráfi család) részére. 1461-ben a Pápai (Zsem-

s védőbástya a' lelki gonosságok ellen a' mennyieikben²⁹. A nagyobb ünnepeken mindhárom egyház hívő néppel van tele, miután tudniillik már kézzelfoghatóbb kezdett lenni az oktalan eretnokség. Különösképpen az apostoli jövendölés szerint, a Timóteushoz írt 2. levél 3. fejezetében. *A' mint pedig Jannes és Mambres Moysesnek ellene-állottak: úgy ezek is ellene állanak az igazságnak, meg-veszett-elméjű emberek, a' hitben meg-vettettek, de tovább élő nem mennek: mert az ő esztelenségek nyilván lészen mindeneknél, a' mint volt amazoké is.*³⁰ Mert már látjuk, hogy a jövendölés ebben az igen nevezetes városban is napról napra érezhetően beteljesedik.³¹

De nehogy elhallgassam egyéb ékességeit! Röviden, sok minden díszíti ezt a várost. A megyének kiváló és híres nemessége, amely itt lakik.³² Ugyanis itt székel

léri) család sikerrel tiltakozott Ország Mihály nádornál Garai Jób és anyja kolostoralapítási szándéka ellen, mivel a nevezett földet tőlük vették el erőszakkal. 1480-ban azonban már állt a kolostor, egy végrendeletben említik. Sőt, bizonyos feltételezések szerint már korábban, a XV. század első felében megtelepedtek a városban a szerzetesek. A ferencesek az 1560-as évekig éltek Pápán, amikor is a nagyobbreszt protestánsná lett várost elhagyták. 1660 körül gróf Esterházy Ferenc és felesége, gróf Thököly Kata hívta vissza őket a városba. 1677-ben pedig egy kolostort kezdtek építeni a számukra, ami 1680-ra készült el. A pálosokat gróf Csáky László, az ellenreformáció pápai megindítója telepítette le a városban 1638-ban. Ma is álló templomuk 1737–1742 között készült. (Később, a XIX. század elején már nem tértek vissza a városba, helyüket a bencések foglalták el.) Rajtuk kívül még két szerzetesrend kapcsolódott Pápaához. Az egyik a ciszterci rend, amelynek tagjai azonban már nem éltek a városban, csupán ingatlanbirtokuk volt itt, a másik szerzetesrend, az irgalmasok tagjai pedig csak 1757-ben költöztek be Pápara. — A szerzetesekről összefoglalóan: *Haris A.*: i. m. 126–128. p. *Kubinyi A.*: i. m. 89–91. p., *Szakály F.*: i. m. 163. és 167. p. A pálosok működésére vö. *Bakonyvári Ildefonz*: A pápai kath. gymnasium története a pálosok idejében. Pápa, 1896.

29 Ef. 6. 12. Sz. Pál Apostol levele az efesusiakhoz. In: Szent Biblia melyet az egész keresztyén-ségben be-vott Régi Deák bütüből Magyarra fordította a Jesus-alatt vitézkedő Tarsaság-béli Káldi György pap. 2. kiad. Nagyszombat, 1732. (= Szent Biblia) 462–466. p.

30 2Tim 3, 8–9. Sz. Pál Apostol II. levele Timoteushoz. In: Szent Biblia. 484–487. pp.

31 A várost a XVI–XVII. századok folyamán súlyos vallási ellentétek osztották meg. A XVI. század végére gyakorlatilag protestánsná lett várost földesurai erőszakkal rekatolizálták a rákövetkező évszázadokban. Különösen kitűnik közülük Csáky Lászlóú későbbi országbíró, Esterházy Pál későbbi nádor és Esterházy Károly egri püspök. A kitartó tevékenységüknek köszönhetően a XVIII. században már alig éltek protestánsok a városban. — Vö. *Fabinyi Tibor*: Az evangélikusok Pápán. In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 579–598. p. és *Kövy Zolt*: A református egyház szerepe Pápa város életében (1520–napjainkig). In: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 599–644. p.

32 Fennmaradtak az 1730-as, '40-es évekből városi jegyzőkönyvek, amelyekből képet lehet al-

De nehogy elhallgassam egyéb ékességeit! Röviden, sok minden díszíti ezt a várost. A megyének kiváló és híres nemessége, amely itt lakik.³² Ugyanis itt székel a tekintetes vármegye csaknem összes jeles hivatalnoka is és az ítélszék bírái is. A város forgalmát különösen növelik a megyegyűlések, amelyeket leginkább itt szoktak megtartani, egyrészt mert könnyű megközelíteni és a szálláshelyek nagy száma miatt, másrészt az áruk nagyobb bősége miatt is. Ugyanis ez a hely valóban igen alkalmas arra, hogy itt éljenek, mivel bővelkedik a mindennapi emberi élethez szükséges dolgokban. S bár emiatt ez a város bizony leginkább magyar, mégis az élethez való alkalmassága miatt már a németek közül is igen sokakat vont keblére és manapság is csalogat újakat.³³

Igen sok, különböző mesterséget űző kézműves él itt, és megtalálhatók a mesterelemek céhei is.³⁴ A várost a városbíró kormányozza a tizenkét esküdtel együtt, akik a városházán egy héten két alkalommal ülésnek.³⁵ A nép úgy erkölcsre, mint öltözködésére nézve nem közönséges műveltségű, életmódja tekintetében előkelő és tisztességes.³⁶ Az egyháziak és a szerzetesek iránt mindenekelőtt tanúsí-

- 32 Fennmaradtak az 1730-as, '40-es évekből városi jegyzőkönyvek, amelyekből képet lehet alkotni a városban élő nemességről. Az ezekben szereplő több tucat családot Jankó László gyűjtötte össze. Bél Mátyás szerint a lakosságnak harmada nemes volt az 1730-as évek közepén. Ez feltehetően túlzás, de még így is kb. a lakosság 10%-a volt kiváltságos. — A nemesekről készült listát említi *Hist. Dom.*, a nemesek nevei olvashatók *Jankó L.*: i. m. 4. p., Bél híradását (*Bél M.*: i. m. 52. p.) értékeli *Hudli J.*: i. m. 97–98. p. (de ide kapcsolódik az egész fejezet 97–106. p.)
- 33 A németajkú lakosság az 1730-as évek első felében már olyan nagyszámú Pápán, hogy német tanító is működött a városban. *Kiss I.*: i. m. 86–87. p.
- 34 A város első céhe a szabóké volt, 1510-ben alakult meg. A XVII. században legalább 21, a XVIII. században, 1734-ben még 21, de néhány évtized múlva már 35 céh működött a városban. Ebben az időben Veszprém megyében Pápán volt a legtöbb céh. *Lackovits Emőke, S.*: Pápa város népelete. In: Tanulmányok Pápa város történetéből 2. Szerk.: Hermann István. Pápa, 1996. 131–136. p. Vonatkozó hely: 134. p., *Bognár I. E.*: i. m. 68–69., 78–79. p.
- 35 Ez a feljegyzés a Belvárosra vonatkozik. Első adat a városbíróra és az esküdtekre 1383-ból való, egy királynői oklevélben. Az esküdteket, a városi tanács tagjait élethossziglan, míg a bírót 3 évre választották. *Jankó L.*: i. m. 1. p., *Kubinyi A.*: i. m. 81–82. p., *Hudli J.*: i. m. 45. és 48–49. p. (de vö. az egész művet).
- 36 Pápa város néprajzáról kevés adat maradt fenn. Az öltözködéssel kapcsolatban ifj. Martonfalvay Elek jegyezte meg a XX. század elején, hogy „ruházódásuk érdekessége is a múlté”, azonban magáról a viseletről nem ír, csak azt, hogy az asszonyok zöld rókatorkos bundában, a lányok pedig kopogós csizmában, leeresztett hajjal jártak. Ez a XIX. század második felének divatja lehetett. (Bár táplálkozhatott XVIII. századi gyökerekből is, erre azonban nincs adat.) Korban közelebb áll Pongrácz Gáspárhoz a pápai származású Franciscs Károly, aki visszaem-

tanak tiszteletet és azokat szem előtt tartják. A lelki dolgok iránt rendkívül fogékonyak, és az isteniekben csüngnek és buzgóok. Ámbár egykor erővel és erőszakossággal, sőt jogtalansággal egy bizonyos István, akinek neve (s ez valóban nem volt üres ómen) Török³⁷ volt, s aki az idő szerint a város földesura volt, kényszerítette a várost, és az a hitét elhagyta, teljesen kálvinistává lett. Most mégis annál hevesebben fogadja vissza a hitet, ápolja és kívánja. Annyira, hogy nekünk, akik az ő érdekükben tevékenykedünk, a kárpótlás bőséges anyagát kínálják. Természetesen, mint az az elesőnek de újra felkelőnek osztályrészüll jut, ugyanis később biztosabban áll a lábán az ember és okosabbá, valamint óvatosabbá is válik. Ezért van, hogy akik megtértek a katolikus hithez, a legtöbben buzgóbb katolikusokká lesznek. Valóban mennél inkább megismerik isteni sugallattól megvilágosodva a szakadárak ama álnokságát és gonoszságát, annál inkább hevülnek és gyúlnak lángra fájdalmasan és átkozódva nyilvánosan a nagyobb buzgóságtól, a kegyes haragtól és a gyűlölettel a gonoszság, és a semmirevaló eretnekség ellen, amely által nemrég magukat, mint megcsaltakat és rászédetteket napnál világosabban rajtakapták. Miként — hogy ne hiányozzék a példa — az a kiválasztott, igen nemes edény,³⁸ Pál apostol, aki azelőtt Saul volt. Ő korábban annyival makacsabb üldözője volt a Krisztusban való hitnek, amennyivel később bátrabb védelmezője és dicsőségesebb terjesztője lett. És Tamás is, aki amennyivel korábban keményebb szívű,

lékezéseit a XIX. század derekán írta. Szülei gyermekkorában magyar ruhában jártak, „ibolyaszínű dolmány, setétkék nadrág, rézsarkantyús kordován csizmák, félmagas kalap voltak viseletű” az apjának. Anyja, bár német származású volt, „magyar fejkötőt, redős szoknyát, bő kétszél kék kötényt, ezüstesatos réklit, sarkos cipőt” hordott. *Kapossy L.*: i. m. 146. p., *Franciscus Károly*: Kis kamorámban gyertyát gyújték. Vál. és s. a. r.: Vörös Károly. Bp., 1973. 25–26. p.

37 Az enyingi Török család tulajdonába 1535-ben került a város: I. Ferdinánd adományozta Török Bálintnak. Az ő unokája volt Török István (1564 körül–1618). Apja, Török Ferenc 1570 körül bekövetkezett halálával ő örökölte Pápa városát. Három feleségétől nem maradtak gyermekei, vele kihalt az enyingi Török család. (Feleségei Rueber Kata, Tapolcsányi Ilona és gesei Pethő Margit voltak.) Pongrácz Gáspár Török Istvánt elmarasztaló szavai valószínűleg nem rá, hanem az apjára vonatkoznak. Török Bálint türelmesen viseltetett a birtokain élő különböző felekezettű személyek iránt, de fia, Ferenc zaklatásaival szabályosan elüldözte Pápáról a ferenceseket. A katonaság és a polgárság protestáns volt, a ferencesek távozásával pedig megszűnt a katolikus vallás utolsó menedéke is a városban. Török Istvánnak már nem volt szüksége arra, hogy kényszerítő eszközökhöz folyamodjék a város lakosságával szemben. *Szakály F.*: i. m. 134–135., 163., 191. p. (287. jz.) Vö.: *Sebestyén Béla*: Enyingi Török Bálint mint Pápa város földesura (1535–1550). Pápa, 1911. (Művelődéstörténeti értekezések 47.), *Bessenyei József*: Enyingi Török Bálint. Bp., 1994.

38 Vö.: Róm. 9. 19–24. Sz. Pál Apostol levele a romaikhoz. In: Szent Biblia. 420–434. p.

rest és hajthatatlan volt a hittel szemben, majd annyival erősebb, szilárdabb és izzóbb hitűvé vált: *Én Uram, és én Istenem!*³⁹ Ugyanez jut osztályrészül ily módon ennek az igen nemes városnak is.

Ez a város uradalmával együtt nagyméltóságú és méltóságos gróf úré, ifjabb galánthai Esterházi Ferenc úré, Magyarország ama igen nemes uraságáé, tudniillik néhai nagyméltóságú, jó emlékű Esterházi Ferenc második fiáé⁴⁰ atyja dicső fivérének ritka egyetértése folytán, aki az Anya(szent)egyház igen becsületes fia, az ő tisztessége és igen buzgó és igen jámbor sarja, aki legjobb atyja a plébánosoknak, s akit patrónusomnak tisztelek. Az ő és igen nemes utódainak az emléke mindig meg fog maradni az imámban.

Az ő fénye nem tűnik el az éjszakában.

39 Jn. 20. 28. A Jesus Kristus Sz. Evangeliana Szent Janos-által. In: Szent Biblia. 384. p.

40 Az apa gróf Esterházy Ferenc (1641–1683), Esterházy Miklós (1583–1645) nádor és Nyáry Krisztina (1604–1641) fia, aranysarkantyús vitéz, pápai kapitány, Zala megye főispánja. Kétszer nősült, először gróf Illésházy Ilonát (1646–1669) vette feleségül, akitől gyermeki nem maradtak, másodszer gróf Thököly Katát (1655–1701). Kilenc gyermekük közül a legfiatalabb gróf Esterházy Ferenc (1683–1754) volt. Ő a Rákóczi-szabadságharcban megmaradt a Habsburgok hűségén, és mint tábornok szolgált a császári hadseregben. 1731-től 1746-ig főlovászmester, majd 1746 és 1754 között tárnokmester volt. A testvérétől, gróf Esterházy Antaltól elkobzott pápai uradalmat 1719-ben kapta a császártól. Fiával, gróf Esterházy Károly egri püspökkel (1725–1799) együtt mecénása volt a városnak. Ő kezdte meg a vár átépítését, a város lakosai számára kórházat létesített stb. *Esterházy János, gr.*: Az Esterházy család és oldalágainak leírása. Bp., 1901. 137–138., 158–159. p., *Gudenus János József*: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. I. köt. h. n., 1990. 354. és 359. p.

FAZEKAS RÓZSA

KÁROLYI GYÖRGY NAPLÓJÁBÓL

1835. július 20 – 1836. május 14.

„Napokkal és hetekkel később sokakat másképp lát az ember ...”

Károlyi György naplója nem folyamatos, többször megszakította, majd újra kezdte írását.¹ Az 1824. és az 1832. évi nyugat-európai utazásairól szóló rövid leírását követi a napló legterjedelmesebb része, amely keleti útja során, 1833 és 1835 között keletkezett. A XIX. század első felében nagy „divat” volt az utazásokról beszámoló készítése, amelyek közül sok meg is jelent, és nagy visszhangot váltott ki. Károlyi György is nagyon szerette az útikönyveket. Ő maga nem bízott írói tehetségében, ezért feljegyzéseit nem szánta a nyilvánosságnak. „... írói pályára egyáltalában nem születtem, rosszul pedig és hibásan írni nincsen nagy kedvem.”² Később foglalkozott a napló megjelentetésének gondolatával, hogy nagyszerű útiélményeit mások is megossza, de nem lett belőle semmi.

Károlyi György naplójának most közlésre kerülő, 1835. július 20-a és 1836. május 14-e között keletkezett bejegyzései abban különböznek a korábbiaktól, hogy ezekben nem külföldi utazási élményeiről számol be, hanem a hazai történeésekről alkotott véleményét fogalmazza meg, illetve hétköznapjainak apró eseményeit örökíti meg. A továbbiakban a naplónak csak ezzel az utolsó, 1835. július és 1836. május közötti részével foglalkozunk, megállapításaink az ebből az időszakból származó bejegyzésekre vonatkoznak.

-
- 1 Károlyi György naplójának kézírata három kötetben a Magyar Országos Levéltárban (= MOL), a Károlyi család levéltárában található (= P 414 Lad. 9.). A napló egyértelmű tagolása nehéz, mert a kötetek nincsenek beszámozva, foliózásuk utólag történt, mindegyik 1-gyel kezdődik és helyenként hibás. A könnyebb tájékozódás kedvéért, és hogy a hivatkozás lehetővé váljon, a naplóköteteknek számot adtunk. Károlyi csak az első kötetet írta tele, a másodikban összesen 8, a harmadikban 30 folió a szöveg, a többi üres lap. Az 1824. évi utazásáról szóló rész 1–9. folió, az 1832. évi 38–47. folió, az 1833. december 17-től 1835. május 27-ig tartó, keleti útján készült feljegyzések terjedelme 48–176., a második kötetben 1–8. folió. A most közlésre kerülő 1835. július 20-tól 1836. május 14-ig terjedő rész a harmadik kötetben található, terjedelme 1–30. folió.
 - 2 MOL P 414 Lad. 7. No. 1. Károlyi család levéltára, Károlyi György levelezése Bártfay Lászlóval (= Lad. 7. No. 1.) 1834. április 21.

Károlyi feljegyzéseinek legérdekesebb részei a tárgyyszerű leírások közé ékelődő hosszabb-rövidebb monológok, elmélkedések. Ilyenkor tárulkozik fel leginkább, bepillantást enged rejtett, ki nem mondott gondolataiba. Egyéni életének eseményei és problémái mellett a közélet időszerű kérdései is felbukkannak. Ezeket az eseményeket nem írja le pontosan, nem részletezi őket, csak félmondatokkal utal rájuk. Ilyen pl. Balogh János perbe fogásának vagy Péchy Ferenc visszahívásának ügye. Ennek oka, hogy számára nem az események részletes leírása a lényeges, hanem a reakcióit rögzíti. Ezekből a kommentárokból tudhatjuk meg, hogy hogyan hatott rá a hír, milyen érzelmeket váltott ki belőle, mi volt a véleménye a történetekről. Vagyis, mint Gyáni Gábor is megállapítja Olchváry Pál naplójának vizsgálata kapcsán: „a napló fő értéke nem a történeti múltira vonatkozó elsődleges adatok biztossításában, hanem a szubjektív történelem szinte primer dokumentálásában rejlik”.³ A napló a jelen, az események által kiváltott gyorsan elillanó érzések, gondolatok lenyomata. Ezt Károlyi így fogalmazta meg: „Napokkal és hetekkel később sokakat másképp lát az ember ...”.⁴

A naplók nagy segítséget nyújtanak abban, hogy a korábbi korok mindennapi életkörülményeit úgy tudjuk rekonstruálni, hogy azok elképzelhetőek, színesek legyenek, a történelem szereplői megelevenedjenek, és ami a legnehezebb, megértjük közéleti vagy egyéni életük fontos döntéseinek indítékait, azt, hogy milyen szerepet játszottak bennük érzelmeik, erkölcsi normáik.

Károlyi György naplója — mint a naplók legtöbbször — megformálatlan alkotás. Stílusa közvetlen, kötetlen, nagyon közel áll az élőbeszédhez. Mondatai hosszúak, gyakran tagolatlanok, tükrözik magyar nyelvtudásának hiányosságait, illetve a beszélt nyelv sajátosságait, ezért a mai olvasó egy kicsit nehézkesnek érzi. Feljegyzéseit 1834. február 16-ig főleg németül írta, de miután áttért a magyarra, azután is gyakran használt idegen — latin, német, francia — kifejezéseket, mondatokat.

Ő maga elégedetlen volt naplója 1835. július és 1836. május közötti részével, mert véleménye szerint unalmas, hiszen élete eseménytelen, nem történik vele semmi különös, semmi igazán feljegyzésre méltó. Stílusát száraznak tartja, írói tehetségéről több helyen negatívan nyilatkozik. Miután többször felvetette a naplóírás folytatásának értelmetlenségét, nem meglepő, hogy abbahagyta. A naplójával szembeni tartalmi és formai elégedetlenség mellett, döntésében feltételezhetően közrejátszott az is, hogy házasságkötése után több lett a gondja és kevesebb az ideje.

3 Gyáni Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv XII. Szerk.: Nagy Ferenc. Nyíregyháza, 1997. 27. p.

4 MOL P 414 Lad. 9. Károlyi György naplója (= KGYN) III. köt. 1835. július 30.

A naplófeljegyzések könnyebb és jobb megértését szeretnénk segíteni Károlyi György életének és politikai pályájának rövid áttekintésével.⁵

A politikus és a közéleti személyiség

Károlyi György az egyik leggazdagabb magyar arisztokrata család hatodik gyermekeként született Bécsben 1802-ben. 1817–1820 között a pesti egyetemen jogot végzett. Rögtön ezután bevonult katonának, és gyorsan haladt a ranglétrán felfelé. A katonáskodás azonban nem adott értelmet életének, ezért 1823-ban otthagya a hadsereget.

Károlyi György nagykorúvá válása után, 1827-ben a három Károlyi fivér megszerezte a családi birtokon. Ettől kezdve nagyobb figyelmet fordított a birtokain folyó gazdálkodásra, és hozzákezdett korszerűsítésükhöz is.

Öröklött birtokainak nagyobb része Szatmár megyében, illetve a környező törvényhatóságokban terült el. Jelentős birtoktestekkel rendelkezett Békésben és Csongrádban is. A '30-as évek közepén Fejér, a '40-es évek elején Heves megyében szerzett birtokokkal, az '50-es évek végén a Pest megyei sőregi, majd a '60-as évek elején az Arad megyei mácsai uradalommal gazdagította vagyonát, így Károlyi Sándor és Ferenc után ő lett a család legnagyobb birtokszerzője.

Károlyi György a reformkor legjelentősebb politikusainak — Széchenyi, Weselényi, Batthyány Lajos — szűk baráti köréhez tartozott, de visszahúzódó egyénisége, szónoki képességének hiánya miatt kevésbé volt alkalmas vezető szerep betöltésére, ezért neve a feledés homályába merült.

A reformnemzedék ún. második vonalához tartozó politikusokkal a történetírás érdemtelenül keveset foglalkozik. Pedig Károlyi Györgyhez hasonlóan a reformkor ismert főszereplői mellett számos tehetséges, jól felkészült, széles látókörű

5 Károlyi György életéről és politikai pályafutásáról I.: *Baják László*: Főispáni beiktatás Békés megyében. In: *Honismeret*, 1991. 3. sz. 13–16. p.; *Uő*: Széchenyi barátja Károlyi György. In: *Élet és Tudomány*, 1992. 4. sz. 104–106. p.; *Uő*: Gróf Károlyi György közéleti tevékenysége (1825–1849) (1. rész). In: *Folia Historica*, XVIII. köt. Bp., 1993. 107–121. p.; *Fazekas Rózsa*: Károlyi György mentalitása és életmódja az 1830-as években. In: *Tanulmányok a 18–19. századi magyar társadalom köréből*. Szerk.: Czövek István. Nyíregyháza, 1996. 27–49. p.; *Uő*: Károlyi György politikai pályafutása 1848-ig. In: *Korok és életek*. Szerk.: Czövek István. Nyíregyháza, 1997. 5–31. p. Ezekben a tanulmányaimban a naplórészletet 1833-ra tettem. A napló német nyelvű szövegének fordítása során derült ki, hogy már 1824. és 1832. évi útjairól is készített feljegyzéseket.

személyiség található, akik nagyon sokat tettek azért, hogy a gazdasági és társadalmi megújulásért folytatott küzdelem sikeres legyen.

Ezek a „másként gondolkodó”, főleg a fiatal nemzedékhez tartozó arisztokraták és középbirtokosok az 1825-ben kezdődő országgyűlésen találkoztak, és az országgyűlés alatt teremtettek a maguk számára olyan kereteket, ahol megvitathatták az őket foglalkoztató kérdéseket. A '20-as évek közepén formálódó reformergárda tagjainak habitusa, temperamentuma, műveltsége különböző volt ugyan, de a beszélgetések, viták során hatottak egymásra, és ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy gondolkodásmódjukban egyre több lett a közös vonás.

Az arisztokrata származású reformerek kicsiny csoportjához tartozott Károlyi György is, aki kisebb-nagyobb ingadozásokkal és megtorpanásokkal 1848 őszéig kitartott a reformeszmé mellett, míg a lelkes kezdőcsapat több résztvevője menet közben visszavonult vagy a konzervatívok oldalára állt.

A főnemes Károlyi Györgynek származásánál fogva joga volt a felsőtábla munkájában való részvétel. Az arisztokrácia többségével ellentétben ő élt ezen joggal, és 1825–1848 között minden országgyűlésen részt vett. Az 1830. évi diétán azonban nem mint főrend jelent meg, hanem Szatmár megye első követeként az alsótáblán foglalt helyet. Ez volt legemlékezetesebb országgyűlési szereplése.

Politikai pályafutása kezdetén, 1825–1830 között nagy lendülettel és elszántsággal vetette magát a megyei és az országos politikai életbe először Széchenyi, majd Wesselényi oldalán. A reformhajlandóságú kis arisztokrata csoport többi tagjához hasonlóan illúzióktól sem mentesen abban reménykedett, hogy az ország sorsát meghatározó bécsi politikusok, illetve a hazai politikai vezető réteg többsége belátja, hogy Magyarország modernizációja halaszthatatlan, a kisebb társadalmi reformok elkerülhetetlenek. A nyugati országok eredményei lelkesítően hatottak a fiatal reformerekre, így Károlyi Györgyre is. Persze a nagy fejlődésbeli különbség láttán kételyek is gyötörték őket, hogy sikerül-e hazájukat az elmaradottságból kimozdítani és a fejlődés pályájára állítani. A '20-as évek második felében, illetve a '30-as évek elején a nyugati országokban tett utazások során szerzett tapasztalatok hatalmas tetterőt szabadítottak fel, és lendületet adtak a különböző vállalkozások megindításához: Akadémia, kaszinó, lóverseny, Magyar Gazdasági Egyesület, Nemzeti Színház, állandó híd stb.

A kezdeti hit és remény, hogy rövid távon is nagy eredményeket lehet elérni az ország modernizációját hátráltató feudális kötöttségek megszüntetése területén,

már az 1832–36. évi országgyűlés alatt és főleg utána elveszett. Kiderült, hogy sem a bécsi udvar, sem a magyar politikai elit többsége nem támogatja a hatalmát, befolyását egy kicsit is csorbító reformokat.

Károlyi György magatartásában már az 1830. évi országgyűlés után megfigyelhetőek a kiábrándulás jelei. Az országgyűlésről készült — a reformok szükségességét népszerűsíteni akaró és a jövő legsürgősebb feladatait is tartalmazó — követjelentése nagy vihart kavart. Szatmár megye közgyűlése ugyanis úgy döntött, hogy kinyomtatja a jelentést. Károlyi György követtársa azonban — félve a következményektől — eljuttatta a jelentést a főispáni helytartóhoz, illetve a kancellárhoz. A kormányzat veszélyesnek ítélte a követjelentés tartalmát és szellemiségét, ezért megtiltotta kinyomtatását. Károlyi Györgyöt kettős hatás érte: a reformellenzék ünnepelte, ugyanakkor a kormányzat részéről nagy nyomás nehezedett rá.

Az 1830-as évek eleji elbizonytalanodásához az is hozzájárult, hogy csalódott a nemesség, a fő- és köznemesség magatartásában. Alkalmatlannak ítélte őket a nagy feladat végrehajtására, ugyanis — mint naplójában keserűen megjegyezte — „a magyar nemesség elfajzott észre, elmebéli tehetségre és morális erőre nézve”.⁶

Az 1832. évi országgyűlést előkészítő megyei operátum-vitát figyelemmel kísérte, de aktívan nem kapcsolódott bele, és az országgyűlésnek is csak az elején és a végén jelent meg.

A '30-as években politikai magatartásának legfőbb jellemzője a távolságtartás. Naplóbejegyzései bizonyítják, hogy továbbra is érdekelte hazája sorsa, kereste és próbálta megérteni a válság, a reformellenzék eredménytelenségének okait, bírálta a kormány politikáját. Cselekvésre azonban csak a magánéletben szánta rá magát. Nagy figyelmet fordított gazdasága felvirágoztatására, pénzügyei rendbe hozására, de nagy álma, adósságállományának felszámolása nem sikerült, mert újabb vállalkozásainak tőkeigénye többszörösen meghaladta felhalmozását. Birtokokat vásárolt, hozzákezdett pesti palotája, majd a csurgói kastély átalakításához stb.

Ezen elfoglaltságai mellett maradt ideje utazgatásra, a világ megismerésére is. Mint írta, számára ez nemcsak szórakozást jelentett, hanem olyan hasznos időtöltést, „befektetést”, amely idővel sokszorosán megtérült. A '20-as évek második felében bejárta Nyugat-Európát, 1833 és 1835 között pedig hosszú utazást tett Dél-Itáliában, valamint a nagy múltú keleti országokban, Egyiptomban, Nubiában, Palesztinában.

Magánéletében, korábbi életmódjában jelentős változást hozott, hogy 1836-ban megházasodott, feleségül vette Zichy Karolina grófnőt. Házasságukból öt fiú és egy leány született.

Politikai pályafutásának második szakasza 1839–40-ben kezdődött, amikor ismét felcsillant a remény, hogy a kormányzat mégiscsak hajlandó az elkerülhetetlen reformok támogatására. Károlyi György feladta korábbi álláspontját, és hivatalt vállalt. 1839-től Csongrád megyei főispánhelyettes, majd 1842-től 1848-ig Békés megye főispánja lett. A kormányzat reformszándékáról azonban hamarosan, már 1844–45-ben kiderült, hogy szemfényvesztés.

Károlyi György az 1840-es évek elején fenntartásokkal, később, különösen 1845 után egyre nagyobb bizalommal Batthyány Lajos mérsékelt, a főúri ellenzék vezető szerepét biztosítani akaró politikai irányvonalát támogatta. A '40-es évek folyamán aktív szerepet játszott a különböző társadalmi mozgalmak és egyesületek vezetésében is.

Bár Károlyi György a fokozatos átalakulás híve volt, 1848 márciusa után is részt vett az országgyűlés munkájában, sőt tagja volt annak a küldöttségnek, amely március 15-én az országgyűlési feliratot Bécsbe vitte. Elvállalta a Szatmár megyei főispáni tisztséget, és e tisztségében jelen volt a népképviselői országgyűlésen is. Belépett a nemzetőrségbe, és hamarosan őrnagyi rangot kapott. 1848 őszének eseményei választás elé állították. Egyéniségéből, meggyőződéséből következett, hogy a politikától való visszavonulás mellett döntött.

1849 januárjában — Pest osztrák megszállása után — házából hurcolták el István bátyját és sógorát, Batthyány Lajost. 1849. június 5-én mint nemzetőrparancsnok részt vett a Pestre bevonuló Kossuth díszkíséretében, amiért majd súlyos árat kellett fizetnie. 1849 júliusában Haynau az ő palotáját választotta főhadiszállásául. Károlyi Csurgóra vonult vissza, ahol augusztus 11-én letartóztatták. Szeptember 16-án kiszabadult ugyan, de a haditörvényszék csak decemberben zárta le ügyét: 150 ezer forint pénzbüntetésre ítélték. 1849–50-ben más csapások is érték, amelyeket nehezen tudott kiheverni. Hazája a teljes jogfosztottság állapotába került, István bátyját bebörtönözték, és mindehhez társult házasságának összeomlása. Felesége Klapka György oldalán emigrált. Életének hátralévő részét visszavonultan töltötte, csak 1861-ben, illetve 1867-ben vállalta el rövid időre Szatmár megye főispáni tisztségét. 1877-ben súlyos betegség után halt meg.

Az 1835 júliusa és 1836 májusa között készült feljegyzései nagyszerű lehetőséget nyújtanak Károlyi György hétköznapjainak bemutatására, sőt nemcsak az ő, hanem kiterjedt kapcsolatai miatt az arisztokrata életmódra vonatkozó általános jellemzők megállapítására is. A naplóbejegyzések különösen alkalmasak annak vizsgálatára, hogy az öröklött, illetve a maga teremtette feltételek miatt milyen

sugarú térben mozgott, a nagy távolságok mennyiben befolyásolták életvitelét. A másik szempont, amit kiemeltünk, szerteágazó kapcsolatainak elemzése.

„... jövet s menet közt ...”

Károlyi György tág térben mozgott. Életmódját, időbeosztását, de gondolkodásmódját is nagymértékben meghatározta, hogy életének szerves részét képezték a külföldi utazások, illetve ha itthon volt, rendszeresen meglátogatta az ország különböző részein egymástól nagy távolságra elhelyezkedő birtokait. Közéleti, majd hivatali kötelességei miatt pedig gyakran kellett Pesten, Pozsonyban vagy Gyulán tartózkodnia. Az utazás egyrészt szórakozást, időtöltést, tapasztalatgyűjtést jelentett számára, másrészt objektív okok, birtokai szétszórtsága, közéleti elkötelezettségei kényszerítették rá.

Száma utazás és utazás között nagy különbség volt. Egy külföldi út, a még soha nem látott tájak, városok nagy gyönyörűséggel töltötték el. Nemcsak a jelen világ vívmányai keltették fel érdeklődését, hanem szívesen elidőzött és elmerengett a múlt idők maradványai, „omladékai” között is. Ezzel szemben az itthoni, már jól ismert, ezért unalmas, Nagykárolyba vezető debreceni út⁷ nem töltötte el lelkesedéssel, ide csak kötelességtudatból utazott.

Miután megismerte Nyugat-Európát, a Keletet és hazája különböző vidékeit, meg tudta ítélni Magyarország fejlődésbeli szintjét, illetve érzékelti tudta az ország belüli óriási különbségeket is. Az ország keleti részét, szűkebb hazáját félvadnak, elmaradottnak érezte a fejlettebb, civilizáltabb nyugati országrészhez viszonyítva, ezért pesti palotája lett a családi élet, a birtokadminisztráció központja, a csurgói kastély pedig a legkedvesebb tartózkodási helye, ahol igazán jól érezte magát.

Nagykárolyban, családjá ősi birtokközpontjában el sem tudta képzelni az életét. „Egyedül töltvén napjaimat és lőképp az estvéli óráimat, sokszor kérdelem magam, ha hosszúra kiállnám egyfolyvást a falusi életet hazám ezen részében anélkül, hogy elvaduljak. Megvallom, hogy noha most szinte örülök, ha magamban lehetek, mert tudom, hogy néhány napok múlva megént a civilizált rész felé megyek. Ha mégis ahelyett itt kellene maradnom, és nem volna módom Pestre vagy Bécsbe vagy külföldön utazni, nem csekély resolutio [elhatározás] lenne, és minden erős akaratomat kellene egybeszednem, hogy magam szerencsétlennek ne érezzem,

7 Útvonal: Pest–Üllő–Pilis–Alberti–Cegléd–Abony–Szolnok–Törökszentmiklós–Kisújszállás–Karcag–Nádudvar–Szoboszló–Debrecen–Sámson–Nagykároly.

mert itt bizony ezen félvad emberek közt egészen magamra lennék redukálva [hagyatva] ...”⁸

A korabeli magyar utak állapota is — ami nem elhanyagolható körülmény egy sokat utazó ember számára — a nyugati országrészen való letelepedés mellett szólt. „... jó lesz közel a civilizált világhoz lakni, és tavaszkor a szolnoki sártöltés, a rossz forspontlovak helyett, a jó fehérvári országúton egypár postalóval 7 óra alatt”⁹ hazaérni Pestre.

Kisebb távolságra lóháton, nagyobbra — időjárástól és úticéltől függően — szekéren vagy saját utazókocsijával, vagy postakocsival ment. Az úton töltött időt is igyekezett kihasználni. Ha a körülmények megfelelőek voltak, olvasott — könyv nélkül ugyanis soha nem indult el —, ha olvasni nem lehetett, pihent, aludt.

A sokáig való egyhelyben ülés akkor sem volt jellemző rá, amikor megtehetette volna. „Ha egyszer e lapokat átolvastam, azon bizonyosan nem panaszkodhatok, hogy az idei esztendőben sokat egy helyen ültem. Íme most néhány hetek óta alig van két nap ugyanazon helyről datálva ...”¹⁰ Néhány napos magány után hiányzott neki a barátok, a szomszédok látogatása, a vendégeskedés. Ez azonban nem egyedi vonás, ez az arisztokrata életmód elválaszthatatlan jellemzője. Lajos bátyjáról is feljegyzí, hogy állandóan jövet s menet közt van. De barátai is hasonlóan éltek.

Károlyi György térbeli mozgásának 1835. június 17. és 1836. május 14. közötti vizsgálata azt mutatja, hogy élete ebben az időszakban három centrum — Csurgó, Csuny és Nagykároly — köré szerveződött. Pesti palotája ekkor még nem készült el, ezért ott nem szívesen tartózkodott.

Csurgót 1834-ben szerezte meg, és az első pillanattól a szívéhez nőtt. „Meglehet, hogy az újság és a birtok bája az oka, de megvallom, hogy ezen csendes helyet szeretem, és ha valaha megtelepedem, bizonyosan sokat leszek itt.”¹¹

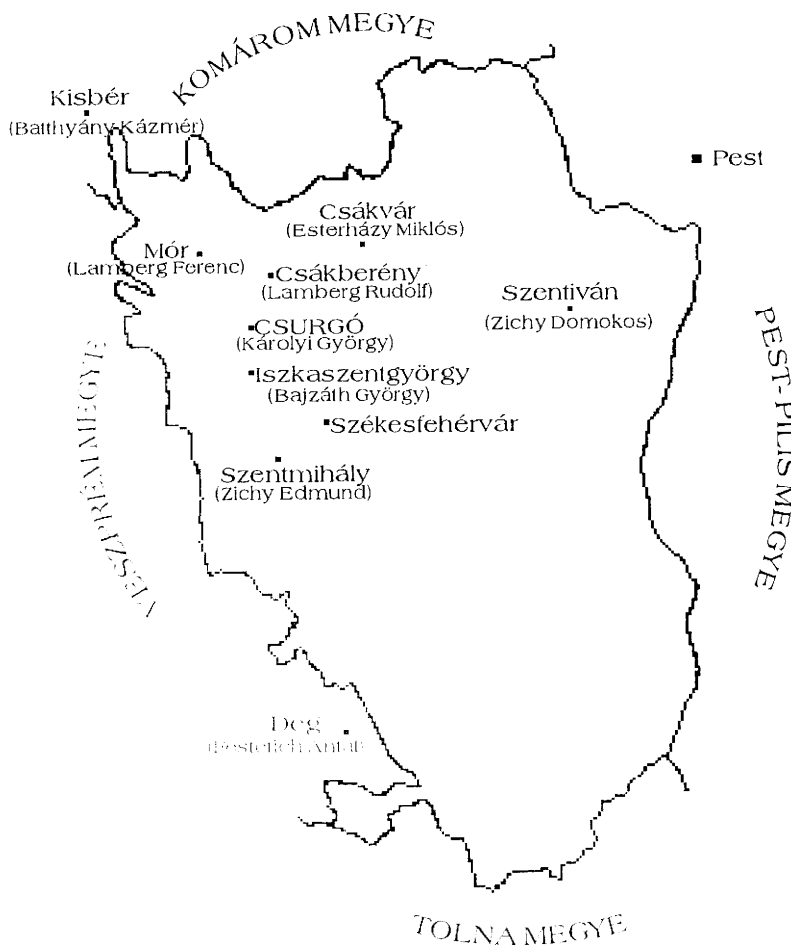
Pestre csak akkor ment, ha hivatalos ügyei odaszóllították, a szomszédságával viszont intenzív kapcsolatban állt. A leggyakrabban barátjához, későbbi sógorához, Zichy Ödönhöz rándult át Szentmihályra. Estéit — ha nem vágyott magányra — szívesen töltötte társaságában. Fehérvárra, Perényiekhez a Csurgó megvételével kapcsolatos ügyek miatt látogatott, illetve időnként részt vett a megyegyűlésen. (1. térkép)

8 MOL P 414 Lad. 9. KGYN III. köt. 1835. augusztus 25.

9 MOL P 414 Lad. 7. No. 1. 1834. július 8.

10 MOL P 414 Lad. 9. KGYN III. köt. 1835. július 29.

11 Uo. 1835. szeptember 5.

1. térkép. Károlyi György Csurgó környéki barátai és kedves szomszédai

2. térkép. Károlyi György Csunyból tett kirándulásai

A szűk egy év alatt sokszor megtette az utat Csurgó és Csuny között. Ennek két oka volt. Az egyik, hogy itt lakott kedves húga, Jozefa, akit meglátogatott, illetve — mivel Csuny közel fekszik Pozsonyhoz — innen könnyen bemehetett, ha kedve tartotta, az országgyűlésre. Az országgyűlés idején a Pozsony körüli főúri kastélyokban élénk társasági élet zajlott. Károlyi György leggyakrabban Carlburchban, Zichy Manó estélyein fordult meg. Bécsbe is el-elugrott, bár vallomása szerint nem szerette. Szokása volt, hogy ha távolabbra utazott, akkor egyúttal az útközbe eső barátait, ismerőseit is meglátogatta.

A Csunyból szervezett kirándulások legérdekesebb, hosszú távra is kiható célpontja Ziffer volt, mert itt ismerkedett meg jövődöbéli feleségével, Zichy Karolinával.

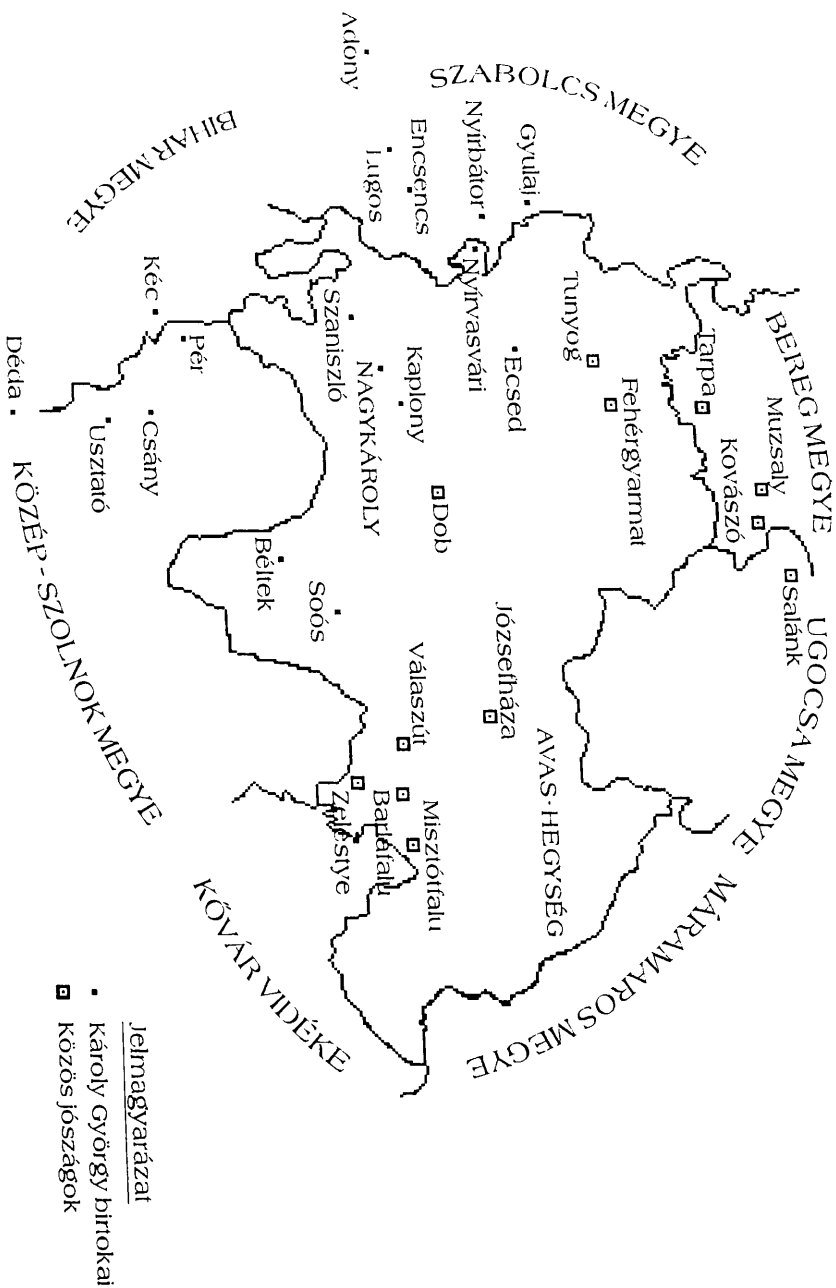
Magyarországon két helyen, Pesten és a nyugati határszélen fekvő Parndorfban rendeztek lóversenyt. Károlyi mint a lótenyésztésben és lóversenyzésben érdekelt, természetesen nem hiányozhatott az őszi parndorfi „versfutásról”. (2. térkép)

Nem túl gyakran, de rendszeresen meglátogatta birtokait is, hogy saját szemével lássa, milyen állapotban van gazdasága. Naplójának egyik legérdekesebb része a Szatmárban és a szomszédos megyékben fekvő uradalmainak bejárásáról készült részletes leírása. Nagyon világosan megfogalmazta körútjának célját. „Jól tudom, hogy rám nézve ennek nagy haszna nem leszen, mert aki tiszt csalni akar, hacsak felette ügyetlenül nem teszi, az én megjárásom és visitatióm [látogatásom] által nem fog hátráltatni, mert magamtúl nyilván nem akadok rá. De fő célom az önmegnyugvásom, mert mint földesúr és annyi emberek úgyszólván atyjok, kötelességemnek tartom alattvalóimat és jobbágyimat jelenlétem által megvigasztalni, és bajokon, kereseteken vagy rajtok netalán esett igazságtalanságokon segíteni, és azokat tehetségem szerént enyhíteni. Ítéletem szerént ez a csekély terhem, melyet a providentia [gondviselés] kitűzött azon szép javakért, mellyel az isteni gondviselés földi pályámat halmozva megtöltötte. Így hát tehetségem szerént ezen terhet viselem, és annak megfelelni teljes szándékkal iparkodom.”¹²

A naplóbejegyzések alapján kirajzolódnak előttünk „birodalmának” határai, képet kapunk az uradalmaiban folyó gazdálkodás színvonaláról, a nehézségekről és az eredményekről.

A direktorátus központja Nagykároly volt, innen irányította Fleckl Károly jószágigazgató a gazdálkodást. Itt állt a Károlyi család ősi kastélya, melyet apja, Károlyi József építtetett újjá. Károlyi György ritkán és rövid ideig időzött ezen a

12 Uo. 1835. augusztus 4.

3. térkép. Károlyi György gazdasági körútjának állomásai 1835-ben

tájon, de azért a nagykárolyi rezidenciát sem hanyagolta el, igyekezett kényelmessé tenni. (3. térkép)

Életmódja nem tette lehetővé, hogy állandó napirendje legyen. Idejével igyekezett racionálisan gazdálkodni, de ez nem mindig sikerült. A birtokellenőrzések során pl. reggeltől estig a határt járta, este a tiszték számadásait és egyéb irományait vizsgálta, utasításokat fogalmazott, kérelmeket bírált. 10 óra tájban lefeküdt, mert reggel korán kellett kelnie. De nemcsak a kötelességtudat nem hagyta aludni, hanem a szórakozás kedvéért is hajlandó volt áldozatokra. 1835. augusztus 8-án már hajnal 4 órakor a szarvaskertbe ment, mert egy szarvast akart lőni.

Persze a nagyvilági életet legalább annyira fárasztónak érezte, mint egy gazdasági ellenőrző körutat. A társasági életnek voltak ugyanis intenzív periódusai, mint az 1835. októberi brucki összejövetel, amikor a multság napokig tartott minimális pihenéssel, és „energiatakarékosabb formái”, pl. a Csurgó környéki esték.

A társasági „gyönyörök” után — ahogyan ő fogalmazta — szívesen vonult vissza Csurgóra, és töltött néhány napot magányosságban, egyedül. A legtöbbször ilyenkor is korán kelt, kilovagolt a környékre és olvasott. Az olvasás volt legkedvesebb időtöltése.

Életének ebben a szakaszában kevés alvással beérte, általában korán kelt és későn feküdt le. „Ha estvéneként keveset szunyókálni kezdek is, íráshoz fogok, vagy keveset fel s alá járkálván az álmat igen hamar elűzöm. Közönségesen 11 és éjfél közt fekszem le ...”¹³

Az arisztokrata életmód jellemzője az is, hogy a tartózkodási helyet az évszakok váltakozása határozta meg. „A hosszú őszi estvék már észrevehetően nyomni kezdek a falusi lét örömeit, azt hiszem, hogy nemsokára városban fogom keresni ennek orvoslását”.¹⁴

Különös kettősség figyelhető meg életfelfogásában. Hol pozitívan nyilatkozik a társasági életéről, hol időpocsékolásnak érzi, ami elrabolja idejét a hasznos tevékenységektől.

Örökmozgó életmódján házasságkötése után sem tudott alapjában változtatni. „... megvallom, már magam is szeretnék egyszer nyugodtan valahol lakhatni, mert az örökké vándorlást az ember, főképp házas állapotban, végtére is csak megunja ...”¹⁵ Annyi változást fedezhetünk fel, hogy pesti palotájának elkészülte után, a '40-es évek elejétől innen irányította ügyeit, egyre több időt töltött itt, ami azzal is

13 MOL P 414 Lad. 9. KGYN III. köt. 1835. október 29.

14 Uo. 1835. október 14.

15 MOL P 414 Lad. 7. No. 1. 1836. szeptember 26.

összefüggésben áll, hogy Pest gyors fejlődésnek indult, és minden tekintetben az ország központjává vált.

„... a társas élet tökéletességi pont az emberi nem fejlődése folyamában ...”¹⁶

Károlyi György társas érintkezését alapvetően arisztokrata származása határozta meg. Elemzésünk a kis közösségekhez — családi, rokon, baráti, alkalmazotti —, valamint a nagyobb közösséghez, a hazához való viszonyára terjed ki. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy kikkel állt tartós, intenzív kapcsolatban.

A legszorosabb szálak családjának tagjaihoz fűzték. Bár a Károlyi gyerekek szüleiket nagyon korán elvesztették, édesapjuk, Károlyi József 1803-ban, édesanyjuk, Waldstein Erzsébet 1813-ban meghalt, nevelésük fő irányát mégis édesapjuk határozta meg, amikor végrendeletében meghagyta, hogy gyermekeit magyar szellemben neveljék. Nagybátyjuk, Waldstein Emánuel, akít a király gyámul rendelt a kiskorú gyerekek mellé, eleget tett apjuk kívánságának. Összesen heten voltak testvérek, három fiú (István, Lajos, György) és négy leány (Erzsébet, Mária, Franciska, Jozefa). Testvérei közül Lajos bátyja és Jozefa húga állt hozzá a legközelebb.

A Károlyiak nagy múltú, régi család lévén, kiterjedt rokonsággal rendelkeztek. Mivel köznemesi családból emelkedtek a főnemesség soraiba — Károlyi Mihály 1609-ben bárói, majd Károlyi Sándor 1712-ben grófi címet szerzett —, számos szatmári jómódú középbirtokos nemzetséggel is rokon kapcsolatban álltak (Bagossy, Becsky, Csomaközy, Dengeleghy, Domahidy, Irinyi, Kölcsey stb.).

Miután az ország egyik legjelentősebb és leggazdagabb családjává váltak, a legrangosabb hazai, sőt osztrák-cseh arisztokrata kastélyok kapui is megnyíltak előttük: Andrássy, Apponyi, Batthyány, Berchtold, Csekonics, Degenfeld-Schonburg, Dessewffy, Erdődy, Esterházy, Festetich, Forgách, Haller, Harruckern, Kaunitz-Rietberg, Kornis, Königsegg, Orczy, Szapáry, Sztáray, Trauttmansdorff, Waldstein, Wenckheim, Zichy stb.

Az arisztokrácia kis létszámának hátrányos következménye, hogy bár tagjai keresztül-kasul házasodtak, előbb-utóbb mégis szinte valamennyi család valamilyen fokon rokonságba került egymással. Így aztán nem meglepő, hogy az arisztokrata társaság olyan volt, mint egy nagy család. Mindenki mindenkiről mindent tudott vagy tudni szeretett volna.

Károlyi György későn, 34 éves korában nősült meg, és addig nem vetette meg a társasági gyönyöröket. Amíg a többiek kártyáztak, ő inkább a hölgyek mellett

16 Erdélyi János: Úti levelek, naplók. Szerk.: T. Erdélyi Ilona. Bp., 1985. 191. p.

tartózkodott — és mint írta — tehetsége szerint igyekezett szórakoztatni őket. Ebben a körben az udvarlás a szórakozás egyik formája volt, mindenki pontosan ismerte szabályait. Voltak persze komolyabb kalandjai is, néhányról ő maga számolt be naplójában.

Jövendőbeli feleségével, a fiatal, 17 éves Zichy Karolinával 1835 júliusában ismerkedett meg. Választás elé került: egyedüllét vagy házasság. Belső vívdításáról ekként tudósítanak sorai: „... aki minden gond és baj nélkül szabadon, mint a madár a levegőben élhetnék, maholnap csak azokat halmozok fejemre”.¹⁷

Végül a szerelem legyőzte kételyeit, 1836 februárjában megkérte Karolina kezét, majd májusban megtartották az esküvőt. Nem tudni, mennyiben teljesült naplójában megfogalmazott reménye, hogy megelégedett egyezségben fognak napjaik telni. Csak az biztos, hogy a köztük lévő kapocs nem volt olyan erős, hogy életük végéig összekötötte volna őket. Karolina grófnő ugyanis 1850-ben elhagyta, emigrált, és csak Károlyi György halála után tért haza.

Az arisztokráciához tartozás olyan családi-rokoni kapcsolatrendszert teremtett, amely társasági-rokoni nexusokon keresztül a központi hatalom tényleges gyakorlóival való közvetlen érintkezést is elősegítette¹⁸ — írja Gerő András. Néhány példával szeretnénk illusztrálni ennek a jelenségnek a gyakorlatban való működését.

Károlyi György keleti útjáról hazatérve szételgő látogatást tett Pozsonyban a nádornál, Cziráky országbírónál és más „főbbeknél”. De szívesen látott vendég volt Schönbrunnban, Metternich estélyein is. „Ott sok mindenféle diplomaták által szinte unalmomig a keleti tartományok eránt kikérdeztettem. Természetesen csak annyit, s úgy feleltem, amint jónak találtam. A herceg különben igen szíves és nyájas volt.”¹⁹ Bár Károlyi György személyesen ismerte a kormányzat tagjait, egyikkel-másikkal esetleg rokoni kapcsolatban is állt,²⁰ megfordult estélyeiken, mindez azonban nem jelentette azt, hogy tevékenységükkel, kormányzási stílusukkal is egyetértett.

Naplófeljegyzéseiből kiderül, hogy miben látta a kormányzati munka legfőbb hibáit. Véleménye szerint a kormányzat rosszul fizeti tisztségviselőit, azok pedig

17 MOL P 414 Lad. 9. KGYN III. köt. 1835. szeptember 5.

18 Gerő András: Reformerszerepek és liberális társadalomérzékenység Magyarországon (1830–1867). In: Gerő András: Magyar polgárosodás. Bp., 1993. 103. p.

19 MOL P 414 Lad. 9. KGYN III. köt. 1835. július 5.

20 Apponyi György, aki 1844-től al-, majd 1847-től kancellár lett, Károlyi György fiatalon meghalt nővérének, Franciskának leányát, Sztáray Júliát vette feleségül. A már meglévő rokoni kapcsolatot tovább erősítette, hogy Károlyi apósa 1842-ben Apponyi testvérét, Franciskát választotta második feleségül.

rosszul dolgoznak. Munkájukból hiányzik a felelősségtudat, ami azzal magyarázható, hogy büntetlenül hibázhatnak, mert az nem jár együtt a hivatal elvesztésével, „egy kevés megfeddésen kívül” más következménye nincs az esetleg súlyos károkat okozó döntéseknek, cselekedeteknek sem. A kormányiszékek élére helyezett tisztségviselők többsége alkalmatlan feladatának ellátására, és amíg az „uralkodás ilyen rosszul választja meg embereit”, és a hozzá hű és okos egyéneket elidegeníti, nem várható a kormányzati munka színvonalának emelkedése.

Károlyit a '30-as évek közepén keserőséggel és félelemmel töltötte el a kormányzat tehetetlensége. Szomorú volt, mert tapasztalnia kellett, hogy ez a vezetés nem lesz partner, elutasít minden megújulást szolgáló reformot, és félt, mert elég erősnek tartotta ahhoz, hogy erőszakkal próbálja meg az ellenzékét felszámolni. Károlyi György véleménye arról, hogy a modernizációhoz szükséges reformokat a kormánnyal együttműködve vagy nélküle lehet-e végrehajtani, változó volt. Ebben a kérdésben megfigyelhető bizonytalansága szoros összefüggésben van azzal a kérdéssel, hogy kiknek az irányításával, és milyen széles társadalmi rétegek bevonásával lehet az átalakulást véghezvinni.

Naplóbeli elmékedéseiben, olvasmányaihoz fűzött kommentárjaiban többször kitért erre a kérdésre, ami azt mutatja, hogy nagyon foglalkoztatta ez a probléma. Véleményének lényege, hogy a nemzetek általában nem alkalmasak a kormányzásra. Messzemenően egyetért azzal az osztrák származású, Amerikába kivándorolt szerzővel, aki szerint „a népeknek végre igazgatónak kell, ki gyengeségeit, ábrándozásit és indulatait használni és igazítani érti”.²¹

Ahhoz, hogy a nép a demokrácia nyújtotta jogokkal élni tudjon, „... a nemzet kifejlése és pallérozottsága magas lépcsőn való állásának kell lenni. Isten mentse ettől meg a mi 100 esztendővel hátralévő hazánkat”.²²

Vagyis, mivel a társadalom többsége képtelen, passzív, befolyásolható, ezért érdemben nem tud a változásokhoz hozzászólni, ezért az irányítás azt a szűk réteget illeti, amelyik felkészültségéből adódóan tudja, hogyan lehet a kitűzött célokat elérni.

Károlyi György fejletlennek, éretlennek tartotta a magyar népet a gyors jogki-terjesztésre, ebből ered, hogy a lassú, fokozatos átalakulás híve. Gazdasági modernizáció, a nevelés színvonalának emelése: czekek által válnak majd a tömegek képesé a jogok gyakorlására, felelősségteljes döntések hozatalára.

21 MOL P 414 Lad. 9. KGYN III. köt. 1835. szeptember 8.

22 Uo. 1835. augusztus 16.

Ez volt a meggyőződése, az átalakulásnak ezt a formáját tartotta volna a legcélszerűbbnek. A gyakorlat azonban meggyőzte, hogy a kormányzat makacs ellenállása miatt ez az út nem járható. Ezért elfogadta és támogatta az átalakulás 1848 márciusában bekövetkezett formáját, az elért eredmények fegyverrel való megvédésétől viszont már visszariadt, abban nem vett részt.

A család, a szűkebb-tágabb rokonság mellett Károlyi György életében nagyon fontos helyet foglaltak el barátai is. A reformkorban uralkodó romantikus életfelfogás, életérzés kedvezett nagy barátságok születésének. Ilyennek tekinthetjük Széchenyihez és Wesselényihez fűződő viszonyát. Hármójuk barátsága a '20-as évek elején kezdődött, és olyan szoros volt, hogy a kortársak csak mint triumvireket emlegették őket. Barátságuk nemcsak személyes szimpátián nyugodott, hanem egy magasabb célt is szolgált, mégpedig azt, hogy a haza boldogulása érdekében hatékonyabban tudjanak cselekedni, és elősegítsék egymás „tökéletesedését”. Politikai nézeteik változása befolyásolta barátságuk intenzitását, szorosságát. A '20-as évek végén, a '30-as évek elején mind Károlyi, mind Wesselényi kapcsolata meglazult Széchenyivel. Széchenyi és Wesselényi politikai útja végleg, Széchenyi és Károlyi átmenetileg elvált, de barátságuk nem szakadt meg. A Széchenyivel való kapcsolat meglazulásának időpontjára esik Wesselényi és Károlyi együttműködésének csúcspontja. Barátságuk próbáját Wesselényi perbe fogása jelentette. Néhány naplőbejegyzése és levelezésük is azt bizonyítja, hogy Károlyi kiállt barátja mellett, és amiben tudta, segítette.

Széchenyi és Károlyi kapcsolata a '40-es évek elején ismét szorosabbá vált. Mindketten őszintén bíztak a kormányzat reformszándékában, a fokozatos átalakulás lehetőségében, és aggóvda figyelték a Kossuth irányította ellenzék tevékenységét. A politikai nézetek közeledése a magánéletben is közelebb hozta őket, amit az is jelez, hogy Károlyi 1841 novemberében született Gábor fiának Széchenyi lett a keresztapja. Politikai útjaik azonban hamarosan, 1844 táján ismét elváltak, ami kihatott személyes kapcsolatuk alakulására is, de a barátságuk — ha annak bensősége az idők folyamán változott is — megmaradt.

Széchenyin és Wesselényin kívül más barátai — Zichy Ödön, Orczy László, Esterházy Mihály, Andrassy György — is voltak, de hatásuk nem mérhető azokéhoz. Bensőséges viszony fűzte Kölcsey Ferenchez is. Naplójában meleg szavakkal, nagy tisztelettel és elismeréssel szólt róla.

Károlyi György mindennapi életének megszervezésében, uradalmainak irányításában nem nélkülözhetette munkatársait, alkalmazottait. Munkatársai közül név szerint kell megemlíteni a nagy műveltségű Bártfay Lászlót, aki 1819-től állt a Károlyi család szolgálatában, majd a '20-as évek végétől haláláig, 1858-ig Károlyi György titkáráként dolgozott. Ő volt Károlyi jobbkeze, minden ügyének ismerője,

akinek véleményére adott, tanácsát minden fontos döntésben kikérte. Bártfay rendelkezett mindazokkal a tulajdonságokkal, amelyeket Károlyi alkalmazottaival szemben támasztott. Munkáját lelkiismeretesen, legjobb tudásának megfelelően, urának érdekeit szem előtt tartva végezte. Jutalma nem maradt el, Károlyi anyagilag és erkölcsileg is megbecsülte.

Naplója arról tanúskodik, hogy a birtokadminisztrációt végző alkalmazottaival szemben is magas mércét állított. Fontosnak tartotta, hogy szakképzettek²³ és becsületesek legyenek. A '30-as évek közepén nagy erőfeszítéseket tett, hogy demoralizált tisztikarát megerősítse. A rendteremtés érdekében a keményebb fellépéstől sem riadt vissza. A lopáson, visszaélésen ért tisztjeit — bár mint írta, koldust senkiből sem szívesen csinál — elbocsátotta. Károlyi György nem csak követelt, de becsületesen, jól dolgozó beosztottait meg is becsülte. Alkalmazottai is értékelték emberséges magatartását, amit az bizonyít leginkább, hogy amikor 1849–50-ben bajba jutott, szolidárisak voltak vele, sőt anyagi segítségüket is felajánlották.

Befejezésül a nagyobb közösséghez, a hazájához való viszonyát jellemezzük. Naplójában több helyen is előbukkan a hazája sorsáért érzett aggodalom, de legtöbbet augusztus 19-i bejegyzése árul el. Eötvös Mihály, Kölcsey követője az 1832–36. évi országgyűlésen azt fontolgatta, hogy kivándorol Amerikába. Károlyi, bár elismerte, hogy „... a dolgok nálunk felette rossz állapotban vannak, és a jövődőre való kinézetek még kevesebb reményt nyújtanak ...”²⁴, mégis igyekezett lebeszélni Eötvöst tervéről, mert szerinte a hazaszeretet érzése mindenhová elkíséri az embert, és külföldön gyötrő honvágygá változik, amire nem orvosság a könnyebb, nyugodtabb élet sem. Az a véleménye, hogy „... akinek idehaza van miből élni, és ezen lépést tenné, elébb-utóbb megbánná”²⁵.

Károlyi György fiatal éveiben intenzív társasági életet élt, kiterjedt kapcsolatai voltak, testvérek, jó barátok, ismerősök vették körül, akiket szeretett. Ennek ellenére magányosnak és egyedül érezte magát. Egy rövid ideig talán a napló töltötte be annak az ideális barátjának és társának a szerepét, akit keresett. Amikor a '30-as évek közepén megismerte Zichy Karolinát, úgy érezte, hogy megtalálta azt az embert, akivel megoszthatja minden gondolatát, kételyeit, örömeit és bánatát, mert meg fogja érteni. „Az idő meg fogja mutatni, mennyiben érem el céloimat, de szinte előre meg vagyok győződve, hogy forrón szeretett Karolinámmal meglegedett egyetiségben fogom napjaimat tölteni.”²⁶

23 A misztótfalusi tisztartó, Royko János pl. 1819-től 1833-ig a Georgicon professzora volt.

24 MOL P 414 Lad. 9. KGYN III. köt. 1835. augusztus 19.

25 Uo.

•

A napló 1835. július 20-a és 1836. május 14-e közötti részének közlésénél a Magyar Történelmi Társulatnak az újabbkori történeti források kiadására vonatkozó, 1920-ban megjelent utasítását vettük figyelembe, de a szöveg eredeti, a korra jellemző kiejtési formáját megőriztük.

A szerkezetét annyiban változtattuk meg, hogy a könnyebb áttekinthetőség kedvéért a folyamatosan írt szöveget úgy tagoltuk, hogy a dátum aláhúzásával, minden új napon keletkezett bejegyzés új bekezdésbe került.

A naplóbejegyzések magyarázatot igénylő utalásaira a lábjegyzetben adunk rövid felvilágosítást.

Az idegen szavak, kifejezések vagy mondatok magyar fordítását, valamint azoknak a személyneveknek a kiegészítését, amelyeket Károlyi György csak kezdőbetűvel jelölt [] -be zártuk.

Pontokkal [...] a napló szövegéből kihagyott részeket jelezzük.

A naplóban előforduló hely- és személynevek magyarázatát alfabetikus sorrendben a napló szövegének végére helyeztük.

Kezdettem 1835. július 20-án, Csurgón

Mintegy két hete, hogy a napkeleti utazásombúl visszatérvén megént naplókönyvem írásában egy kevés hátramaradást és hiányt tapasztalok. Ezen hiba azonban csak három hetes lévén könnyen helyre pótolható, annyival inkább, hogy circiter [körülbelül] tudom azon idő alatt mit tettem, merre jártam, és a kevés interessánsabb [érdekesebb] dolgokat, melyek ezen rövid idő alatt történtek — friss emlékemben lévén — könnyen ide feljegyezhetem.

Az igaz, hogy a természet szépségeiről, új tartományokról, a régiség roppant emlékeiről nemigen szólhatok, és azokkal ezen lapjaim most nem fognak telni, de vannak némelykor oly esetek, történetek, melyek noha a hazában most lakván mégis interessálhatnak [érdekelhetnek], s ezeket itt feljegyezve talán valaha szívesen fogom olvasgatni.

Így hát fogjunk megént az elhagyott naplókönyv írásához. Valami június 17-én szabadultam a zimonyi veszteglőházból ki. Ennek unalmát csak az tudhatja, aki tapasztalta. Noha csak 10 napig tartott a contumacia¹ [vesztegzár], és minden tekintetben igen jól bántak a tiszturak velünk, mégis szívemből örültem az utolsó nap felderülésén. Amint a harmincados² tisztikar körmeiből kiszabadultunk, azonnal kocsira vagy inkább parasztszekérre ültünk, s Pest felé útnak indultunk. Az utat három nap alatt szerencsésen megtettük. Karlowitzban tengelyt törtem, Újvidéken néhány órát mulattam, Topolyán Kray ménését megnéztem. Ezekből állott az egyéberánt unalmas és együgyű út fő változása.

Pestre június 19-én jókor reggel értem, és valóban örülve léptem megint jó kis lakásomba, melyet már annyi idő óta nem láttam volt. Annyi sok utazás és fáradtságos járkálás után legalább néhány napot ki akartam pihenni, s azonkívül Lajos bátyámat is megvárni, ki 20 vagy 21-én szándékozott látogatásomra Pestre jönni. Az első napokban hivatalos és odiosumokkal [kellemetlen dolgokkal] nemigen akartam vesződni, tudván, hogy még eleget fogok mindezekről a maga idejében körülállásosan hallani. Azért is Bártfayval csak röviden és per summos apices [tömören] beszéltem el magamnak a fő dolgokat, és a történetből az engem közelebből illetőket, hogy így dolgaimra nézve currensben [egyenest] legyek. Széchenyi barátomat csak kevés ideig láttam, s vele nemigen sokat szólhattam. Cr[escence] Z[ichy] éppen aznap indult Szentmiklósrá, s így nem volt sok ideje. A

1 Az a hatósági rendelkezés, tilalom, amely szerint valamely járványos vidékről jövő embernek vagy állatnak a járvány megelőzése végett meghatározott ideig orvosi megfigyelés alatt kell maradnia, és ezalatt nem hagyhatja el az erre kijelölt területet.

2 A harmincados az a tisztviselő, aki a harmincadot szedte, más szóval vámos.

házzamat hamarjában megtekéntettem, de abban bizony nagy örömem nem lehetett, mert éppen legnagyobb rontás és szétbontás alatt szenved, minthogy mindent, amit Rigel építőmester két esztendeig építgetett, szét kell bontani, úgyhogy legalább 50 000 f. c. p.-ot³ úgyszólván hiába adtam ki. Már ez magában nemigen kellemes dolog, és annyi idő távollétem után talán kedvesebb hírt vehettem volna, vagy inkább kedvesebb tárgyban foglalatostkodhattam volna. [...]

Június 21-én Lajos bátyám nagy örömmre megérkezett. Annyi idei elválás után, megvallom, nagy öröm a legkedvesebb barátot, egy szeretett testvért megint látni és ölelni, az ilyen emóciók [érzések] akármely indifferentsmussal [közömbösséggel] is bírjon valaki, mégsem tagadhatja, hogy élte legkedvesebb pillanati közé tartoznak. Aznap még kimentünk együtt Gödöllőre. Ott is a jó hercegnétül⁴ legszívesebben fogadtattunk, és a napot barátságos beszélgetéssel a hercegné szokott nyájas és elmés társaságában igen kellemetesen töltöttük.

Másnap reggel bejöttünk a városba, délelőtt némelyeket elrendeltem, és Goff útitársammal — aki az néhány napokat, melyekben még együtt leszünk, a házzamnál töltötte — a városban járkáltunk. Aznap Budán Sándornál ebédeltem, ahol Leontine-t⁵ legelőször mint menyecskét láttam. Annyit mondhatok, hogy nem szépült, az egész létiben is alig tapasztaltam valami változást. Sándor azonban a szerencse és a teljes megelégedés legmagasabb polcán állani látszik. Szükséges is, hogy szerencsésnek vélje magát, mert annyi fáradtságába s türelmességébe jött ezen keményszívű hercegleány hajlandóságát és végtére kezét megnyerni. Kívánok neki minden jót és tartós szerencsét, de csak azt mondhatom, inkább ő, mint én. Az estét csak úgy eltöltegettük teátrummal és kaszinóval.

Június 23-án kellemes és igen víg ebédem volt Széchenyinél, ahol Grassalkovich hercegné, aki Gödöllőről egypár órára bejött, is jelen vala. Az estvét Keglevichnénél Leontine-nal töltöttem. Egyedül voltunk, és az asszonyokat mulatni egészen rajtam volt. Nem tudom, hogy succedáltam [sikerült], de én mondhatom, kellemetesen töltöttem az estvémet. A gőzhajó másnap ment fel Pozsonyba, s Goff barátom azon menvén fel, még az este egy ideig vele voltam. Szinte sajnálva s bajosan váltunk el egymástól. Annyi ideig, múlt augusztus óta együtt utazván, az ember egymás társaságát megszokja, ő pedig azonkívül cultus [művelt] és jó ember lévén, igen kedves útitársam lett.

3 konvenció s pengő forint

4 hg. Grassalkovich Antalné hg. Esterházy Leopoldina

5 gr. Sándor Mórincé hg. Metternich Leontine

Június 25. A napot különféle foglalatosságokkal töltöttem, melyek főbbike a directorommal⁶ való értekezés volt. Ez tegnap érkezett be Curgórúl, a residentiarúl, és vele két napig dolgom vala. Ebédre némelyek nálam voltak.

Június 26. Délután legnagyobb záporosóban Pozsony felé indultam. Az éjszaka oly rossz idő járt, hogy [Pilis]csabán kénytelen voltam egypár óráig a zivataros időt megvárni. A hideg oly erős lett reggel felé, hogy téliruhát is könnyen el lehetett volna bírni.

Szerencsésen érkeztem június 27-én szombaton Sarendorfba Gusti⁷ hűgomhoz, aki éppen otthon nem lévén, utána mentem lóháton Pozsonyba, a teátrumba, és ott találtam. Fölötte örült szerencsés visszatérésemen. Mindjárt ki is mentem vele Sarendorfba, és egész éjjél után nach Herzenslust [kedvünk szerint] kibeszélgettük magunkat.

Másnap, június 28-án — vasárnap lévén — templomba akartunk ugyan menni, de a felette rossz idő miatt alig mehettünk ki a házbúl, így egész délelőtt otthon maradtunk. Ebédre Szapáry Alexander jött ki feleségével, és az estvét Oroszváron, Zichyékneél⁸ töltöttem.

Másnap reggel bémentem Pozsonyba, a palatinus⁹ [nádor] és némely főbbek látogatása kedvéért, egyúttal szegény barátomat, Wesselényit is meglátogattam.

Itt el nem mulaszthatom feljegyezni, hogy az országgyűlést szinte oly állapotban találtam vissza, amint elhagytam, vagy inkább még rosszabb, és megvallom, veszedelmesebb állásponton. Balogh, a barsi követ éppen most forog, az actiója ad notam [a hűtlenségi vádlevele] tegnapelőtt jött le a királyi táblához. A consternatio [zavarodottság] igen nagy, két nap óta conferentiát [tanácskozást] tartanak a követek, de még semmiben sem állapodtak meg. Nagyobb perplexitásban [zavarban] nem hiszem, hogy lett volna a törvényhozótest. Tudja az isten, hogy vergődik ki belőle, mert provisorium [ideiglenes kormányzat] vagy intermediatio [közvetítés] közt alig van más kilátás, ez az utolsó pedig mily szomorú eszköz gyengeségünk elrejtésére, a tapasztalás már elcendőképp mutatta. Szörnyű vigyázatlan lépés volt Baloghtúl, és valóban nem hazafiúi tett, éppen semmiért egy egész országot, s annak szabadságát, törvényes létét kockára tenni. Én megvallom, hogy a napokban oly feketén láttam mindent, hogy már az országgyűlés szétosztatását és a provisorium béhozatalát kevés idő alatt feltettem. Most hála Isten, közel egy hónap telt el

6 Markus

7 gr. Trauttmansdorff Józsefné gr. Károlyi Jozefa

8 Zichy-Ferraris Manó gr.

9 József főherceg

azóta, és talán még valami intermediatio által ezen csapás még egy ideig felfüggesztetik. De tudja az isten, mely szomorú kilátás ez a jövődre.

Egypár napot csendesen hűgomnál, Csunyban töltöttem, estve mindég Zichyékhez Carburgba mentünk. Ott bizony nemigen különös volt a multság, de mégis discourálva [beszélgetve], néha kevés játékkal eltelt az idő. Néhányan ki is jöttek a városból, úgy Wesselényi s Esterházy Mihály. Lajos bátyámat, ki mindég jövet s menet közt vagyok, igen gyakran látom.

Szerdán, július 1-jén reggel Bruckba mentünk Gátán keresztül, ahol éppen Esterházy Kázmérnak leánygyermeké¹⁰ lett, s történetből a kereszteléshez jöttem. Onnét átmentünk Bruckba, ahol igen vígan voltunk, s a napot ott töltöttem. Éjszaka Waldstein Mukival¹¹ még felmentem Bécsbe, ahol néhány napig dolgom volt. Az időt itt, noha Bécsset nemigen szeretem, mégis — mondhatom — kellemesen töltöttem. Az igaz, hogy most e részben nemigen vagyok elszoktatva, 10 hónapi vándorlásom után a desertumokban [sivatagban], ahol a társasági gyönyörűl egészen le kell mondani, igen könnyen minden, ami ezen tárgyban gyönyörködtethet, könnyen mulat. Azonban a legtöbb multságom ott némely jó barátim s jó barátnék látogatásában, s azokkal való társalgásban állott. Régi barátnémat, S[aroltát]¹² mindjárt meglátogattam, s igen barátságosan fogadott. Már azt hittem, hogy szegény szíve már egészen meggyógyult. De fájdalom, kevés napok ottlétem alatt az ellenkezőről győződtem meg, s így megint a kegyetlent kellett játszanom, ami perze szegénynek végképpen fáj, de én alig segíthetek rajta másképp.

Hietzingbe majd mindennap kijártam, sógornémat¹³ némelykor meglátogattam, kiben azóta sok tekintetekben nagy változások történtek. De ezen cikkelyre még másutt vissza fogok jönni.

Vasárnap, július [5-én] Metternichnél voltam estve ki. Schönbrunnban a Hietzing felé lévő pavilont lakja. Ott sok mindenféle diplomaták által szinte unalmomig a keleti tartományok eránt kikérdeztettem. Természetesen csak annyit, s úgy feleltem, amint jónak találtam. A herceg különben igen szíves és nyájas volt.

Inné még bementem Trauttmansdorffhoz, ahol most mindég vacsora és pipáló társaságok szoktak tartatni. Faute de mieux [jobb híján] az is jó, legalább 1 óra éjjél után ki lehet húzni az időt. Még egy napot Bécsben így eltöltöttem. A hercegnénél¹⁴

10 Esterházy Ilona gr.

11 Waldstein János gr.

12 Charlotte Hagen

13 gr. Károlyi Lajosné gr. Ferdinande Kaunitz

14 Zichy-Ferraris Melanic gr.

ebédeltem, s az estvét Hietzingben töltöttem. Nemigen víg volt pedig ezen multság is, bizonyos nők igen rossz kedvűek és szomorúak voltak.

Nataliánál is egyszer egy estvét töltöttem, ahol — gyengeségemet megvallom — igen nagy és szinte atyai örömmel a kis Jánost megláttam. A fiú azonban igazán szép, és az egész világ reá esküszik, hogy hozzám nagyon hasonlít.

Kedden reggel, július [7-én] még kimentem Badenbe, Sztárayékat meglátni. A napot velük töltöttem. Estve Bécsen keresztül visszamentem Sarendorfba, ahol még egy hetet húgomnál töltöttem. Ennek a hétnek fő része multság, és igazán szólva idővesztés volt. Munkás foglalatosságról nemigen volt szó, olvasni akartunk ugyan, némelykor el is kezdettem némely könyvet, de vagy látogatás, vagy másvalami jött közbe. Azonban az idő kedvesen telt, és azonkívül szívesen voltam szegény húgom társaságában, főképp, hogy jelenlétem többnyire vigasztalást ad, bár belső környülményiben több örömet és szerencsét is hozhatna. Bizonyosan mindent elkövetnék ennek megnyerésére, de ez — félek — már örökre el vagyok rontva. Ezen pontról is igen sokat lehetne mondani, és ha nem lennének annyi napjaim hátra, hogy currensbe [egyesesbe] jöjjenek naplókönyvemmel, talán tollamnak szabad menetelt vagy talán kicsapongást engednék, de tudom, még egyszer ráérek.

Egy vagy kétszer ezalatt bent is voltam Pozsonyban, és az utolsó nap a főrendeknél egy ülésen is jelen lenni volt alkalmam. De megvallom, szinte két esztendei távollétem alatt a diaetális discussiók [országgyűlési viták] főképp a főrendeknél, minden kevés parlamentáris formát — ami még maradt — úgy annyira elvesztették, hogy most a praesidium [elnökség] azelőtt, hogy a tárgy discussio [megvitatás] alá vétetik, kitűzi szinte a módját, hogy kell a tárgyat discutiálni [megvitatni], mikrűl szabad szólani, és mikrűl nem, egyszóval olyan scandalosa pertractatio [botrányos tárgyalás], hogy bizony minden szabadon gondolkozó embernek, minden kedve elműlik az ilyenekben részesülni. Je peux dir d' avoir quitter la salle avu dégout. [Azt mondhatom, hogy undorral hagytam el a termet.]

Csütörtök, július [16]. Ödönnel,¹⁵ régi útitársammal hagytam el Sarendorfot, és pénteken, július 17-én, déltájban Csurgóra értünk. Keresztesen ebédelvén, mint-hogy Csurgón a kastélyban még semmi se volt rendben, délután átmentünk Szentmihályba, Zichy Edmundhoz, ahol az estvét és az éjszakát töltöttem. Másnap reggel Domokost,¹⁶ a papot meglátogattuk Szentiván pusztán. Délire visszatértünk, és én estve átmentem Csurgóra.

15 Zichy Edmund gr.

16 Zichy Domokos gr.

Másnap reggel, július 19-én átmentem Csákvárra. A napot ott töltöttem, igen nagy örömmel fogadtak, és amennyire Csákváron lehet, a napot vígan töltöttük.

Az öreg grófné¹⁷ másnap, július 20-án Ischl felé útnak indult. Én nagyon szerettem volna oda elmenni István bátyámat meglátogatni, de okvetetlenül a jövő héten le kell mennem a károlyi vidékre.

Július 21-ét Csurgón töltöttem, de ebédre Lamberghez átmentem, ki igen barátosan reggel átjött, és így velem mentem oda.

Szerdán, július 22-én szintén ott voltam, a gazdaságot egy kevésbé megtekéntetem. Markus directorral voltam, kivel is másnap, július 23-án Fehérvárra bementem, s ott báró Perényinél a csurgói vétel felőli kötelező levelimet aláírtam. Ebédre még Ödön és Lamberg hozzám jöttek, és délután átmentünk Móra, ahol az estvét töltöttem. Tíz óra tájban onnét elmentem, és másnap ebédre megint Sarendorfba jöttem, ahol húgom igen kedvesen überrascholva [meglepvé] lett hirtelen megérkezésemem. Annnyival inkább, hogy sógorom épp az reggel érkezett meg a Bánátból, és így a nemigen kedves tete â tete interrumpálva [négyszemközti együttlét megszakítva] volt. Az estve szokás szerint Carlburbgan töltöttem.

Miután én bementem a városba, minthogy projectumom [tervem] volt 25-én Korompára mennem. Noha ez csak praetextus [ürügy] gyanánt szolgált, az igaz oka ezen excursiónnak [kirándulásomnak] talán egész jövő élttem pályájára nagy befolyással lehet. Megvallom, hogy még sohasem gondolván serio [komolyan] ezen tárgyúrl, és így alig tudom, hogy és mely módon jegyezzem fel ily nevezetes és jövő boldogságomra nézve ily fontos lépés kezdetét és lefolytát. Egyszóval a házasságról kezdek gondolkodni. Az igaz, hogy ezen tárgyúrl még nemigen gondolkodtam, de minthogy mégis azon kort elértem, ahol — ha már házasodni akarok — időt nemigen veszthetek, elmentem Zifferre, és Z[ichy] K[ároly] leányát, Karolinát megnéztem. Az igaz, hogy az az idea auf die Brautschau zu gehen [hogy háziúznézőbe menjek], mondom arra az ideára egy ideig nem resolválhatom [határozhatom] magamat, de másrészt a connexio [kapcsolat] éppen egészen conveniál [megfelel]. Szimpla nevelés, ifjúság. Az apja a kevés derék és hazafi gondolatú magnásokból, aki leányit teljességgel el nem szoktatta sem pompához, sem amit a bécsi leányok most oly igen könnyen megtanulnak, a legfinomabb coquetterie-re [kacérkodásra], mondom mindezek felül abban a házban semmi sem tudódik.

Így végtire csak eltökélttem, hogy a fiatal személyt megnézem, és ha megtetszik, s reménylhetem megnyerésit, néki magam közelítsem. Ezen célból tehát in-

17 gr. Esterházy Miklósné Françoise Roisin marquise

dultam Pozsonyból, és megvallom, mit bangem Herzen [aggódó szívvel] közelítettem Zifferhez, és hogy bementünk a szobába, íme az első személy, akit láttunk, Karolina vala, ki éppen klavírnál [a zongoránál] volt. Az első tekintetről és benyomásról éppen semmit sem mondhatok. La jeune personne avait l' air un peu embarrassé, et se sauva tout de suite pour aller avertir son père de notre arrivée. [A fiatal személy kissé zavartnak látszott, és azonnal kiszaladt, hogy értesítse apját érkezésünkről.] Csak ebéd előtt láthattam másodszer. Talán nemigen délicat [illik], de mégis az igazat itt csak feljegyzem, és így ebéd közt kezdettem de la regarder en détail [őt alaposan megnézni]. A szépségéről azonban egészen praescindálok [eltekintek], mert a házasságra a többi kvalitási [tulajdonságai] sokkal essentialisabbak [lényegesebbek], azokról pedig most hamarjában nemigen ítélnék.

Annyit csak mégis mondhatok, hogy a leány igen megtetszett, és így még a jövő napot, július 26-át ott töltöttük, hogy Karolinával közelebb megösmérkedjek. Amennyire egy félénk és egészen együgyűn nevelt leánnyal lehet, csak mégis közlöttem hozzá, úgyhogy megvallom, noha hazudnék, ha azt mondanám, hogy szerelmes vagyok beléje, szándékom Pozsonyba menni szeptemberben, et de me mettre sur les rangs [és megmérettetni magam]. Egy dolog vagyok még, amin még megütközhetnék, tudniillik, hogy a leányt igen gazdagnak mondják. Noha magamról jól tudom, hogy pénz miatt bizonyosan sohase fognék házasodni, mégis nemigen kellemetes, ha a világ azt gondolja felőlem, hogy én pénzért házasodom. Egyéberánt, ha a leány a többi kvalitásiban conveniál [tulajdonságaiban megfelel], ez a tekintet mégsem fog attúl megtartóztatni, hogy kezét kérjem, ha bizonyos vagyok felőle, hogy elveszem. Dem einen refus werde ich mich auf keinen Fall aussetzen, so weit werde ich schon auf mein Terrain erkennen pour ne pas m' aventurer trop loin, comme il soit cependant possible qu' ils existent d' autres arrangements de famille. [Egy visszautasításnak semmi esetre sem teszem ki magamat, annyira már kiismerem magam, hogy ne bonyolódjak bele túlságosan, mivel léteznek számomra más megoldások is.]

[Július] 26-án estve elhagytuk Ziffert, és másnap a gőzhajóval lejöttünk ide, Pestre. Noha szándékom nem volt most éppen Pestre jönni, de főképp, hogy a sok kíváncsi kérdéseket kikerüljem, melyet az asszonyok Pozsonyban, Oroszvárott etc. tettek volna, ezen kicsi diversiót [kerülőt] legjobbnak gondoltam. Tudom, hogy sokan tudni akarják, miért mentem Zifferbe, s ott mit kerestem. A gőzhajón is, ahol Szapáry Sándorné és Vict[oria] Odescalchi voltak, kérdések ezeránt tevődtek. Ezeket azonban könnyebb megfelelni, als das Herr von neugierigen Frauen und Männern in Carlbürg [mint a karlburgi kíváncsi nők és férfiak hadáét]. Lejövetelünk noha lassú, mégis kellemetes volt, hét óra után érkeztünk ide. [...] Az estvét még a teátrumban töltöttem.

Július 28. Csak a mai napot akarván Pesten tölteni, sok mindenféle dolgom és foglalatosságom volt. Széchenyinél ebédeltem. Szapáry Sándorné is ott ebédelt, a tónus oly szabad volt, hogy akárki azon megütközhetett. Dessewffy Aurél kezdett mindenféléről, néha illetlen kifejezésekkel beszélni, s mások nyomban követték. Valóban csudáltam a házigazdát. Megvallom, hogy én bizonyosan az ily kicsapongó tréfáknál, ha asszonyok jelenlétében házamnál mondatnak, a conversatiót [társalgást] inkább más tárgyra hoznám, mintsem magam részvételem által vendégimet még illetlen beszédek vitelére ingerelném. Oly fiúknak pedig, mint Aurél, kereken megmondanám, ha házamnál jártas akar lenni, viselje magát, amint józan nevelt emberhez illik, különben inkább kerülje ezentúl házamat. Ezt tennem én, mások házaiban természetesen tehetik, amint nékik tetszik.

Délután egy szobaleányt néztem, akit le akarok vinni Károlyba, de a leány nem tetszett, s így mást ígért az asszony jövő péntekre.

Teátrum alatt a kaszinóban voltam egy ideig. Széchenyi többekről kezdett: ország dolgokról, egyetértésről etc. és láttam, hogy szeretne velem egypár óráig némelyekről értekezni. Talán ha ráérek, pénteken egypár órát elbeszélgetek, azonban előre tudom, hogy egymást nehezen capacitáljuk [értjük meg].

Csurgó, július 29. Ha egyszer e lapokat átolvasom, azon bizonyosan nem panaszkodhatok, hogy az ideai esztendőben sokat egy helyen ültem. Íme, most néhány hetek óta alig van két nap ugyanazon helyről datálva, és így e részben, ha másban nem, e naplókönyvem jelen része fog interessálhatni [érdekessé válni], mert p. o. [példának okáért] a mai nap más tekintetben alig adhat, és szinte mondhatnám, a napot elvesztettem. Az éjszakát a kocsiban töltöttem. Tegnap estve indultunk Ödönnel Pestről, s reggel 8-kor érkeztünk ide, Csurgóra. Egypár levelen kívül délig, amint a német mondja „herum gelaundet” [semmit sem csináltam]. Ebédre Viczenty főbíró jött, s ebéd után átmentünk Csákberénybe. Ott az asszonyokkal egypár órát elfecsegtünk. Festetich Matilda, ki még mindig igen szép leány és inkább kellemetes társalkodású, ott lévén, vele az idő mulatságosan telt.

Estve megént visszajöttünk Csurgóra. Ezen életmód — megvallom — kellemetes lenne, ha nagy idővesztéssel nem lenne egybekötte, mert már egypár hét óta alig olvashattam valamit. De most reménylem, a nagykárolyi utam és otllétem alatt rá fogok érni, és egy kevés serio [komoly] olvasással szándékozom üres óráimat tölteni.

Csurgó, július 30. Még csak kevés órát fogok itt tölteni, és főképp azon örülök, hogy jelen naplókönyvemmel valahára megint currensbe [egyenest] jöttem, és reménylem, egyhamar nem jövök ki belőle. Nem lehet hinni, mely nagy advantage [előny] vagyon abban, ha az ember gondolatait, ideáit, projectumit, egyszóval mindent, amit feljegyzésre méltónak tart, azonnal papírra teheti. Napokkal és hetekkel

később sokakat másképp lát az ember, és korántsem annyi[ra] érdekével [érdekesen] írhatja. A dolgaimat még ma reggel rendbe hozom, némely dispositiókat [rendelkezéseket] teszek, és azután átmegyek Szentmihályba, ahol még az estvét töltöm. Tegnap és ma reggel az ország dolgairól Helmecczivel sokat beszélgettem, de erről most hosszabban nem akarok értekezni. De mindenesetre Károlyban, üres óráimban, a haza kritikus állapotát feljegyzem, mert nem hiszem, hogy már rég szegény hazánk nagyobb krízis alatt lett volna, mint éppen most.

A napokban történt Bars vármegye esete, az ország aggódoó figyelmét méltán elfogja, és megvállik, ha mostani időben egy energikus vármegye még szembeállhat-e a kormánnyal vagy nem. Holnap bizonyosan megtudom Pesten, hogy Balogh bément-e a gyűlésbe. Ez nagy barometrumul fog szolgálni a kormány erős vagy ingadozó positiója felől. Igaz, hogy rosszul fizeti az embereit az uralkodás, de az is igaz, hogy rosszul szolgálják, amint most Keglevich elégségesen bebizonyította. Más országglásban az ilyen ember legalább helyét s hivatalát vesztené, de nálunk ez oly ritkán történik, hogy nem hiszem, egy kevés megfédésen kívül több baja lenne felsőbb helyen. Meg nem fogható és bocsájtalan ostobaság vala részéről hirdetni és kifecsegni, hogy 30 000 pengő forint assignáltatott dispositiójára [utaltatott rendelkezésére] Balogh visszahívására, aminek csak az a consequentiája [következménye] lett, hogy a megvesztegetett voksolók éppen ellene, és Balogh megmaradása mellett vokoltak. De mindég így fognak járni, még ily szerencsétlen választásokat tesznek emberükben, és a kevés hű és okos embereit minden módon disgustálják [undorítják].

Július 31-én Szentmihályban meglehetősen mulattam magam. Kicsi Victoria igen kellemetes és mulatságos leány, kár, hogy nem szebb. Későn estve még Pálffy Ferdinánd érkezett, én pedig vacsora után elmentem, és ma reggel 8-kor érkeztem ide, Pestre.

Dolgom elég volt ma, minthogy holnap Nagykároly felé indulok. Egyéberánt semmi feljegyzésre méltó nem történt, kivévn, hogy Balogh múlt kedden minden zaj vagy öröm és részvétel kijelentése nélkül az országos ülésben elfoglalta [helyét]. Ez igazán nevezetes, és látni lehet, a félmértékek és egy gyenge kormány mennyire viszen. Uram, be nyomorultak lehetünk mink, és mennyire elfajzott a magyar nemesség észre, elmebéli tehetségre és morális erőre nézve, hogy ily gyenge kormány alatt nem tud egy, a maga méltóságához illő positiót venni. Egy 52-ed részében az országnak energia mutatkozik, és egy nota [hűtlenségi per] alatt lévő nemest de facto [ténylegesen] minden nemesi jussaiba bétktat a kormány akarata és a törvény nem egészen világos magyarázata ellen. Már mit nem tehetne 52 vármegye, ha egyetértene, de mit nem tehetnének az országosan egyesült rendjei, ha önhaszon, hivatal, vadászat etc. helyett igazi hazaszeretet lelkesítné — egy ily kor-

mánnal! —, de az ilyenekről hiába álmodozni elkorcsosodott állapotunkban. Lieber von etwas anderem. [Inkább valami másról.]

Széchenyivel ebédeltem és három angollal,¹⁸ kik éppen itt vannak. Sie sehen nicht außer ordentlich distinguirt aus [nem néznek ki túlságosan előkelőnek], az egyik mindenesetre commis voyageur [utazó], legalább nékem megmondta, csak-hogy Angliában az ily classisu emberek sokkal jobb nevelésűek, mint másutt. Ha Grassalkovichné tudná, hogy commis voyageur-t hozott néki Széchenyi! Majd egyszer megmondom néki tréfából.

Augusztus 1. Ma indulok Nagykároly felé, ebédre Albertiba megyek, s a napot ott töltöm. A reggeli órákban még sok dolgom volt, amelyet szerencsésen elvégeztem, és déltájban Albertiba értem, ahol a szép Szapáry Rózsit,¹⁹ az én régi, kedves, jó barátnémat nagy örömmel láttam annyi idő óta, és kedves társaságában a napot igen kellemetesen töltöttem. Nevetnem kellett a házigazdán,²⁰ qui [se] donne maintenant dans la politique [aki most adja magát politikára], és ami legfurcsább, hogy valaha Piringer tanítványából és követőjéből a legtüzesebb radical lett, úgyhogy némely tárgyakban annyiban különböztünk, hogy ő némely nézetemet serviliseknek [szolgalelkűeknek] lenni declarálta [magyarázta], és így az egyik extremumból [szélsőségből], mint igazi bolond, a másikba esett. Sándor bátyja,²¹ aki szintén jelen volt, készakarva még ingerelte, úgyhogy némely igen mulatságos és nevetséges publica politica discussiónk [közéleti vitánk] volt.

Másnap, augusztus 2-án, korán reggel indultam Albertiból. Az egész napot és a következő éjszakát a már nagyon esmert és magában legunalmasabb debreceni úton töltöttem, ahová is augusztus 3-án hajnalban beértem. Ott egypár órát aludtam, s a fél napot szinte ott töltöttem, egy rakás levelek írása egész délig elfoglalt, délután pedig utamat folytattam, és 6 óra tájban ide, Nyíradonyba értem.

A gazdaságban még egypár óráig jártam, némi javításokat és előmenetelt vettem ugyan észre, de az egészben még e tárgyban nagyon hátra vannak uradalmim, és azért két esztendei távollétem után nem hiszem, hogy nagy resultátumokat [eredményeket] fognék tapasztalni. Az egész csak olyan magyaros háromfordulói gazdaság, de ha ezt legalább rendesen folytatják, és a főtiszt a felette nagy elprédálást és lopást gátolhatja, bizonyosan kétannyit fognak jószágim hozni, mint annak előtte, amikor a praevaricatio in infinitum [a végnélküli visszaélés] ment.

18 John Paget, William Sanford, George Edwards Hering

19 gr. Szapáry Ferencné gr. Almásy Rozália

20 Szapáry Ferenc gr.

21 Szapáry Sándor gr.

Estve Bars vármegye utolsó gyűlés jegyzőkönyvkivonatát — mely éppen elme-
netelemkor jött kezemhez — olvastam. Nem tagadhatom, hogy a vármegye lelke-
sen és példás egyetértéssel vitte ezen nevezetes tárgyat, és valóban példának szol-
gálhat a többi jurisdictióknak [hatóságoknak], hogy kell a megtámadt követet vé-
delmezni, és a szabadságot fenntartani. Így tehát a kormány egy nagy csapást ka-
pott, adja az Isten, hogy resensusból extremumokra [felháborodásból szélsőségre]
ne fakadjon, és azon eszközökre, melyekkel disponálhat [rendelkezhet], ti. a fizikai
erőhöz ne nyúljon. Az ellen minden vármegyei energia semmivé lesz. Én valóban
csudálom, hogy Balogh gyűlésbe való járása ellen nem tett semmit. Most már azt
hiszem, hogy az országgyűlés még egy ideig eltart, hogy az urbáriumot még béfe-
jezteti, s csak akkor oszlatja szét. De azután nem hiszem, hogy oly hamar kapnánk
megint diétát, mert tapasztalásból tudja az uralkodás, hogy sok évekig elhúzhatja
országgyűlés nélkül, és neki pedig bizonyosan komótosabb országgyűlés nélkül
uralkodni.

Bátor, augusztus 4. Már most az úgynevezett gazdasági utamhoz fogtam, és
reggeltől estvéig csak birka, takarmány, behordás, nyomtatás és más effélékkel
foglalatoskodom, úgyhogy alig lesz valami feljegyzésre méltóm most egy ideig.
Igaz, hogy minthogy már rég nem próbáltam ezen jószágim bejárását, eleinte szinte
fürcsán és inkább unalmasan esik. Minthogy a rövid idő alatt, melyet ezen utamnak
szántam, birtokim minden legcsekélyebb részzeit is meg akarom tekinteni, elég dol-
gom lesz, és foglalatosságom lévén, az idő hamar fog elmúlni. Jól tudom, hogy rám
nézve ennek nagy haszna nem leszen, mert aki tiszt csalni akar, hacsak felette
ügyetlenül nem teszi, az én megjárásom és visitatióm [látogatásom] által nem fog
hátráltatni, mert magamtúl nyilván nem akadok rá. De fő célom az önmegnyug-
vásom, mert mint földesúr és annyi emberek úgyszólván atyjok, kötelességemnek
tartom alattvalóimat és jobbágyimat jelenlétem által megvigasztalni, és bajokon,
kereseteken vagy rajtok netalán esett igazságtalanságokon segíteni, és azokat te-
hetségem szerént enyhíteni. Ítéletem szerént ez a csekély terhem, melyet a provi-
dentia [gondviselés] kitűzött azon szép javakért, mellyel az isteni gondviselés földi
pályámat halmozva megtöltötte. Így hát tehetségem szerént ezen terhet viselem, és
annak megfelelni teljes szándékkal iparkodom.

Többi közt Szatmár vármegye igazságszolgáltatásáról egy szép példát hallot-
tam ma, ami a múlt télen 3 mézároslegénnyel történt: a praemissa [előzmény] nem
más, mint egy csapszéki verekedés, mely abból támadt, hogy egy mézároslegény,
aki a [nemes] fiatalemberekkel már egész télen a kávéházba jární, inni, kártyázni
etc. szokott, bemenvén a terembe per servus pajtás megköszönte egy ifjút. Ebből
verekedés támadt, és néhány ütés de part et d' autre [mindkét részről], majd szét-
oszlottak. Az egyik megvert fiatalember másnap reggel elszalad a szolgabíróhoz,

onnét a viceispánhoz.²² A szolgabíró még az éjszaka a 3 mézároslegényt elfogatja, és intra summas torturas [kemény fenyítés alatt] vason tartja, sok ütés-verés közt. A viceispán pedig reggel mindjárt rendkívüli sedriát [megyei törvényszéket] összehív, minden kihallgatás nélkül elítéli.²³ Az első vesszőzést mindjárt exequióba [végrehajtásba] véteti, s mégpedig, hogy a szegény delikvens [elítelt] a derest a vármegyeházából a Szarvas vendégfogadó elé kénytelenítettet a vállán vinni. A tisztségem recurrált [fellebbezett] a kancelláriához. Onnét noha megfeddés, és az inquisitio [tanúvallomás] felküldése parancsoltatott, Kende azonban fogta magát, a rabokat kieresztette, és az inquisitót fel nem küldötte abban a reménységben, hogy talán felsőbb helyen a dolgot elfelejtik. Ilyen datumokat [adatokat], ha akarnék nem egyet, de százat tudnék szerezni, mely a municipális [törvényhatósági] szabadság hasznát és abból származó áldását legszebb és ragyogósabb világba állítaná.

Amit leginkább sajnálok, hogy az ilyen emberekkel, kiket méltán megvetek, lesz most egy ideig dolgom, de ami még kellemetlenebb, hogy az efféle emberekkel még artig [illedelmesen] és szinte barátságosan kell magamat mutatnom. Nemigen tudom, hogy succedálok [sikerül], mert tettetni magamat éppen nem tudom.

Egyéberánt a napot Adonyban kezdettem. Ott mindent megjárva átmentem Lugosra, ahol a csekély gazdasági intézeteket csakhamar megnéztem. Délután a lugosi határban fekvő nyári színnél a birkákat és a gulyát revue [szemle] alá vettem. Onnét Encsencsre, ahol egypár órát mulattam, és így 6 óra tájban értem Bátorba. Az előbbenihez képest sokkal jobb és virágzóbb állapotban találtam ezen jószágot, de mégis sok temérdek gazdasági javítások kívántatnak, még annyit fructificál [jövövelmez] ezen uradalom, amint kiterjedéséhez képest behozni kellene.

Vasvári, augusztus 5. Az egész napot a gazdaság megjárásával töltöttem, és ennél fogva semmi különöst nem jegyezhetek fel. Egypár ispánt nyilván el fogok kergetni, az egyik lopott, a másik pedig ügyetlensége és rosszakarata miatt éppen nem használható. Ezen új vasvári jószágomat először látom, mióta szereztem, és így egy kissé mint új, jobban interessál [érdekel]. A jószág éppen nem rossz, de

22 Kende Zsigmond

23 Rohaj Márton, Farkas János és Ambrus Sándor mézároslegényeket „a közbátorságot veszélyeztető vérengző verekedés miatt fél-fél esztendei nagy vasban, közmunkán, az alsó tömlőben, a maguk kenyerén eltöltendő rabságra” ítélték. Ezenkívül Farkas Jánosra 2x80 vessző és 40 pálca, a másik két elítéltre pedig 2x60 vessző és 30 pálca ütést szabott ki a bíróság. Mindhármójukat örökre kitiltották Nagykárolyból. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye Önkormányzati Levéltára (= SZSZBMÖL) IV-A-501 Szatmár megye nemesi közgyűlési jegyzőkönyve (= IV-A-501 Közgy. jkv.) 1834. II. köt. 3796. bejegyzés.

mint ősi juszt drágán vettem, mert mint reluált inscriptio [lejáró zálog], olcsóbban kellett volna hozzájutnom. Luby Károly, kivel már egy idő óta perben vagyok, éppen itt van, és részét egyezség útján ajánlja, és úgy hiszem, hogy az ő részét is hozzá megveszem.

Bátorban reggel a kasszát inventáltam [ellenőriztem], és rendben találtam, ami után a bátori épületeket néztem meg. Onnét kimentem Gyulajba, ahol mindent megjártam, és így ebéd után idejöttem, és estvéig kinn jártam. Így múlt el a mai nap minden különös eset nélkül, és így fognak most még egynehány napjaim gazdasági unalmas tárgyak és foglalatosságok közt múlni. Noha sok könyvet hoztam, tartok, hogy az olvasásban hátramaradok, nappal éppen nem érek rá, és az estvének egy része instantiákkal [kérelmekkel] és más egyéb dispositiókkal [utasításokkal] és rendelkezésekkel vagyon elfoglalva, így tehát lehozott könyveim nagyobb részét nyilván olvasatlanul viszem haza.

Nagykároly, augusztus 6. Végére sok utak és járkálás, fáradtság után hazajöttem ezen helyre, melyet valaha mint igen kedves hazámnak és lakhelyemnek véltem. De igen megváltozott ezen ideám, mert a körülmények úgy megváltoztak, hogy alig lesz többé kedves, sem állandó mulatásom itt. A fő okát ezen megváltozott ideámnak főképp az emberek okozzák, kik ezen vidéket lakják. Volt az az idő, mikor fiatal álmodozásimban hazám szebb és szerencsésebb hajnalát felderülni képzeltem, és ezen reményeimben Szatmárban szándékoztam pályámat megnyitni, és hathatós, tetteleg munkálódással hazám kifejlődésére munkálni. Voltak, de kevés hazámfiak, kik ezen nézetbe bementek, és valóban reménylettük, hogy közmunkálódással egy szép és hazámra hasznos célt elérünk. De az emberi gyarlóság minden calculuson [számításon] túlmén, és noha a mostani országgyűlésre lelkes követeket, és egy oly jelest küldtünk, aki minden parlamentáris gyűlekezetben egy fő- és megkülönböztetett rollét [szerepet] játszana, és valóságosan Pozsonyban egy, a legjelesebb tagok közé tartozott. A megyebélic alacsonysága, servilitása [szolgalelkűsége] úgyannyira disgustálta [undorította] a jeles követeket, hogy azok a követésgrül lemondottak.

Erre tüstént következett a gyalázatos eset Wesselényivel, mely által ezen megye egy kitorülhetetlen szennyet az egész ország előtt magára vetett, úgyhogy valóban becsületes embernek minden kedve az ilyen emberekkel csak társalkodni is elműlik. Mégis most kénytelen leszek az egyszeri committenseimmel [küldőimmel] nyájias barátsággal társalkodni, őket, kik közül sokat megvetek elfogadni, und aufs auch mit Ihnen gut sein [és velük is jóban lenni]. Mindezek bizonyosan az ittlétemet mennél rövidebb tartásúvá teendik, és semmi esetre kellemetessé nem fogják tenni.

Még egy más, nemigen kedves tárgyom van egy fiscalisommal, aki szintén Wesselényi ellen esküdött, és ezt semmi esetre nem szenvedhetem. Mert az én tisztje-

imnek semmi köze nincs az ilyenekhez, és azonkívül tudván, hogy a legjobb barátomat szerencsétlenségbe hozni segédkezet nyújt, megérdemli a büntetést.

Augusztus 8. A tegnapi napon semmi különös nem jött elő, a méneseket sorra megjártam, ott némely jó csikókat és lovakat tanáltam. A pépiniére [faiskola] meglehetősen állapotban vagyok. Estve Hackelberg majort [őrnagyot], kinek feleségét már régóta esmerem, látogattam. Csörgőt szolgálatából el akartam cserzeni, de aztán mégis megdondolván a dolgot, jobbnak találtam erősen megszidni, annyival inkább, mert ha most eleresztem, hamarjában más embert helyébe nem tehetnék. Ma már 4 órakor reggel a szarvaskertben voltam, egy szarvast akartam lőni, de nem akadhattam az igazira.

A normális iskolában examentnél [vizsgánál] voltam jelen. Sajnosan tapasztaltam, hogy az elementáris [elemi] oktatás szörnyű állapotban vagyok.

Estveféle megént kimentem a vadaskertbe, és egy szarvast lőttem. Általában a napjaim kevés kellemetes foglalatosságokkal folynak itt, az odiosumok [kellemetlen dolgok] minden nemei foglalják el leginkább időmet.

Úgy ma, augusztus 9-én a sok audiencia adás — mely reggeltől kezdődött — mellett, nagy ebédet az ittlévő vármegyetszteknek és honorácioroknak adok, melynek még az a kellemetes része vagyok, hogy azon urak sokszor egy órával szinte korább szoktak jönni, mintsem meghíva vannak.

A directorommal²⁴ megelégedve kezdek lenni. Látszik, hogy legjobb akarata van, és főképp, was mir das liebste ist [ami nekem a legkedvesebb], a rendre nagyon felügyel. Az pedig mégis a gazdaság talpköve. Estve megént szerencsém a szarvaskertben próbáltam. Hackelberggel 4 lövést tettünk, de nem tanáltunk semmit.

Augusztus 10. Noha reggeltől estvéig lábom vagyok, és magamnak sok pihenést nemigen engedek, csak nagyjából leszek képes mindent megnézni, a detailha [részletekbe] éppen nem cserzkedem. Reggel keveset foglyokra vadásztam. Minekután hazajövé, az istállóban és a ménesben kevés rendeléseket tettem. Onnét az architectussal [épitészszel] az omladék kastélyt jártam meg, s nézeteimet némely változások eránt közlöttem vele.

A kasszát inventáltam [ellenőriztem], mely rendben volt ugyan, de a perceptor [pénztárnok] otthon nem volt, s minden nyitva állott. Más úr ezért tüstént elkergetné, de mit csináljak ily öreg emberrel. Azt reménylettem, hogy magányosságomban majd ráérek és sokat fogok olvashatni, de ahelyett reggeltől estvéig úgy el vagyok foglalva, hogy alig érek rá olykor-olykor egypár lapot olvasni, azért is természetesen ezen könyvem most igen száraz.

Tegnap azonban mégis a postán egy ösmeretlen széptűl levelet kaptam, mely felette mulattatott. A neve Emma, és igaz, hogy igen szépen és jól tud írni. Felelek is néki mindjárt, legalább egy kis időtöltés a károlyi mulatásom alatt.

Egy rakás katonatiszt ebédelt nálam, Hackelberg feleségéhez is volt szerencsém. Délután Dessewffy Marci és Geöcz jöttek, kikkel az estvét töltöttem.

Augusztus 11. Ma Kéc felé indulok. Reggel még holmit elrendeltem, leveleket írtam, s ebéd után Geöcz-cel és Marcellal Endrédre mentem, onnét Kécre, ahová estve érkeztem.

Augusztus 12. Egész nap a szekéren ültem, és szinte elfáradtam. Megjártam Dédát és délután Usztatót, Csányt és Pért, az egész Közép-Szolonokban fekvő jószágomat. Sok örömem benne nem volt, mert a gazdaság még nagyon gyenge karban vagyok.

Augusztus 13. Visszajöttem Károlyba. Útközt Endréden még egy keveset Geöcznél mulattam, délután Wenckheim Béla és Horváth Antal jöttek látogatni. W[enckheim] lovakat akart venni, de amint veszem észre, drágálja. Az estve még Kende viceispán is megjött, de politikai discursusok [beszélgetések] nemigen tarttak.

Augusztus 14. Reggel Wenckheimmel lovakat néztünk, és a méneseket megjártuk. Délután pedig Szaniszlóra mentem, és a két vendégemet onnét Piskoltra küldöttem. Én pedig az odavaló gazdaságot megnézőn hazajöttem, és Hackelberg majornál még egy kevéssé voltam. Hazajövén Dessewffy Marcellt találtam, aki Hadadot megjárta, és senkit sem tanált.

Augusztus 15. A reggeli órákat szokás szerint sok audienciákkal töltöttem, amivel szinte eltelt a délelőti. Hackelbergnél ebédeltem, ahol egy rakás ulánus tiszt volt. Délután kilovagoltam Kaplonyba, és az ottani földrengési károk²⁵ megnézttem. Ezek bizony oly tetemesek, hogy nyilván a klastrom és a templom újjá lesznek építendőek. Estve írkaólok, a méneskönyvemet hoztam rendbe, s holnap indulok a közös jószágok²⁶ felé.

25 1829–1834 között több mint tíz alkalommal mozdult meg a föld Nagykárolyban és környékén. Különösen az 1834. október 15-i rengés okozott súlyos károkat. A megye 16 helységében és Nagykároly mezővárosban az adózók épületeiben esett kárt 78 240, az ekléziáikét 118 525, az uraságokét pedig 77 656 ezüst forintra becsülték. SZSZBMÖL IV-A-501 Közgy. jkv. 1834. II. köt. 3995. bejegyzés. A kaplonyi templomot és a sírboltot Ybl Miklós irányításával 1842–1847 között építették újjá.

26 A Károlyi fivérek 1827-ben megosztottak a családi birtokon, de egy részét továbbra is közösen használták 1862-ig.

Soós, augusztus 16. Valóban, ha e jelen naplókönyvem mindég ily száraz és egyszerű lenne, végtére abba kellene hagynom, és ha valaha — amit nemigen hiszek — gazdaember lenne belőlem, lehetetlen volna a falusi élet mindennapi történeteiben valamit feltanálni, ha csak a naponként olvasott könyvekből kivonat gyanánt némelyeket feljegyeznék. De ezen valóban nagy gyönyörűségtől most szinte meg vagyok fosztva, mert az egész napot kinn töltöttem, és lóháton vagy szekéren megjáróm minden földemet, jószágomat, estve pedig a tisztek számadásait és egyéb irományait nézem, és amennyire képes vagyok, vizsgálom. Ez pedig sokszor az egész estvét úgy elfoglalja, hogy 10 óra felé szívesen nyugodalomhelyet keresek, hogy másnap megéint korán reggel továbbmehessek.

Így ma 6-kor indultam Nagykárolyból, és a dobi jószágomat, melyet még ezelőtt nem ösmértem, jártam meg egész délig. Ebben — ha az ilyet örömmel lehet nevezni — lehetett örömem, mert az élet- és szénatermés igen nagy, 200 öl szénán felül van az idén, és én az egész jószágért csak 8000 forint papírost²⁷ fizetvén, ha az esztendőik ilyenek lesznek, hiszem, hogy jó Geschäfte [üzletet] csináltam. Egypár fiatal lovakat vittem, melyek még nemigen szoktak az útnak, de hiszem, hogy egypár nap múlva megtörődnek.

Délután elindultam Dobrúll, és Erdődön keresztül ideértem 5 óra tájban. Itt az egész pusztát megjártam, és estvefelé visszajöttem. Szokásom szerint számadásokat és gazdasági irományait a tisztnek megvizsgáltam, most pedig még a La démocratie en Amérique [A demokrácia Amerikában] nevű könyvemben akarok olvasgatni.

Ezen könyvet egy francia procreator [ügyvéd], Tocqueville írta, de kevés újat találok benne. Az introductiójában [bevezetésében] historice akarja megmutatni, hogy minden más feudális monarchica, aristocratica elvek, és azon épült kormányok vagy elenyésztek, vagy elenyészni fognak. De én azt Európára nézve tagadom, mert a mindennapi tapasztalás Franciaországban és Belgiumban mutatja, hogy a masszák a democratica principium [a néptömeg a demokratikus alapelvek] és a nemzeti szuverenitás mellett, éppen annyi és némelyekben több önkénynek vannak alávetve, mint az absolutismus alatt nyögő nemzetek, mert a király vagy császár mindég egyenlő, akár az utcáról emelje fel a nemzete, akár a palotában szülessen. Ameddig a nemzetek oly együgyűk lesznek, és magokat ezen calamitástól [bajtól] meg nem szabadítják, sohase fog a törvény és az igazság, de mindég az önkény uralkodni. De ehhez a nemzet kifejlése és pallérozottsága magas lépcsőn való állásának kell lenni. Isten mentse meg ettől a mi 100 esztendővel hátralévő

27 Váltóforint

hazánkat. Mink még egy ideig a paternus sinussal [atyai oltalommal], melybe bajunkat efundáljuk [kiöntjük], még beérjük.

Béltek, augusztus 17. Csakhogy szokásomtúl el ne váljak, jegyzem inkább fel a mai napot, mintsem más különös vagy nevezetes tekintetből, nem is érnék igen rá. Mert, ami még kevés időm estve naplókönyvemre maradt volna, azt néhány levelek, melyeket írnom kellett foglalták el. Alig is lehet az embernek más gondolata, mert az egész nap csak birka, csűrőskert, élethordás, szénatermés, gabona-próbák, irtás és más ilyesek közt fordulok.

Többi közt mégis egy nevezetes hírt kaptam Pozsonyból, hogy a palatinus Balogh és Wesselényi dolgában az intermediatiót [közbenjárást] megtagadta. Ezen sok conjecturát [feltevést] lehetne építeni, én valóban nem is képzelhetem, hogy mit fognak a statusok [rendek] tenni. Sok confusio [zavar] lesz még mindezekből, az isten tudja, hogy gázolunk ki belőle.

Barlafalu, augusztus 18. Semmi különös sem fordult elő, szinte el vagyok fáradva. Egész nap lóháton voltam, az üveghutában²⁸ ebédeltem, és délután a Glódi pusztának, onnét Válaszúnak, késő estve érkeztem ide. A közös jószágokban egy kevés rendbehozatalán kívül még csekély előmenetelt veszek észre. A tisztartó ugyan sokat ígér, de investitio [befektetés] nélkül nehéz valamit kihozni egy jószág-ból, főképpen, mely oly desolált statusban [elhanyagolt állapotban] vagyon, mint én ezeket vettem át.

Augusztus 19. Egész reggel a gazdaságban járván, délre még Barlafaluban voltam. Eötvös M[ihály] — a volt követ — átjött látogatásomra, és egypár órát velem töltött. Ő szegény az ország dolgaitúl egészen disgustálva [megundorodva] vagyon, W[esselényi] dolgán igen meleg részvétellel látszik lenni, és amint mondja, az expatriatio [kivándorlás] feltett szándéka. Vagyonát itt el akarja adni, és Észak-Amerikába vándorolni. De nem hiszem, hogy kiviszi, nyilván csak egy felfogott idea, és ha a kivitelre jön a dolog, majd látni fogja, hogy mégsem volt elég eltökélt szándéka. Ha az ember ezen ideát egyéberánt közelebbről vizsgálja, vagy jobb sorsra való vágy, vagy desperatio [reményvesztés] vezethet ily lépésre. Az igaz, hogy a dolgok nálunk felette rossz állapotban vannak, és a jövődre való kinézetek még kevesebb reményt nyújtanak, mert kétségen kívül egy krízis áll előttünk, és hazánk horoscopuma nem igen fényes. Abban az esetben egy revolúciók által már kifejllett országban több bátorság, több nyugalom és talán több kellem reménylhető, mint egy századoki előítéletek súlya alatt nyögő, elavult hazában. De hát a hazához és a natale solumhoz [szülőföldhöz] vonzó szeretet az véghetetlen nagyobb, és

28 Az Újhután (Zelestyei pusztá) működő üveghutát 1801-ben Károlyi József építtette újjá.

kisebb baj, melyekkel egy kivándorlót, új hazában letelepedni kívánót nyomban követik, és állapotát akár a legszabadabb országban is nehezítik. Európában, az egy Angliát kivéven, akárhová tekintsünk csak még rosszabbra kellene változni. Amerikát és annak helyzetét csak könyvekből ösmérem, de mégis meg vagyok győződve, hogy akárki, akinek idehaza van miből élni, és ezen lépést tenné, elébb-utóbb megbánná. Azért Eötösnek — amennyire lehetett — ezen plánumát dissuadeáltam [elleneztem], és kár is azonkívül becsületes embert vármegye-hivatalból veszteni, főképp, ahol ily kevés számmal vannak. Délután megint lóra ültem, és a Szamos partján fekvő rétjeimet és földjeimet néztem, onnét ide, Misztótfaluba jöttem estve.

Augusztus 20. Egy napot a sok járkálás után pihenni akartam, és egyszersmind nézni, hogy viszi Royko [János] — egy új tisztem, aki a Georgiconban professzor volt — a hivatalát. Noha teoretikus embernek látszik, mégis ily csekély eszközökkel, melyek dispositiójára [rendelkezésére] vannak, annyit mégis végbevitt, hogy a tisztartósága rendesen és takarosán néz ki, hogy a réteket, melyek az elgazosodások miatt szinte haszonvehetetlenné váltak, kitisztíttatta, és az idén már meglehetősen quantum [mennyiség] és minémű szénát gyűjtetett, némely comassatiókkal [tagosításokkal] és irtásokkal az agriculturát [földművelést] emelte. Állítása szerint 2 esztendő múlva, ha egy kevés marhavételre magamat elszánom, 20 000 pengőforintra akarja hozni a tiszta jövedelmet. Az az egy hibája látszik lenni az embernek, hogy mint teoretikus sokat beszél, és meglehet, hogy igazságtalan vagy parteiisch [részrehajló] vagyok, de a sokat beszélő emberekhez — nyilván, mert magam paucorum verborum frater [kevés szavú ember] vagyok — nem érzek igen sok hajlandóságot, azért is a directorom²⁹ fő tulajdonai közé számlálom azt, hogy keveset szól, de annál többet cselekszik.

Muzsaly, augusztus 24. Noha 4 napot elhagytam följegyezni, nemigen sokat vesztettem. 21-én elindultam Misztótfaluból az Avasnak, ahol ménesemet látni, a vadságon és egy hamuzsír hutámon kívül. Nem is mulattam ott soká, de még ebédre Józsefházára jöttem, ahol a napot töltöttem, az estvét levelek írásával töltöttem, minthogy a károlyi utolsó postát ott tanáltam. 22-én Tiszaújlaknak Salánkra jöttem, mintegy 2 óra tájban. Ott délután gazdaságom egy részét megnéztem, az estvét pedig hivatalos foglalatosságokkal töltöttem. 23-án délelőtt még ami Salánk körül vagy, és amiből valami gazdaságot, majorságot teremteni lehet, mind megjártam. Egypár tekintetes urak, a főszolgabíró etc. jöttek látogatásomra. Délután utamat folytattam a Nagy Erdőn keresztül Kovászónak, és ide, Muzsajba értem estve 7 és 8 közt.

29 Fleckl Károly

Íme, a 3 napi tetteim, melyek nem érdemelnek sok figyelmet vagy feljegyzést. Azonban Józsefházán a minap az esmeretlen és titkos szeretőmtől kaptam levelet, melyben nemcsak kinyilatkozza, hogy kicsoda, de még 22-re reggel 6 órára egy rendez-vous-t [találkát] ad Hadház és Téglás közt. Igen sajnálom, hogy teljesen lehetetlen volt arra az időre odaérni, másképp bizonyosan elszaladtam volna, ezen furcsa kis — amint mondja — fekete leánykát megösmérni. Adtam ugyan válaszként egy más rendez-vous-t 31-re ugyanazon helyen, de ki tudja, ha nem léssen-e piquée [sértődött], és majd ő meg nem jelen. Én mindenesetre ott leszek. Az lesz majd a furcsa, ha se szép, sem kellemetes, ha egyszóval meg leszek csalva. Ez pedig igen könnyen megtörténhetik.

Fehérgyarmat, augusztus 25. A tegnapi napot részint Muzsalyban, részint az úton töltöttem. A reggeli órákban a timsófabrca minden részeit, és a benne történt javításokat tekintettem meg. Klob[usitzky]ékat látogattam, kik nálam ebédeltek. Délután megint lóra ültem, s utamat Gyarmat felé folytattam. Tarpán mentem keresztül, ahol a lakosok pompával fogadtak, s a Tiszáig kísérték. Este 8 óra felé értem ide.

A mai nap nagyobb részét a gazdaságomban töltöttem, amelyet meglehetősen rendben tanáltam. Industriát [vállalkozást] nemigen lehet itt folytatni, mert a temérdek sok compossessorátus [közirtokos] miatt az egész határ csak kétfelé van osztva, az egyik fele ugar, a másik művelés alatt van, így tehát semmi rendes felosztásról gondolni sem lehet, míg ezen proportio [birtokmegosztás] által nem segítetik. Ezt ugyan behozni itt is szándékom, de már 4-et és most az 5-iket kezdem, s így a fiscalisok alig győznék, azért is egy ideig még béketűréssel kell lenni. Délután Klob[usitzky]ékkel Cégényben, Kendénének³⁰ akartam vizitát [látogatást] tenni, de senkit sem találtunk odahaza.

Az estvémet pedig különféle foglalatosságokkal töltöm. Noha úgyszólván mindig egyedül vagyok, mégis estvéim hamar múlnak, mert dolgom és könyveim vannak, s ha az a kettő megvagyon, nemigen szorulok más mulatságra. Most éppen Farkas Sándor amerikai utazását nagy örömmel és interessével [érelklődéssel] olvasom, mert noha igen sokat olvastam Észak-Amerikáról, akármely leírással kiállja a konkurenciát. Mégpedig captain [hajóskapitány] Basil Hallt sem veszem ki némű tekintetben, mert noha ez inkább scientifienssebb [tudományosabb] munkát írt, Farkaséban azon parteilich [elfoglult] és irigy szemet nem találván fel, mellyel Hall és majd minden angol Amerikát ítéli. Az ő könyve olvasását sokkal kellemetesebbé teszi némely leírásai, sok intézetek és Észak-Amerika institutióiról [intézményeiről]

30 Kende Zsigmondné Kállay Katalin

kijelentett vélekedései mutatják, hogy az igaz szabadság és a republicanusi szabályok lelkét és igaz értelmét jól fogta fel, és azokat egyszerű, de igen jól megfogható módon közli, és terjeszteni kívánja honfiaival. Némelyeket szinte csudálom, hogy a cenzúra megengedte. Ha kormány lennék, Farkas Sándor könyvétül inkább tartanék, mint W[jesselényi]étül. Mert aki az előítéleteket akárhol, de főképp minálunk egyenesen megtámadja, az bizonyosan több ellenségre, de korántsem annyi részvételre tarthat számot, mint az, aki egy szabad alkotmány republicanus szellemét a legszebb festékekkel olvasói elé ügyesen hozni tudja. Ez ítéletem szerint pedig mégis Farkas könyvében hiba, hogy a Schattenseite [árnyoldalt], főképp a társasági életben nem is érinti, márpedig vannak mégis sok olyanok, melyek — akárki mit mondjon — a régi aristocratica Európában, ha nem jobbak, bizonyosan kellemetesebbek.

Megvallom, ha tudnék úgy írni, kísértetnék a némely utolsó utamban összefirkált jegyzeteimet rendbe hozni, és azokkal az olvasó publicumot megajándékozni. De egy az, hogy restellem, és azonkívül nem bízom ügyességemben erre nézve, másra pedig bízni, és nevem alatt kiadni, nevetséges hiúság lenne, s így az egész abba fog maradni.

Egyedül töltvén napjaimat és főképp az estvéli óráimat, sokszor kérdem magam, ha hosszára kiállanám egyfolyvást a falusi életet hazám ezen részében anélkül, hogy elvaduljak. Megvallom, hogy noha most szinte örülök, ha magamban lehetek, mert tudom, hogy néhány napok múlva megént a civilizált rész felé megyek. Ha mégis ahelyett itt kellene maradnom, és nem volna módom Pestre vagy Bécsbe vagy külföldön utazni, nem csekély resolutio [elhatározás] lenne, és minden erős akaratomat kellene egybeszednem, hogy magam szerencsétlennek ne érezzem, mert itt bizony ezen félvad emberek közt egészen magamra lennék redukálva [hagyatva], és magányosságomat csak valamely feltett cél, vagy egy bizonyos tárgyban való munkálódás, és abban való foglalatosság tenné tűrhetővé. Abban az esetben nyilván Kölcseyvel igyekeznék összeköttetésbe lépni, és annak mély tudományú kincséből magam kifejlésére meríteni iparkodnék. Furcsa lenne ezen próbát tenni, de akkor ki kellene ám állani a tudós férfi társaságát, sőt keresni kellene azt, mert ő bizony nem lenne igen communicativus [közlékeny], és én talán könnyen beleunnék.

Vajon lenne-e elég állhatatosságom egy telet egyedül a tudománynak és tanult olvasásra szánni. Meg kell vallanom, hogy nem. Pedig az lenne az egyetlen egy mód, ha akármely tudomány ágában valamit gründlich [alaposan] tanulni akarnék. Azonban látom, hogy eleget írtam anélkül, hogy különös Stoffom [anyagom] lenne, és így inkább abbahagyom, még nonsens [értelmetlenséget] írhatnék végtére, amint azt talán máris cselekedtem.

Augusztus 26. Utazásom utolsó napja volt, melyben Tunyogot és az ecsedi pusztámat jártam meg. Ecseden a gazdaságot tűrhető rendben tanáltam, a termés bő, széna pedig igen sok vagyon. Délután utamat Károly felé folytattam. Az estvét magányosan, omladékim közt töltöttem, keveset olvastam és firkáltam. Korán feküdtem le. Megjegyzésre méltót nem írhatok, s úgy inkább abbahagyom.

Augusztus 27. A reggeli órákban sokan jöttek, ki ezt, ki amazt kérte. Egy szép leány is jött instantiával [kérésse], de nem hagyta magát in natura indorsáltatni, én pedig nem kényszeríték senkit, s így megint továbbment. Látszik, mely interessáns [érdekes] dolgok fordulnak elő, hogy már ilyesekkel is töltöm ezen lapokat. A Tudós Társaságtól kaptam tudósítást, mely csak szeptember 8-án jön össze, így időm lenne Andrassy Györgyöt Monokon meglátogatni, ha bizonyosan tudnám, hogy otthon van, de így bizonytalanra bajos annyi utat tenni.

Augusztus 30. Két napi fel nem jegyzésem fő oka az, hogy némely odiosumokon [kellemetlen dolgokon] kívül, ami a jószágok vizsgálatával többnyire járni szokott, semmi különös nem adta magát elő. Kénytelen vagyok ezen alkalommal 4 tisztet elereszteni, lopás, rendetlenség és más előtanált hibák miatt. Ez mindég kedvetlen dolog, mert szívesen koldust csak nem teszek. Azonban meg kell lenni, mert ha az ily nyilvános elidegenítést elnézem, az úgyis még nagyon demoralisált [erkölcsileg romlott] tisztikaromnál rossz példát tesz. Egyéberánt eleget mondottam és kinyilatkoztatam tisztjeimnek, s így hát lássák a következtést.

Kevés napi ittlétem alatt némely vármegyebeliek közt Kőlcsey Ferencet örömmel láttam ismét. Foglalatosságink sok lévén, nemigen sokat lehetünk együtt, noha nagyon óhajtottam volna egypár órát vele tölteni. Kende mindég vele volt, s így nemigen lehetett szabadon és nyíltan vele szólni, legalább én néki nem hiszek, és duplicitásátúl [kétszínűségétől] tartok. W[esselényi]rűl sokat szólottunk, bár lenne szegénynek sok oly igaz, jó baráti, mint K[őlcsey] meg én, de ez csak álmodás és ábrándozás, mert a volt baráti közül is sokan elhagyják, és mások, ahol csak árthatnak, megteszik. Kíváncsi vagyok tudni, mi lett belőle, s hogy állanak dolgai szegénynek.

Most éppen ittlétem utolsó pillanatán vagyok, sok a mindenféle munka és némi-képp baj is. Minthogy már egy ideig vissza nem jövök, sokféle rendelést kell tenem az egészre nézve, kivévn a nagy károkat, melyek a földindulás által történtek. Inkább megelégedten megyek vissza, mert némi javítások és sokakban a béhozott rend mégis észrevehető, ez pedig ily nagy administratióal ítéletem szerént nevezetes nyereség.

10 óra felé útnak indulok. Az éjszakát Hadházban valahogy töltöm, s holnap reggel talán a Téglás melletti rendez-vous-val [találkával] vagy hiábani várakozással tölthetek egypár reggeli órát. Furcsa lenne, ha megcsalt volna. Az legalább

leveléből kitetszik, hogy nem szép, mert sokat ír, hogy kicsi, fekete etc. Legalább, ha rút, meg nem csalt. Majd meglátjuk.

Augusztus 31. Megesmerkedtem a misteriosus [titokzatos] szeretőmmel. Amint az utolsó levelemben megkértem, Hadház és Téglás közt adott rendez-vous-t [találkát]. Eleinte kissé verlegen [zavarban] volt, de csakhamar megszéldült. Egypár órát töltöttünk együtt, és végtére rábírt, hogy Téglásba bemenjek, és a kisasszonynak, ki csak egyedül volt otthon, visitát [látogatást] tegyek. Szegény Sophia — nem tudom miért — tökéletesen belém bolondult, és ha a vidékben kellene laknom, vagy Károlyban többet mulatnom, noha nemigen szép, rövid időre mégis lehetne vele liaisont [szerelmi viszonyt] tartani, de így nyilván nemigen sokat fogom látni. Még egypárszor írok néki, s aztán nyilván mindketten beleununk s abbahagyjuk. Délután elindultam Téglásból, a kisasszony, ki egyedül volt odahaza, igen szívesen fogadott, és nagyon meghítt, hogy másszor is arra venném utamat. Szegény Sophia pedíglén igen szomorúan és könnyező szemekkel búcsúzott tőlem, mit vielen Versicherungen von ewiger Liebe und Anhänglichkeit [az örök szerelem és hűség bizonyosságával].

Az egész éjszakán át mentem, Poroszlónak vévén utamat. Reggel 10 óra tájban, szeptember 1-jén, [Tarna]örsbe jöttem, és nagyon örvendve régi, jó barátomat, Orczy Lászlót otthon találtam, s a napot vele töltöttem. Minthogy nemigen volt okom sietni, szívesen látogatom és mulatok ösmerőscimmel, kik éppen útközben laknak. A Tudós Társaság ülései csak 9-én kezdődnek, s így ráérek.

Úgyszinte másnap, szeptember 2-án, Gödöllőn állottam meg, és a napot a hercegnéi társaságában igen kellemetesen töltöttem. Estve későn bementem Pestre.

A másnapot, szeptember 3-át és 4-ét, Pesten töltöttem. Semmi különös most nincs ezen városban. Péchy Ferenc követ visszahívása az elméket némiképp elfoglalja, de a kormány emberei mindent el fognak követni, hogy ezen visszahívás, mely jövő szerdára, a szeptember 9-én tartandó generális gyűlésre nagyon elhatározva, meg ne essék, és azt hiszem, hogy nyilván úgy fog kiütni. Sz[échenyi] többi közt megkért, hogy e részben magam ne enuntáljam [szóljak] Péchy ellen, és megvallotta sub rosa [bizalmasan], hogy a palatinustól saját keze írással kapott volna levelet, melyet meg is mutatott. A levél igen szép és schmeichelhaft [hízelgő] kifejezésekkel nagyon írva, és segítségét ezen tárgyban tőle kikéri. Feleletét is olvastam, melyben tehetsége szerénti közbenjárását megígéri, s most tőlem is ígéretet akar, hogy ti. írhatná meg a főhercegnék, hogy vélem is beszélt, és én is a segítséget megígértem légyen. De én azt nem ígérhettem. Azonban ha éppen a palatinusnak nagy kedve van felőlem írni, megmondtam néki, hogy fognám magam circiter enunciólni [kijelenteni], ha az alkalmatosság úgy hozza magával. Én tudniillik azon szép juszt, mellyel egy vármegye rendjei bírnak, hogy ti. országgyűlési követét, ha

vagy hibázott, vagy bizodalmok megcsökken, visszahívhatják, fognám eleinte előhozni, és a környülményeket vagy inkább az azóta közbejött királyi rescriptumot [leiratot], mely a diéta nemsokára megszüntetésére mutat, akarom okul adni, hogy ez egyszer ezen jussal ne éljünk. De hogy a hibás vagy bizodalmatlan követ ezentúl ne árthasson a megyének és Pest vármegye votumának [szavazatának], ezen gyűlésből meg kell néki hagyni, hogy ezentúl akármely kérdésben a voksát első követünkéhez alkalmaztassa, és ezen nyilvános meghagyást mint szoros instructiót [követi utasítást] tekintse, melynek áthágása esetében számot tartson arra, hogy a vármegye, habár az utolsó hetekben is visszahívja, és ezen szégyent megteszi rajta. Nem tudom, Sz[échenyi] miért oly igen kért és sürgetett erre, nyilván igen olcsón will er sich beim Erzherzog ein Bilde einlegen [akar a főhercegre jó benyomást tenni], és arra tehát én is segítsém. Ennyit ígértem neki, s azt meg is fogom tenni. Hanem egy ily alávaló, minden tekintetben megvetésre való ember mellett, mint Péchy Ferenc, soha szólni nem fogok.

Szeptember 4-én a délutáni és estvéli órákban dolgoztam, és leveleket írtam, ami után 10-kor estve útnak indultam, és szeptember 5-én reggel ide, Csurgóra érkeztem. Egypár napot magányosságban akartam volna tölteni, de alig lesz kivihető. A számos szomszédságot csak meg kell látogatnom, és most, hogy holdvilág vagyok, a délutáni és estvéli órákat arra fordítom. Reggel dolgaimat elrendelem, olvasok, írok etc., és így a nap szinte kellemetesen telik. Meglehet, hogy az újság et le charme de la propriété [és a birtok bája] az oka, de megvallom, hogy ezen csendes helyet szeretem, és ha valaha megtelepedem, bizonyosan sokat leszek itt. Bárcsak a jövődőbe való tekintet ne lenne oly szomorú és fekete! De ha sokat költök házaim és nyári lakásim ékesítésére és kellemes lakhatásra, ki tudja, öreg napjaimra találok-e benne azon gyönyörűséget, melyet méltán kívánhatnék.

Ki tudja, szegény magyar haza csak innét 10 esztendőre is minő állapotban, és mely szomorú környülmények közt fog nyögni. Ki tudja, ha maholnap ez a kevés szabadság, mellyel a privilegiált status [kiváltságos rend] él, nem fog-e egészen megszűnni. Akkor pedig a nemzetiség, a politikai létünk, egyszóval az egész magyar név elenyészik, és kevés esztendő alatt a feledékenységbe és az elhalt nemzetek sorába esünk, és csak az öregek, még lassan ki nem halnak, fogják még búsulva a szegény magyar nevet emlegetni. Az új generáció pediglen más nemzeté válván, talán még csúfolva mutathat ránk, mint akik az őseikről rájuk szállott hagyományt öniugyetlenségük, sötétségük és előítéletek átka által el tudták veszteni. Ez pedig igen könnyen megtörténhetik, de ennek nézője és tanúja lenni bizonyosan nemigen irigylendő vocatio [hivatás]. Adja az Isten, hogy csalódom, de alig hiszem, hogy a mostani létünknek elébb-utóbb más kimenetele legyen.

És mégis magam meggyőződéseim ellen dolgaimat úgy intézem, mintha legál-landóbb létünk, legszebb jövődönk virágzana. Ezt szeretném, ha valaki megex-plicálná [megmagyarázná]. Meglehet, hogy egy pár hónap alatt házastársrúl is gondoskodom, egyszóval, aki minden gond és baj nélkül szabadon, mint a madár a levegőben élhetnék, maholnap csak azokat halmozok fejemre. És miért? Sokat gondoltam efelől, és más okát nem tanálhatok, mint azt, hogy némelyekbe már belekezdvén nemigen akarom abbahagyni, és a fő okát abban tanálom, hogy serio-susabb [komolyabb] foglalatossághoz, tudományos munkálódáshoz ifjúságomtól nem szoktattam magam, és így, hogy későbbi esztendőkre az életben egy kis inter-essém [érdekem] legyen, ilyenekhez mint építés, jószágvétel és annak kellemetes elrendelése, és végtére házassághoz kell fognom, hogy csak valahogy időmet és a gondviseléstül szabott napjaimat kihúzhassam.

Nem tudom, ha nem csalódom, de ezt a nevelésem egy nagy hibájának tekintem, és oly hibának, melyet csak nagymértékű állhatatosság lenne képes kiirtani, vagy legalább javítani. Szinte szeretném, ha ezeránt valakivel bizodalmasan beszélhet-nék, de alig esmerek valakit, aki ezen ideámat jól felfogná, és bizodalmas nyílt-szívűséggel e tárgyban tanácsot adhatna. Kölseyy lenne egy, a kevesek közt, de annak társaságában oly keveset vagyok, und zu so einer Mitteilung gehört ein großer Vertrauen und ein hoher Grad von Intimität [és egy ilyen közléshez nagy bizalom és az intimitás magas foka kell]. Széchenyit szívesen megkérdezném, de most már nem vagyunk oly szoros összeköttetésben, mint ezelőtt, és azonkívül más fontosabb tárgyakkal vagyom elfoglalva, mintsem hogy őt ilyesekkel utassam.

Szeptember 6. Ma, vasárnap lévén, templomban voltam, és a délelőtti órákat irkálással töltöttem. Tegnap Lamberg Rudolfnál Csákerényben voltam, ahová az egész móri vénasszony serege délután látogatásra jött, de uzsonna után mindjárt elmenvén, az estvét még a fiatalokkal töltöttem, és későn jöttem haza. A mai délu-tánt és estvét pedig Szentmihályon töltöttem, és vacsora után Zichy Edmuddal, aki nálam hált, jöttem haza. Az ilyen falusi élet nagy különbség ahhoz, melyet Károlyban szoktam tölteni, ahol vagy egész magányosságban vagyok, vagy legkel-lemetlenebb és unalmas tekéntetes urakkal kell társalkodnom.

Szeptember 7. Reggel korán Zichy keltett, kinek paripája ahelyett, hogy idejött volna, Szentmihályban maradt, s így Mőrig vitettem. Lajos bátyám éppen akkor megérkezett, s nagy örömökre egy pár napot velem tölt. Mulatságot nemigen ad-hatok néki, de közel szomszédság lévén ide, estve átrándulunk Csákerénybe. Dél-előtt Lamberg és Festetich Miklós jöttek látogatni, mink pedig délután átmentünk hozzájuk, és amint sejdíttem, azok szinte éjjelig játszottak. Én az asszonyokat tehetségem szerént mulattam, s vacsora után, mikor azok nyugodni mentek, magam

is egy kevéssé kezdtem makaózni, és rövid idő alatt mintegy 400 pengő forintot nyertem. Ebben állott a tegnapi foglalatosságom.

Ma pedig, szeptember 8-án, későn kelvén, Perényi fiscalisa egy ideig untatott. A délelőtti órákat pedig járkálással töltöttem. Délután Bajzátot akarjuk meglátogatni Szentgyörgyött, és Fehérvárott Perényiéknél egy keveset megállani szándékozunk, avval pedig bemegyünk Pestre. Holnapra a Péchy-féle gyűlésre még valahogy készülnöm is kell, de talán nem is lesz alkalmam szólni. Megvallom, hogy a dolog magában igen keveset interessál [érdekel], mert sem a haza, sem Pest vármegye becsületén se kár, sem haszon nem esik, ha Péchy visszahívatik.

A nemzetek csak kormányozódhatnak, de sohase fognak kormányozni. A nemzetek sohase fogják magokat tökéletesen megszabadítani, és örökké éretlenek maradnak az igaz szabadság veszedelmes állapotára. A nemzeteknek mindég egy álnok idea kell, mely zabolázza, csalja és jámborítja. A népeknek végre igazgató kell, ki gyengeségeit, ábrándozásit és indulatait használni és igazítani érti. Ezt olvasom éppen egy kivándorlott ausztriai Észak-Amerikáról írt könyvében, és megvallom, hogy állítását tökéletesen helyben hagyom, mert aki a szép szabadság álmával elragadtatva, hazája szabadítását hathatósan előre akarja mozdítani, többnyire ugyanazon hazában és annak népi tanálja a legnagyobb akadályt, és minden fáradtsága, minden áldozata jutalmát a közgyűlésben, megvetésben vagy csúfolásban tanálja.

Délután útnak indulok bátyámmal Pest felé, de először Iszkaszentgyörgyön Bajzátnét meglátogattuk. Három leánya van, mely közt egy férjhez ment. Az egész ház igen tisztességesen néz ki, úgyhogy bizonyosan cultiválni [kedvelni] fogom ezen szomszédságot.

Valami 2 óraker újfél után érkeztem ide, Pestre. Szeptember 9. Az egész napot ülésekkel töltöttem, reggel már 9-kor kezdett a vármegyeházában. Péchy visszahívását félig-meddig megelőzte ugyan az ő beadott resignatiója [lemondása], de alig olvasódott fel, mindjárt Fáy Andrást conclamálták [kiáltották] a rendek, ki is mintegy félórai kiáltás és részéről némi vonakodás után követte választatott és megeskettetett. A gyűlés igen szépen ment végbe, a praesidium [elnökség] noha szoroson rá volt parancsolva, hogy mindent kövessen el Péchy követ megtartása eránt, mégis látván a világos többséget, a dolgot tovább nem erőltette. A kortések igen jól voltak előkészítve, semmi zaj, semmi rendkívüli láma vagy legkisebb kicsapongást nem lehetett észrevenni.

Délután még gazdasági egyetem tartódott, és késő estvéig tudós társasági igazgatói ülés, mely felette unalmas vala, mert csak a két esztendei protocollum [jegyzőkönyv] felolvasásában és annak classificatiójában [minősítésében] állott az egész 3 órai tanácskozás. Korán fekdüdtem, hogy a reggeli órákat használhassam, és egy kevéssé öndolgaimban foglalatoskodhassak.

Szeptember 10. Az egész napot tudós társasági és igazgatói ülésekkel töltöttem, és azokban valóban semmi nevezettest vagy értékest nem hallottam. Reménylen, hogy ez az egy pár nap végbemegy, mert a la durée [az idő] nagyon unalmas lenne mindig ezen tudós világ közt forogni. Az elnöknél, gr. Telekinél ebédeltem.

A mai napot, szeptember 11-ét hasonló módon töltöttem. A házamba mindennap egynéhányszor eljárók, és annak lassú haladását szemlélem. Szinte örülök, hogy holnapután megint kimehetek Csurgóra.

Szeptember 12. Az egész napot a Tudós Társaság ülésein töltöttem. Estve a teátrumban Devrient énekesnét hallgattam, ott sok ismerősökre akadtam. Az itt-létem egyéberánt semmi érdekest nem nyújt, azért is csak hamarjában jegyzem fel ezen napokat.

Vasárnap, szeptember 13. Nagygyűlés tartatott a vármegyeház nagyobb termében, a gyülekezet nemigen számos volt. A felolvasott tárgyak és értekezések igen közepszerűek valának. A Dessewffy [József] által felolvasott báró Berzeviczy [Vince] parentatiója [gyászbeszéde] elmésen volt feltéve és jól elolvasva, a publicumot nagyon mulattatta, de ítéletem szerént nem volt a maga helyén.

Az ülés után Széchenyi a kaszinóban nagy ebédet adott, melyen a helyben lévő társaság minden tagjai jelen voltak. A társaság jókedvű, a pohárköszöntések számtalanok valának. Én ebéd után elindultam.

Szeptember 14. Mintegy 2 óra éjjél után ide, Csurgóra értem, és a napot csendes magányosságban, olvasással és elrendelkezéssel igen kellemetesen töltöttem. Estvefelé Koch architecta [építész] érkezett, akivel némely planumok [tervek] és az itt teendő ültetések eránt dolgom vagyon.

Szeptember 15. A reggeli órákat Fehérvárott töltöttem, ahol Perényi hitelezőivel egy pár óráig dolgom volt, ti. 35 000 pengő forintig adósságot átvettem, és az én ugyanannyiból álló egyik kötelező leveletem visszavettem. Ezen unalmas munka szinte az egész délelőtti órákat elfoglalta, délután pedig átmentem Csákberénybe. Az estvét olvasva és írva töltöttem. Egyéb érdekest nemigen jegyezhetek c mai napomról. Koch architecta megnézte a ház és a kert fekvését, minden részeket megjárta, és a hely fekvésével nagyon meg van elégedve, ő valami igen szépet gondol belőle készíteni.

Szeptember 16. Korán reggel kelvén, a főbíró kitáblázásra eljött, és így ezekkel kell majd egy ideig mulatnom. Délelőtt Lamberg Rudolf látogatott meg, én pedig délután Szentmihályba mentem át, az estvét ott töltvén, csak éjjél után jöttem vissza.

Szeptember 17. A reggeli órákban Perényi László látogatott meg, akivel ebédre átmentem Móra, onnét délután elindultunk. Perényit Fehérvárig vittem, magam pedig még az estve Szentmihályba mentem, mert másnap, szeptember 18-án együtt

átmentünk Dégre Festetichéket meglátogatni, kik igen szívesen és nagy örömmel fogadtak. A napot ott töltöttük, a mulatság ugyan nemigen nagy volt, de mégiscsak eltelt az idő.

Szeptember 19. Korán reggel hagytuk el Déget Edmuddal, s Szentmihályon kevés ideig mulatván, mintegy 11 óraker visszajöttem Csburgóra. Ebédre még átmentem Csákberénybe, Matilda születésnapja volt, estvéig ott maradtam. Hazakerkezvén még kevésbé Bártfayval dolgoztam, aki holnap Pest felé visszamegy.

Vasárnap, szeptember 20. Az egész napot egyedül odahaza töltöttem, többnyire Gibbont olvastam, és annak mély tudományú és érdekes, a Római birodalom hanyatlása és végső elvesztése előadásában gyönyörködtem. Ez egy, a kevés munkák közt, melyeket mindig szívesen, örömmel és haszonnal lehet olvasni. Egyiptomi utazásokat is forgattam, éspedig a L expedition du Luxor [Luxori expedíciót], és Wilkinson igen tudós és érdekes leírását, melynek fő érdeme a hieroglifák magyarázata, ami is 10 esztendei Théba omladéki közt tartózkodása és fáradságtalan munkálódása jutalma lőn. Wilkinson és Champollion legtöbbet tettek ezen tárgyban, és a történettudománynak általuk egy felette gazdag kútforrás nyílt. Nékem, ki éppen azon részekből jövök, ezen munkák igen érdekesek, és nagy örömmel olvasom azokat. Délután Bajzát szomszédom és a viceispán³¹ látogatott meg, akivel egy ideig politikárról beszélgettem, nézeteink azonban nemigen egyeznek meg, mert igen servilis [szolgalelkű] embernek látszik.

Szeptember 21. Ma szinte egyedül voltam, egész reggel különféle foglalatosságim lévén, a délelőtti órák hamar múltak. Délután bementem Fehérvárra, Perényivel még egy kevés dolgom lévén. Ott némely vizitákat [látogatásokat] és számos társaságot tanáltam, kevés ideig mulatván, estvére visszatértem. Holnap elutazván Pozsony felé, rendeléssel és készülettel töltöm az estvét. Az idén már alig fogok ide visszatérni, mert még magam se tudom jóformán, mit fogok tenni, vagy hova viszen sorsom a jövő télre. Meglehet, hogy Pozsonyban maradok, ha Z[ichy] K[arolina] még úgy tetszik, mint első benyomása kellemetes volt, talán egypár hónap múlva mátkás is lehetek.

Szeptember 22. Korán reggel indultam Csburgóról, és részint lóháton, részint szekéren igen hamar érkeztem ide, Csunuba. 7 órát töltöttem az úton. Húgom nagy örömmel fogadott, egy ideig most itt velük maradok. Sz[apáry] Rozi is itt van, és ha a házigazda jobb kedvű lenne, az ittlet és mulatás nem lenne kedvetlen. De így mindig megelégtelen és elkeseredett képet látni, nem éppen a legkedvesebb dolog, főképp, ha a kinézés olyforma, hogy ezen visszás és kedvetlen helyzet tartós, sőt

31 Szűcs Lajos

napról napra rosszabb lesz. Ha alkalmatosságom leszen, megpróbálok talán sógorommal beszélni, és őt a megbékélés első lépésére, ha lehet, rábírom. Minő sikerrel, azt ugyan nem tudom, mert magam se várok nagyot tőle. A reggeli órákban azonban lehetőséghez képest foglalatostokodom, de azért mégiscsak keveset vihetek végbe. Az olvasásra kevés idő marad, a nap nagyobb részét és az estvéket az asszonyokkal töltöm.

Szeptember 23. Délelőtt Pozsonyban voltunk, de az új gőzhajót, a Zrínyit, mely látására mentünk be, nem láthattuk, mert már reggel elment volt Pestre. Így estve felé megéint hazajöttünk. Ebéd után néhányan Pozsonyból kijöttek, és az estvét itt töltötték. Beszélgetés meg játék, a mulatság vagy inkább időtöltés elvei valának. Éjjél után a pozsonyiak hazamentek, én pedig lefeküdtem. És így megint egy nap múlt, nem tudom, ha nem mondhatnám-e amici diem perdidi [barátaim, ezt a mai napot elvesztegettem], de annyi a napjaim, melyeket hasonlóul töltök, és tudom, érzem, hogy úgy töltöm, és mégse teszek életmódomon valamely tetemes változást. Végére még azt kell hinnem, hogy valami igaz vagy a fruges consumere nati [akik csak arra születtek, hogy kenyeret fogyasszanak] ideájában.

Az országgyűlésről semmi különöst nem hallottam Pozsonyban, nyilván az új esztendő felé vége lesz. Azok, kik most legközelebb érdekelnek, nincsenek a városban, én pedig most alig mehetnék ki hozzájuk, es würde zu sehr auffallend [az nagyon feltűnő lenne]. Október végével bejönnek, és akkor, ha még kedvem van, és gondolatimat még nem változtattam, nekiállhatok.

Szeptember 24. Ma még nem történt semmi különös a mi egyforma életünkben. Z[ichy] Ödön megjött Bécsből, de nem hozott semmi új hírt. Az asszonyok szokások szerint figurázzák, kikacagják, és mégis szívesen veszi Rozi, hogy bele szerelmes, ő pedig szegény nem akarja átlátni, hogy csak játékeszköznek szolgál a kacér nőnek. A jövő némely heteket mind társasági és vadászati multságokban fogom tölteni, talán Tallósra elmegyek a napokban, Bécsét is meg kellene járnom, október 4-én Bruckban kell már lenni, úgyhogy valóban nemigen tudom, merre intézem lépéseimet, s nyilván sehová sem fogok menni.

Tallós, szeptember 28. Noha az elmúlt 3 napot fel nem jegyeztem, naplókönyvem érdekességéből nemigen sokat vesztett. Tudván, hogy Es[terházy] M[ihály] barátom igen szívesen veszi látogatásomat, tegnap reggel elindultam Csunyából, útközben Est[terházy] J[ózsefet] Cseklészen meglátogattam, ahol egypár órát Helene Apr[axina] és Huny[ady] Júlia³² társaságában mulattam. A cseklézi kastélyban és kertben némely változások történtek, melyek a hely kellemére és lakhatási gyö-

32 gr. Hunyady Ferencné gr. Zichy Júlia

nyörre sokat tesznek. József Helene-nel egész házassági módon él, és megvallom, hogy nem lehetett nem csudálkoznom a nagy változáson, mely a bécsi társaságban történt. Ha némely esztendőök előtt valaki egy dámát magához falura vett volna, és kastélyában mint ágyasával vele élne, az a dáma minden bizonnyal számkivetve lett volna ugyanabbúl a társaságból, mely most őt szívesen látja és még megkülönbözteti. És így a nagy erényből és az asszonyi szemérmességből, a vétek és indulatok minden kicsapongásiba esett át ez a bécsi világ. Nemsokára les maîtresses en titre [kitartott nők] és petites maisons [nyilvánosházak], mint azok Franciaországban a régens alatt voltak, fogjuk szemlélni. Valóban, ha minden változások és reformok oly rögtön történnek, mint ezen társasági reform esett, úgy talán más fontosabb dolgokban sincsen messze a felforgatás. Még csak egy császár hibázik, ki udvaránál ágyasokat tart, melyek befolyást vesznek az uralkodásban, és a jó régi idő megént visszajön, és ki tudja, ha az, ami a francia bon vieux temps [régí szép idők] után következett, nem léssen valaha a mi sorsunk is, messze tőle nemigen vagyunk. Cseklészt mintegy 1 óra tájban hagytam el, s ideértem estve 4 óra után.

Szeptember 25. Reggel kimentem Zichy Félixszel vadászni, de nem tanáltunk semmit. Délután az asszonyokkal lovagoltunk, én egyedül ebédeltem a két nővel, s az estvét Oroszvárott töltöttük, ahol nemigen különös volt a multság, úgyhogy egypár ízben el is aludtam.

Szeptember 26-án pedig reggel bementem Pozsonyba, de W[esselényit] megint nem tanáltam, valahol megint vadászaton volt. Ebédre néhány pozsonyiak voltak, a házigazda is hazajött aznap a parendorfí vadászatból, estve pedig számosan voltunk. Némelyek játszottak, én az asszonyokkal maradtam, és azokat iparkodtam mulattatni. Amazok egész 3 óráig játszottak, én pedig az asszonyok elmenetele után aludni mentem. Így folynak napjaim a valóságos dolce far nientevel [édes semmittevéssel], ami magában igen kellemetes lenne, főképp, ha még szerelmes lennék. De arra nézve még nem akadt semmi különös, egyéberánt a házassági nézetim most megént kevésbé változtak, amennyiben tudniillik a tárgy nincs Pozsonyban, és még egy ideig be nem jön. Néhány napokat Bécsben és Tallóson töltöttem, a tallósi mulatásomat már az imént megjegyeztem.

Szeptember 29-én reggel Tallósról indultam. Sok eső járt. Dél tájban Pozsonyba értem, ott egypár óráig mulattam, s aztán kimentem Sarendorfba. Ott maradtam estvéig, és az estvét Oroszvárott töltvén, az éjjel még Bécsbe mentem.

Ott szeptember 30-át, október 1-jét és 2-át töltöttem. Reggel dolgom és sok comission [megbízásom] volt. Hietzingben töltöttem az egyik délelőttöt, a más időnek egy részét H[agen] társaságában, az estvékct pedig a teátrumban. Így telt el a 3 nap, mely idő alatt egyéberánt semmi különös nem történt.

A harmadik nap végén megint útnak indultam, és október 3-án reggel jókor Sarendorfba értem. Ott a reggeli órákat a két asszonnyal töltöttem, és früstök után átvezettem őket ide, Bruckba, ahová mintegy fél háromra értünk. Itt már sok nép gyűlt össze, és reményem, hogy mulatságos lesz. A vadászatrúl nemigen sokat ígérck magamnak, az idő száraz, és azonkívül oly felette rossz istállóm van, hogy nyilván lovaimat egypár napok múlva hazaküldöm. Reményem, hogy az estvék társasági gyönyörrel lesznek tele, azonban még ezt nem mondhatom, és nem is kell előre örülni, különben az ember könnyen megcsalatozhatik várakozásiban. Az estvéli multság noha nem volt éppen igen nagy, részemről igen jól mulattam magamat. Asszonyok elég számmal voltak, court [udvarlást] nemigen tettem, leginkább Rozinak tettem a szépet, főképp, hogy mást bosszantsak, amiben a szép-asszony segítségével tökéletesen succedáltam [sikerült]. Késő éjszakáig játszottam, és mintegy 175 pengő forintot nyertem. Amióta megint játszani kezdek, valami 800 pengő forintot nyerek, de igen könnyen az egész nyereség egy estvébe megint odalesz. Azonban alig hiszem, hogy most sokat fogok kockáztatni, mert a mostani környüállásimban nagyobb veszteség igen kedvetlen és bajos lenne.

Október 4. Ma az egész délelőtti időt Parendorfott, a versenyfutásnál töltöttem. A versenyfutás magában igen csekélység volt, de nagy számmal lévén ott, és az asszonyok jelenléte által mégis meglehetősen múlt az idő. Sz[táray] sógorom és Z[ichy] P[ál] egymás ellen futottak, és mind a kettő ügyis eleget lévén egymás ellen fellovalva, szinte örültem, mikor vége volt. Sz[táray] két ízben nyertes lett, és ezen győzedelmét a másíknak elég kemény szavakkal futás alatt a fülébe ordította. Hazajövén egy ideig a kertben ácsorogtunk, s most ki-ki az ebédre készülvén, öltözéshez fog.

Október 15. A múlt 10 napot még Bruckban töltöttem, és főképp azért nem jegyeztem fel semmit, mert az idő csak mulatsággal, vadászattal és ide s tova járkálással telt. Az estvéket és éjszakákat játéokban töltöttük, úgyhogy legkisebb foglalatosságra alig maradt idő. A rövid előszámálása ezen brucki tartózkodásnak főképp a következőképpen áll.

Hétfőn szarvas-, kedden rókavadászat volt, de mind a kettő igen közepszerűn ütött ki.

Október 7. Délelőt agarásztunk, és estvefelé Petronellbe jöttünk, ahol sokan összegyűltek, nagy ebéd, Feuerwerk [tűzijáték] és egész másnap reggelig bál tartott. Onnét csütörtök reggel megint visszajöttünk Bruckba. Az asszonyok egész délutánig aludtak, mink pedig játszottunk. Három órakor délután galamblovöldözés volt, s aztán a kertben hajókáztunk, minek a következése az lett, hogy hajóütközetet tettünk, melynél egymást egészen lefecskendeztük. Estve a szalonban nemigen kellemetesek voltak a férfíúk, mert többnyire mind aludtunk, de mind-

zonáltal mégis szinte az egész éjszakát elkártyáztuk. Én tetemesen vesztettem, és amint sejdítettem, az egész nyereségem és még valamivel több odalett.

Másnap, október 9-én rókavadászat volt, estve a szalonban a nőkkal társalkodtunk, és éjfélkor ki-ki szívesen lelta a nyugalom helyét.

Szombaton, október 10-én Bruck körül próbáltunk rókára, de nem tanálván semmit, hazajöttünk, és később az asszonyokkal egy kieresztett rókát vadásztunk, ami után még az udvarban carusselt [lovass körjátékot] próbáltunk. Az estve szokás szerént társaság és játék közt telt.

Vasárnap, október 11-én bementem Pozsonyba az öcsém examentióját [vizsgáját] hallani. Estvefelé megént visszajöttem Bruckba, ahol estve carusselt [körbe] lovagoltunk falovakon, és az éjszaka nagyobb részét, egész reggel fél hatig, elkártyáztuk.

Végképe, október 12-én ezen tartózkodásunknak vége lett. Mindnyájan szétmentünk, és jövő vasárnap ugyanott megint össze akarunk jönni. Általában jól mulattam magam, az idő kellemetesen telt, ami a fő dolog, szerelmes éppen nem voltam, Rózsának egy keveset court tettem [udvaroltam], de inkább időöltésből, mint valamely más célból. Rég esmerem a szépasszonyt, és éppen mivel oly jól esmerem, csak igen tudom, hogy ott nem oly könnyen nyerhetni azt, amit a férfiak közönségesen a szépnem mellett keresnek. Csak igaz szerelem, nagy feláldozás (divouement) lennének azon tulajdonok, melyek ezen szívet meggyőzhetnének, én pedig mint igaz, jó barátnét tisztelem és szeretem. De azért mégis örömmel és igen szívesen társalkodtam vele, és kedves társaságában az idő igen kellemetesen múlt. A két asszonyt, Gustit és Rózsit ide, Sarendorfba kísértem, ahová estve 6 órakor megérkeztünk, de megvallom, a sok eltelt éjszakáktól annyira el voltam fáradva, hogy az álmom egészen meglepett, és korán feküdtem le.

Oktober 13. A reggeli órákat a két asszonnyal töltöttem, később Oroszvárra mentünk át, és ebédre ide visszajöttünk. Többen jöttek ki Pozsonyból, és az estvét társaságban meglehetősen vígan töltöttük.

Oktober 14. Igazi csúnya, őszi nap és idő járt, egész nap esett, én sokat olvastam. Az asszonyoknak is egy románból [regényből] olvastam egy ideig, egyéberánt egyedül voltam velük egész nap. Tehetségem szerént kellemetessé tettem magam, mennyiben voltam szerencsés, rajtuk áll bírálni. Egyéberánt a hosszú őszi estvék már észrevehetőn nyomni kezdik a falusi lét örömeit, azt hiszem, hogy nemsokára városban fogom keresni ennek orvoslását. Csakhogy nemigen tudom hová. Pozsony egy bizonyos okért hívna, és rövid idő múlva szívesen mennék oda, de Párizs mind kellemeivel és gyönyörűségivel szintén előttem ragyog, úgyhogy még nem vagyok egészen eltökéledve.

Október 16-át még Sarendorfban töltöttem, és a második brucki látogatásra készültünk, ahova is szombaton, október 17-én elmentünk. Aznap a szép Rózsi hagyta el társaságunkat, aki Pest és Abony felé vette útját. Mink pedig déltájban Carlburgen át, ahol früstököltünk, Bruckba lovagoltunk. Itt a multság vadászat, játék és társalkodás voltak, főképp komédiát is akartunk játszani, de épp a határozott napon Esterházy Vince halála híre ért ide, s így a komédiának abba kellett maradnia. Öt napot töltöttünk itt, s csütörtökön, október 22-én Bécsbe jöttem Istvánékat,³³ kik Ischlből megérkeztek, látogatni. Az estvét velük töltöttem, és később még Zichy Ödönt látogattam.

Október 23. Két napot töltöttem Bécsben, ahol még nemigen mulatságos. Reggel egy kis dolgom volt, és az estvét egyszer S. hercegnél, másszor Esterházyéknál töltöttem. Egyéberánt semmi különös nem történt Bécsben az egypár nap alatt, sem nevezetes hír vagy újság nem hallatszott.

Vasárnap, október 25. Még visszamentem Bruckba. A napot ott töltöttem, noha kevesen vannak már ott. A társaság még igen kellemetes, főképp a háziasszony,³⁴ ki valóban egy, a legjobb, nyájasabb és kellemetesebb asszonyok közé tartozik, és mennél tovább társalkodik vele az ember, annál inkább tűnnek minden szép tulajdoni ki, szinte sajnálok kedves társaságátul megválni, de azt hiszem jobb, ha egy időre a magányosságot keresem.

Október 26. Sarendorfba értünk estvefelé. Még a reggeli órákat a brucki asszonyokkal töltöttem, a háziasszony és a többiek több ízben marasztani akartak, és ha erősen fél nem tettem volna magamban, hogy elmegyek, talán maradnék. Az estve Sarendorfban igen csendes volt, korán feküdtünk.

Október 27. A reggelt levélírással és más foglalatosságokkal töltöttem. Kocsis lovaimat expediáltam [elküldtem] etc. Később átmentünk gyalog Oroszvárra, s ott egypár órát töltöttünk. Estvefelé bementem sógorommal Pozsonyba, ahol Korn és Peche a Romantisch und Bürgerlich [A romantikus és a polgár] vígjátékban léptek fel. Teátrum után megint a legrosszabb úton visszamentünk, és Sarendorfiot még vacsoráltam, ami után — felette rossz időben és sötét éjszakában — útnak indultam Csurgó felé.

Egész október 28-át a rossz úton kocsimon töltöttem, szerencsémre sokat aludtam, mindég esett, a kocsit zárva kellett tartani, és olvasni lehetetlen volt. Hét óraker estve érkeztem.

33 Károlyi István gr. és felesége Esterházy Franciska gr.

34 gr. Harrach Ferencné hg. Lobkovich Anna

Október 29., 30. és 31-ét egész magányosságban töltöttem, és nem mondhatnám, hogy untam volna. Az idő szerencsére megjavult, így délelőtt néhány órákig lovaglok, sokat olvasok, mindenféle könyveket hoztam, s bizonyos vagyok benne, hogy még azok tartanak, az időm nem lesz hosszú. Ha estvéként keveset szunyókálni kezdek is, íráshoz fogok, vagy keveset fel s alá járkálván, az álmat igen hamar elűzöm. Közönségesen 11 és éjfél közt fekszem le, egyszóval eddig még igen meg vagyok elégedve magányos it-mulatásommal.

Vasárnap, november 1. Ma már szinte a tél vagy a kemény ős kezd, az idő nemigen kedvezően mutatja magát, ha később kitisztul, talán Szentmihályra megyek át. Dél tájban lóra ültem, s átmentem Zichy Edmundhoz. Ott egypár katonatisztet tanáltam, de a háziasszony és Victoria³⁵ társaságában kellemetesen telt az idő. Éjfél után jöttem haza.

November 2. Az idő oly szép, hogy még szívesen maradnék itt egy ideig, de éppen ma jött a hír Fehérvárra, hogy terminus praeclusivul [a bezárás határidejéről] szóló resolutio [határozat] érkezett, mely az országgyűlés véghatárát december végére teszi, s így hát nyilván a jövő héten felmegyek Pozsonyba, s az országgyűlés végét ott megvárom. Ebédre bémentem Fehérvárra Perényiékhez, kiknek condolenc visitát [résztvéltogatást] tennem kellett. A multság nem vala igen különös. Délután mindjárt visszajöttem, és az estvét írással és olvasással töltöttem.

November 3. Ma a szentmihályiak és Nezmél B. ebédre nálam voltak. Csak kevés ideig maradtak, mert a korai besötétedés miatt mindjárt ebéd után hazasiettek. Én pedig szokás szerént egyedül töltöttem az estvét. Most Rome souterraine par Charles Didier [Földalatti Róma, írta Charles Didier] könyvét olvasom. Egy olasz carbonari³⁶ történet, vagy inkább Olaszország a carbonári tekintetbe való állása, jól és multságosan nagyon írva.

November 4. Ma itt hagyom a magányosságomat, és nyilván Csákvárra, s onnét holnap Pestre megyek. Csákvárra értem déltájban, de ott senkit se tanálván, utamat Pest felé folytattam, ahová estve 6 óra tájban értem. [...]

November 5., 6. és 7-ét Pesten töltöttem, dolgom és különféle hivatalos foglalatossággal, házam építése felügyelésével. A három nap csakhamar telt el. Egyebébránt társasági tekintetben a város még felette szomorú és unalmas, nincsen egy esmeretes lélek bent. Jó szerencsémre két ismerősim Orczy és B[atthyány] Kázmér szeretőikkel vannak itt, és így mégis félíg-meddig asszonyi társalkodás és beszél-

35 gr. Zichy Edmundné hg. Odescalchi Paulina és húga, Victoria

36 A carbonári mozgalom a 19. század első harmadának titkos mozgalma Olaszország nemzeti egységének és függetlenségének kivívására.

getes csak volt, mert az estvéli üres órákat igen szeretem a szépnem kedves társaságában tölteni. Tegnap többi közt egy magyar operát hallottam Budán Mercadante Elisa és Claudióját, de megvallom, alig emlékezem, valami rosszabbat valaha láttam volna, az egész unter aller critique [kritikán aluli] volt. Mégis a publicum meglegedettnek látszott, és kedvét hangos tapssal jelentette ki. Legrosszabb, hogy kedv szerént nevetni sem lehetett. B[atthyány] ágyásával, egy igen víg olasz asszonnyal egypárszor nevetni kezdtünk, de a közönség meglegedetlenségét anynyira tüstént kimutatta, hogy el kellett csendesednünk. Ha az újonnan építendő teátrumban egy jobb társaságra nem tesznek szert, valóban gyalázat lesz az egyetlen nemzeti játékszínt ily felette rossz színészekkel megtölteni.

Vasárnap, november 8. Kimentem Szentmihályra, ahová estve 5 óra tájban értem, az estvét ott töltöttem.

Másnap, november 9-én gyűlés volt Fehérvárott, amelyre bementünk. Különös tárgyak nemigen voltak. Szűcs hosszú és rossz ebédje után egypár visitát [látogatást] tettem, s onnét a két testvér Zichyvel még kimentem [Szentmihályba]. Az estvéli mulatságok ott főképp egy kerti dirigenforma emberbe koncentráldók, ki egyszersmind udvari bolond, a háziasszony nagy bosszúságára, aki Edmundnak efféle magas hangú jókedvét nemigen szívesen nézi.

Másnap, november 10-én megint bementem a gyűlésbe. Aznap némely érdekesbb tárgyak voltak, a colonialis [jobbágy]telken lévő nemesek, Békés vármegye sérelme a körlevél eránt és más effélék. Némelyekben enuntáltam [felszólaltam] magam is. A gyűlés után Bajzáthnál ebédeltem, s estvefelé hazajöttem Csurgóra. Az estvét egyedül töltöttem.

Még harmadnap is, tudniillik november 11-én bementem a gyűlésbe, mert a colonialis telken lévő nemesek tekintetében instructio [utasítás] adatott a követeknek, melyet tudni és hallani kívántam. A gyűlés után Szentmihályba mentem Zichyvel, és ott töltöttem az estvét.

November 12. Némely vármegyei urak ebédeltek nálam, más semmi különös nem esett aznap.

November 13. Reggel Csákberénybe mentem, és mindjárt visszajöttem. Lambergék vadásztak, én pedig — nem lévén igen nagy vadász — inkább hazatértem. Délután átmentem Móra, és az estvét egész 10 óráig ott töltöttem.

November 14. Egész nap odahaza maradtam, olvasással és némi foglalatossággal töltvén az időt. Másnap, november 15-én Pestre mentem. Csákvárnak vettem utamat, és Est[erházy] Pált meglátogattam, aki most egyedül van ott, és vadászattal mulatja magát. Estvefelé beérkeztem Pestre, ahol nagy kedvetlenségemre a híd³⁷ már el volt szedve, és így a kocsim csak egypár órával később ért át Pestre. Vásár lévén temérdek sok szekér állotta el a kompot. Estve még redoute [bál] volt,

Lanner játszott. Sok nép, némely mulatságos masque-ák [álarcosok] az estvét tűrhetővé tették.

November 16., 17. Pesten maradtam, dolgom lévén az idő csakhamar telt. 17-én gyűlés volt, több országgyűlési követek tudósítási és a magyar színház jöttek elő. Ezen tárgyban több vitatások után abban állapodott meg a többség, hogy a Kerepesi úton kezdett színház folytattasson, és Pest vármegye színházává váljon. Így az új városban építendő nemzeti színház nyilván örökre el van temetve. Sajnálom valóban, de most a már elkezdettet ellenzeni még rosszabb lett volna, és így kénytelen voltam ezt pártolni. Egyéberánt — meglehet, hogy csalatkozom — úgy hiszem, hogy azok, kik az új teátrumra a helyet adták, talán abban a reményben, hogy nem lesz oly hamar valami belőle, voltak oly készek azt ajánlani. Így abból a tekintetből is jó, hogy emez hihetőképp létezni fog.

Az estvét még több önfoglalatosságimmal töltöttem, és másnap reggel, november 18-án útnak indultam, és délután 5 óra tájban hazaértem. Estve olvasgattam, és korán feküdtem.

November 19. Csak Kisbérig mentem. Ott Batthyány Kázménnál töltöttem a napot, semmi különös ott nemigen jött elő. Hárman töltöttük az estvét beszélgetésben, a barátné kellemes, víg és nevelt egy asszony. Az idő hamar múlt.

November 20. Ma utamat egész Csunyig, Sarendorfig folytattam.

December 19. Pozsony. Egy egész hónapi hiányt tanálok naplókönyvemben, amit még jobban sajnálnék, ha azon hónap lefolyta alatt sok nevezetes eset vagy tárgy adta volna magát elő. De így röviden e hónap történeteit fel fogom jegyezni, hogy aztán megént currensben [egyenesben] lehessek és maradhassak. Sarendorf-ból elindultam november 20-án estve, és Bécsbe mentem, ahol némi foglalatosságokban vagy 6 napot töltöttem. Régi esmerősömet H[agen] Charlotte-t tanáltam ott, még mindég oly szép, jó és kellemes. Többnyire társaságában töltöttem napjaimat.

A szentesi megváltás eránt is magunk közt határoztunk, hogy tractatusba [egyezségbe] mindjárt lépni kell, s e dologban nyilván még ebben a hónapban vagy a jövőben le kell mennem.

November 24-én lejtöttem Pozsonyba, s egynéhány napot itt töltöttem. Z[ichy] K[arol]jinát néha láttam, jobban megesmérkedtem, s megvallom, a leány mindinkább tetszik. Tökéletesen elhatározva ugyan nem vagyok, de mégis igen könnyen

37 A Pestet és Budát összekötő hajóhíd a mai Vigadó tér és az Ybl tér között volt. Szélessége 8,85 m, hosszúsága 422 m. Pallóit 43 hajótesten helyezték el. Minden év novemberében vagy decemberében felszedték, és csak a jégzajlás után rakták össze. A Lánchíd elkészültéig, 1849-ig használták.

meglehet, hogy megkérem. A szerelemben, megvallom, H[agen] tett egy kis diversiót [kitérést], mert a régi ismeretségből a régi szerelem fejtett ki, és így több ízben felrándulván Bécsbe, mindég velem voltam, ami a bécsi dámáknak ugyan nemigen tetszett, de nekem, aki az ilyenekkel nemigen gondol, szinte mulatságul szolgált. Most H[agen] visszament Berlinbe, és még egynéhány időt itt fogok tölteni, és látni, miben határozom el magam. Az országgyűlés úgymint még egy ideig tart, s így tehetem ohne besonders Aussehen zu erregen [anélkül, hogy különösebb feltűnést okozna].

Tegnap és tegnapelőtt ülésünk volt, Pálffy, a tárnokmester intermediációt proponált a prorogatio [közvetítést javasolt az országgyűlés meghosszabbítása] eránt, a főherceg elfogadta ugyan, de a statusok [rendek] semmi esetre rá nem akarván állani, a főherceg kellemetlen helyzetbe jött ezen Pálffy idő kívüli indítványa által. Másnap azonban, ti. tegnap, a statusok nuntiuma [a rendek üzenete] vevődött fel, és a főrendek által helyben hagyatott.

Tegnap láttam megint K[arolinát], és szépségét kedvem szerint taglalni kezdtém. Egyet láttam, mely bizonyosan nem szép, ti. a keze. Meglehet, hogy most a hideg okozta mód kívüli veres színét, a nyáron, mikor először láttam, nem tűnt annyira szemembe. Ha nem csalatkozom, a leány már észreveszi, hogy közelíteni kívánok. Egyéb kellemeiről nemigen szólhatok, igen fiatal, a világot még éppen nem ismeri, és így a conversatio [társalgás] csak igen közönséges tárgyak körül foroghat.

Ma csak rövid ülés tartatott, ahol a representatio [felirat] felolvasódott és expediáltatott [elküldetett]. Az estvét teátrumban s később Szapáry Sándornénál töltöttem, ahol egész 2 óra éjjél után maradtam. A kis K[arolina] ott volt, szépen nézett ki, nemigen sokat beszéltem vele, azonban a leány víg, és korához képcst még igen gyerekes. A társaság víg volt, és bár mindennap így összegyűlnének az asszonyok, legalább az estvéli órák kellemetesen múlnának.

Ma, december 20-án délelőtt némely követ urakat látogattam, templom után némely asszonyokkal sétáltam. Lajosnál³⁸ ebédelek szokás szerént, s aztán együtt visitákat [látogatásokat] teszünk. Egy új könyvet olvasok éppen Salvandytúl, a Le gouvernement de Sullie-t [Sully kormányzását], amiben sok jó tanálthatik, noha aristocratica vagy inkább legitimista nézetekben van írva. A monarchicus elvet minden kormánynak lő és elkerülhetetlen kútfőnek állítja, melyen kívül semmi kormány soha nem nyerhet állandóságot.

Az estvét Kinskynél töltöttem, akinél számos társaság volt, muzsika, conversatio [társalgás], s más efféle társasági kellemekkel az idő kedvesen múlt.

December 21-én délelőtt ülés volt a rendeknél. Öt rendbéli üzenet olvasódtott, és discussio [megvitatás] alá vétetett. A szólásszabadság és a királyi dézsma megváltása eránt hosszabb beszédek tartattak.

Hagentúl kaptam ma levelet, mely az egész napomat elrontotta. Oly szívrehatón ír, hogy lelki nyugalmát érettem vesztette, hogy tőlem szerettetnek vélte magát, és csalatkozva látja ezen kedves és szép illúzióját. Most szinte örülök, hogy indulataim annyit parancsolni tudott, és el nem csábíthattam, mert különben mint becsületes és érzelmes ember utána kellene sietnem, ami a mostani nézeteimmel nemigen megegyezhető lenne. [...]

Mely szomorú lesz most szegény, és én ha tudtam volna, legalább utolsó Bécsben léte pillanataiban vigasztalhattam volna. De most mit tehetek? Utánamenni s egy ideig Berlinben vele lenni bolondság a mostani helyzetemben, azonban megvallom, hogy ily esetek a házassági nézeteimben változást tehetnek. Ki tudja, ha K[arolina] legkisebbet érez erántam, alig is lehet, én még igen keveset szólhattam vele, s az ily fiatal leány fő célja férjhez menni.

Emez pedig az édes, drága Sarolta, felőle bizonyos vagyok, hogy legbuzgóbb s legtisztább szerelemmel vonzód erántam, hogy bennem minden örömét, minden vigasztalását helyezte, tudom, mely felette nagy örömet tennék néki, ha egyszerre Berlinben megjelenék. De mi lesz a vége, hogy mégis szerencsétlenné teszem, elvenni nem fogom, és ha más módon erényén győzők is, igen jól ösmerem magam, hogy előre ne lássam, mily hamar megunnám, s akkor szegény érzékeny bújában elveszne. Talán egy idő múlva egymást elfelejtjük. Úgy látszik, hogy már együtt sohasse leszünk boldogok.

Senkit se láttam még ma, nem is vagyok disponálva [kellő hangulatban] társaságot keresni. És mégis — ó emberi gyengeség! — társaságba mentem, és um mich zu zerstreuen habe ich Carolinen die cour gemacht. Ich fange fast an zu glauben, diese Ehe sei im Himmel geschlossen. Denn ich war weiß Gott nicht aufgelegt mich irgend einem weiblichen Wesen zu nähern, und doch überrascht ich mich an Ihrer Seite sitzen und recht vertraulich sprechen. [Hogy elszórákozzam, Karolinának udvaroltam. Szinte azt kezdtem gondolni, hogy ez a házasság az égben kötött. Isten tudja, nem volt szándékomban egyetlen női lényhez sem közeledni, ezért meglepődtem, hogy mellette ülök, és igazán bizalmasan beszélgetünk.]

Éjfélt után jöttem haza, szinte jókedvűen, és szegény Sarolta talán most kocsi-jában sír, s tőlem elhagyottnak véli magát. Tiszta szívemből sajnálom, de az ő nézetei szerint csak házasság által segíthetnék rajta, ily nagy áldozatot pedig erántam vonzó szeretetének s hajlandóságának mégsem hozhatok.

December 22-én a reggeli órákat otthon töltöttem, 12 órakor ülés volt a statusoknál. A hídkérdés nagy majoritással [többséggel] ment keresztül, a törvényjavallat 3 első paragrafusát elfogadták, a többiek holnapra halasztattak. Ebéden Lajos bátyámnál voltam, ahol vígan voltunk némely asszonyok társaságában. Az estvét Esterházy Kázmérnál töltöttem.

1836. május 14. Furesa, és megvallom, magam is alig foghatom ezen több havak által történt hiányt naplókönyvemben, mikor az életem egy legnevezetesebb stádiuma alatt történt, ti. midőn eltökélek házassági egyezésre lépni, s nőtelen pályámról lemondok. Aki nem tudja a valóságot, azt hinné, hogy e mostani helyzetem érdeketlen előttem, s ily nevezetes lépést egész indifferentsmussal [közömbösséggel] teszek. De hála Isten, nem úgy vagyok. A hiány a naplókönyvemben inkább restségből származott, azt pedig rendbe hozni alig érzem magam képesnek.

Azért itt, a mai napon kezdem, s az elmúlt 5 hónapokról, azokat nem akarván feledékenység fátyolával borítani, röviden s általánosan csak azt mondhatom, hogy azok életem legszerencsésebbjei közé tartoztak, mert biztos reményt nyertem azon idő alatt, hogy jövendő boldogságomnak talpkövét tettem le. Az idő meg fogja mutatni, mennyiben érem el célomat, de szinte előre meg vagyok győződve, hogy forrón szeretett Karolinámmal megelégedett egyezésben fogom napjaimat tölteni.

Naplókönyvem utolsó dátuma óta folyvást itt, Pozsonyban mulattam. Farsang ideje alatt menyasszonyomnak hathatósan court csináltam [udvaroltam], és midőn tőle azon valóságot megnyertem, hogy személyemhez nem idegen, s megegyezése bizonyos, február 29-én atyjától sua forma [a szokásnak megfelelően] megkértem. Azóta jegyes lévén alig távoztam innét, csak egypár napot Bécsben s némely napokat Pesten s Csurgón a szükséges rendelkezések kedvéért. A többi időt Karolinám mellett töltöttem leginkább, s most már közeledik azon nevezetes nap, amikor oltárhoz vezetem, s létemet, sorsomat változhatatlanul az övével egyesítem s örökre összekapcsolom.

A tegnapi s a mai napot a házassági szerződés szerkesztésével töltöttem leginkább. Ma reggel Lajos bátyámmal az Auban³⁹ [a Ligetben] früstököltem.

39 A Liget a pozsonyiak kedvelt szórakozó helye. Korábban a Duna ártere volt, amelyet lecsapoltak, beültettek, és egy angol stílusú parkot alakítottak ki.

HELYNÉVMAGYARÁZATOK

Abony — mezőváros Pest-Pilis megyében, az 1830–40-es években harminc közbirtokos bírta, többek között gr. Szapáry Ferenc.

Alberti — mezőváros Pest-Pilis megyében, Almásy János birtoka.

Avas — hegység Szatmár megyében, az ÉK-i Kárpátok része.

Bad Ischl — fürdőhely Felső-Ausztriában, 1854 óta Ferenc József nyári rezidenciája.

Baden bei Wien — híres gyógyfürdő Béctől délnyugatra.

Barlafalu — község Szatmár megyében, a misztótfalusi uradalom része, 1827 után közös jószág.

Bélték — mezőváros Szatmár megyében, az erdői uradalom része, 1827-től az egészet Károlyi György bírta.

Bruck — község Moson megyében.

Cégény — község Szatmár megyében, négy telek kivételével Kende Zsigmond birtoka.

Csákberény — község Fejér megyében, Lamberg Rudolf gr. birtoka.

Csákvár — mezőváros Fejér megyében, Esterházy Miklós gr. birtoka.

Cseklész — mezőváros Pozsony megyében, Esterházy József gr. birtoka.

Csuny (Sarndorf, Sarendorf) — község Moson megyében.

Csurgó — község Fejér megyében. Károlyi György 1834. június 16-án vette zálogba (32 évre) Perényi Imrétől és örököseitől Csurgót és Igar pusztát 380 ezer pengő forintért. A kastélyt Henrich Koch bécsi építőmester, illetve Ybl Miklós tervei és ez utóbbi irányításával átépíttette.

Debrecen — szabad királyi város Bihar megyében. A Károlyiak 1810-ben vették meg Tatay József orvostól a Csapó utcában fekvő házat, majd 1811-ben megszerzték Kiss Józseftől a mellette lévő házat is, amelyeket 1827-ben — az osztálykor — Károlyi György örökölt.

Dég — község Veszprém megyében, Festetich Antal gr. birtoka. A klasszicista stílusú kastély Pollack Mihály tervei alapján 1815–1819 között épült.

Dob — község Szatmár megyében, 1832-ig Bereghez tartozott. Károlyi Antal 1810-ben hű titkárának, Geöcz Ferencnek inscribálta. A Károlyiak 1833-ban visszaváltották és 1862-ig közös jószág.

Encsencs — község Szabolcs megyében, a nyírbátori uradalom része, 1827-től az egészet Károlyi György bírta.

Endréd — község Szatmár megyében.

Erdőd — mezőváros Szatmár megyében, az erdői uradalom része. Az 1827. évi osztálykor Károlyi Lajos birtoka lett.

Fehérgyarmat — mezőváros Szatmár megyében, a fehérgyarmati uradalom központja. A Károlyi család mintegy felét birtokolta, 1827-1862 között közös jószág.

Gáta (Gattendorf) — község Moson megyében, Esterházy Kázmér birtoka.

Glódi puszta — a Szatmár megyei Újhatárhoz tartozott. Az egészet a Károlyi család birtokolta, 1827-1862 között közös jószág.

Gödöllő — mezőváros Pest-Pilis megyében. Grassalkovich Antal hg. (1771-1841) birtoka. A barokk stílusú kastélyt Mayerhoffer András építette 1744-1750 között.

Hadad — mezőváros Közép-Szolnok megyében, Wesselényi Miklós birtoka.

Hajdúhadház — hajdúváros a Hajdúkerületben.

Hietzing — Bécs elővárosa.

Iszkaszentgyörgy — község Fejér megyében. A Torontál megyéből származó Bajzáth József (1720-1802), veszprémi püspök szerezte meg. 1835-ben Bajzáth György birtoka.

Józsefháza — község Szatmár megyében, a misztótfalusi uradalom része. Részbirtok, 1827-1862 között közös jószág.

Kaplony — község Szatmár megyében, a nagykárolyi uradalom része. Károlyi György mint főbirtokos a Bagossy nemzetséggel együtt bírta. A Károlyi család egyik temetkezési helye. 1834-ben egy földrengés a Károlyi Sándor által 1718-ban helyreállított monostort és a sírboltot megrongálta. Károlyi György 1842-47 között Ybl Miklós tervei szerint újjáépítette.

Karlóca (Karlowitz, Karlovci) — község Szerém megyében.

Keresztes — község Fejér megyében. Perényi Imre 1823. október 23-án adta zálogba Szent Borbála pusztával együtt Károlyi Györgynek 208 ezer pengő forintért.

Kisbér — mezőváros Komárom megyében, Batthyány Kázmér gr. birtoka.

Korompa — község Pozsony megyében.

Kovászó — község Bereg megyében, a salánki uradalom része. Részbirtok, 1827-1862 között közös jószág.

Lébényszentmiklós — község Moson megyében, Zichy Károly gr. (1779-1834) birtoka.

Luxor — város Egyiptomban Karnak mellett, a Nílus keleti partján, az ókori Théba helyén. Fő látványossága a III. Amenophisz és II. Ramszesz által épített Amon templom, amelyet egy hosszú kőkossor csatolt össze a karnaki templommal.

Misztótfalu — mezőváros Szatmár megyében, a misztótfalusi uradalom központja. Az egészet a Károlyi család bírta, az 1827. évi osztály után is közös jószág.

Monok — község Zemplén megyében, Andrássy György gr. birtoka.

Mór — mezőváros Fejér megyében, Lamberg Ferenc gr. birtoka.

Nagycesed — mezőváros Szatmár megyében, az erdődi uradalomhoz tartozott. Részjószág, 1827-től Károlyi György bírta.

Nagykároly — mezőváros Szatmár megyében, a nagykárolyi uradalom központja. Az 1827. évi osztálykor az egész Károlyi György birtokába került. A kastélyt apja, Károlyi József újjáépíttette, György gróf 1847-ben csak kisebb változtatásokat végeztetett rajta Ybl Miklóssal.

Nagymuzsaly — mezőváros Bereg megyében, a nagymuzsalyi uradalom része. Részbirtok, 1827–1862 között közös jószág.

Nyíradony — község Szabolcs megyében, a nyírbátori uradalom része, 1827-től az egészet Károlyi György bírta.

Nyírbátor — mezőváros Szabolcs megyében, a nyírbátori uradalom központja, 1827-től az egészet Károlyi György bírta.

Nyírgyulaj — község Szabolcs megyében, a nyírbátori uradalom része, Károlyi György a felét bírta.

Nyírlugos — község Szabolcs megyében, a nyírbátori uradalom része, 1827-től az egészet Károlyi György bírta.

Nyírvasvári — község Szatmár megyében. Károlyi György 1835-ben vette meg az „ősi juss” egy részét Luby Károlytól 20 ezer, másik részét — már korábban — Luby Imrétől 30 ezer pengő forintért.

Oroszvár (Karlburg, Carlburg) — mezőváros Moson megyében, Zichy-Ferraris Manó gr. birtoka.

Petronell — község Alsó-Ausztriában.

Piliscsaba — község Pest-Pilis-Solt megyében, a bécsi országút mentén.

Piskolt — község Bihar megyében.

Poroszló — község Heves és Külső-Szolnok megyében.

Pozsony — szabad királyi város Pozsony megyében.

Salánk — község Ugocsa megyében, a salánki uradalom központja, az egészet a Károlyi család birtokolta, 1827–1862 között közös jószág.

Schönbrunn — a Habsburg uralkodók rezidenciája Bécs mellett.

Soós puszta — az erdői uradalom részec, 1806-tól házi kezelésben állt, 1827 után Károlyi György birtoka.

Szaniszló — község Szatmár megyében, a nagykárolyi uradalom része, az egészet Károlyi György bírta.

Székesfehérvár — szabad királyi város Fejér megyében.

Szentes — mezőváros Csongrád megyében. 1836 elején a város Károlyi István, Lajos és György engedélyével örökösen megváltotta magát 1 368 202 ezüst forintért és 47 krajcárért.

Szentiván — puszta Fejér megyében, Zichy Domokos gr. birtoka.

Szentmihály — község Fejér megyében, Zichy Ödön gr. birtoka.

Tallós — község Pozsony megyében, Esterházy Mihály gr. birtoka.

Tarnaörs — község Heves és Külső-Szolnok megyében, Orczy László br. birtoka.

Tarpa — mezőváros Bereg megyében, 1832-ig Szatmárhoz tartozott. Az egészet a Károlyi család bírta, a fehérgyarmati uradalom része, 1827–1862 között közös jószág.

Téglás — mezőváros Szabolcs megyében, Beck Pál birtoka. Fényes Elek szerint kastélya és angol kertje legszebb a megyében.

Théba — híres ókori város Felső-Egyiptomban.

Tiszaújlak — mezőváros Ugocsa megyében.

Topolya — község Bács megyében. Kray Pál br. 1803-ban kapta az uralkodótól érdemei elismeréséül. Az 1830-as években fia, Kray János a birtokosa.

Tunyog — község Szatmár megyében, a fehérgyarmati uradalom része, 1827–1862 között közös jószág.

Újhuta — Zelestyei puszta — az itt működő üveghutát 1801-ben Károlyi József építtette újjá. Az üveghuta jól jövedelmezett, a helyi piacon kívül lerakatai voltak Szegeden, Nagyváradon, Tarcalon és Debrecenben.

Újvidék — szabad királyi város Bács megyében.

Válaszút — község Szatmár megyében, a misztótfalusi uradalom része, 1827–1862 között közös jószág.

Ziffer (Cziffer, Czifer, Cifer) — mezőváros Pozsony megyében, gr. Zichy Károly (1785–1876) birtoka.

Zimony — szabad királyi város a Szerémségben.

NÉVMAGYARÁZATOK

Andrássy György gr. (1797–1872) — Az 1820-as évek második felében Széchenyi körül szerveződő reformarisztokrata csoport tagja. Felesége, Königssegg Franciska grófnő (1814–1871), Károlyi György nővérének, Máriának (1793–1848) a leánya.

Bajzáth György (1791–1869) — királyi tanácsos, Fejér megye másodalispánja, 1859-ben bárói rangot kapott. Felesége: Bernrieder Mária (1794–1873), leányai: Mária (1814–1853), Franciska (1815–1849), Ágnes (1818–1882), Adél (1819–1878), Amália (1822–?), Valéria (1827–?), Gizella (1831–?).

Balogh János (1796–1872) — ellenzéki politikus, Bars megye alispánja és követe az 1832–36. évi országgyűlésen. A Wesselényi ellen indított hűtlenségi per nagy felháborodást keltett az ellenzék soraiban. A szólásszabadság sérelmének nyilvánították Wesselényi perbe fogását, és feliratban tiltakoztak ellene. Június 22-én az országos ülésen Balogh János egyetértett Wesselényi szatmári beszédével, amiért két nap múlva őt is perbe fogták. Július 23-án Bars megye kiállt perbe fogott követe, illetve a szólásszabadság ügye mellett és újraválasztotta Balogh Jánost, aki elfoglalta helyét az alsótablán. A kormány végül elejtette a Balogh ellen indított eljárást.

Bártfay László (1797–1858) — Károlyi György titkára.

Batthyány Kázmér gr. (1807–1854) — ellenzéki politikus.

Berzeviczy Vince br. (1781–1834) — a magyar színészet meccénása, a kassai színház társulat igazgatója. A nemzeti színészet ügye körül szerzett érdemei elismerésül az MTA 1832-ben tagjai közé választotta.

Bölöni Farkas Sándor (1795–1842) — 1830-ban gróf Bélydy Ferencsel nagy külföldi utazást tett. Járt Németországban, Hollandiában, Brüsszelben, Párizsban, Londonban stb. 1831-ben pedig átment Amerikába is. Útinaplója Utazás Észak-Amerikában címmel 1834-ben jelent meg, és ezért az Akadémia tagjainak sorába emelték.

Champollion, Jean-Francois (1790–1832) — francia orientalista, a hieroglifák megfejtésével az egiptológia megalapítója.

Dessewffy Aurél gr. (1808–1842) — Dessewffy József gróf fia, 1832-től helytartótanácsi titkár, az ún. újkonzervatív irányzat szellemi atyja, az 1839–40. évi országgyűlésen az újkonzervatív csoport vezetője.

Dessewffy József gr. (1771–1843) — politikus, író, 1802-től számos országgyűlés ellenzéki szellemű követe, a Felső Magyar Országai Minerva c. folyóirat alapítója és szellemi irányítója.

Dessewffy Marcell gr. (1810–1886) — Dessewffy József gr. fia, utópisztikus jelleű társadalombölcseleti munkákat írt.

Didier, Charles (1805–1864) — francia publicista.

Eötvös Mihály (?–1874) — liberális politikus Szatmár megyében, 1829–1836 között főszolgabíró. Az 1832–36. évi országgyűlésen Kölcey követvárosa, 1834-ben ő is lemond. 1836–38 között látogatást tett Amerikában. 1848-ban első alispán, tevékenységéért várbörtönre és jószágai elvesztésére ítélték.

Esterházy Ilona gr. (1835–1896) — 1855-től Esterházy Pál felesége.

Esterházy József gr. (1791–1847) — magyar kancelláriai tanácsos, Metternich veje. Első felesége Metternich, Marie hg. (1797–1820).

Esterházy Kázmér gr. (1805–1870) — 1839-ben a felsőtáblai ellenzékhez tartozott. Első felesége gr. Szapáry Leopoldina, akitől 1835-ben második kislánya, Ilona született.

Esterházy Mihály gr. (1794–1866) — katonatiszt, az 1820-as években Széchenyi baráti köréhez tartozott

Esterházy Miklós gr. (1775–1856) — cs. k. kamarás, felesége: Françoise Roisin, fia: Miklós, Pál, Móric, leánya: Franciska, 1831-től Károlyi István felesége.

gr. **Esterházy Miklósné** Françoise Roisin marquise (1778–1845).

Esterházy Pál gr. (1805–1877) — cs. k. kamarás, felesége: Esterházy Ilona.

Esterházy Vince gr. (1781–1835) — katonatiszt, az 1820-as években tagja a Széchenyi körül kialakuló reformarisztokrata csoportnak.

Fáy András (1786–1864) — ügyvéd, író, liberális politikus, 1835-ben Pest megye követévé választották. Részt vett a kor minden jelentős kulturális és gazdasági mozgalmaiban. 1840-ben megalapítója a Pesti Első Hazai Takarékpénztárnak.

Festetich Antal gr. (1764–1853) — cs. k. kamarás.

Festetich Matild gr. (1810–1859) — 1836-ban férjhez ment Friderici Hermann cs. k. őrnagyhoz.

Festetich Miklós gr. (?–1857) — cs. k. kamarás, szolgálaton kívüli lovassági százados.

Fleckl (Flekl, Fleckel) **Károly** (1788–1848) — 1806-tól 1808-ig a keszthelyi Georgicon ösztöndíjasa, majd az intézmény támogatásával külföldi tanulmányúton járt. 1810 és 1814 között a Georgicon tanára, 1831-től 1848-ig Károlyi György jószágigazgatója. Nevét Téreyre magyarosította, 1846-ban nemességet kapott.

Geöcz Ferenc — liberális politikus, 1771-től 1784-ig főszolgabíró, 1787–90 és 1829–32 között Szatmár megye alispánja, 1817-től 1829-ig másodalispán.

Gibbon, Edwárd (1737–1794) — angol történétíró.

hg. **Grassalkovich Antalné** hg. Esterházy Leopoldina (1776–1864).

Hall, Basil (1788–1844) — angol tengerész és utazó. Károlyi György *Travels in Nort-Amerika* (1829) című munkájára utalt.

Harrach, Ferenc gr. (1799–1884) — a brucki kastély tulajdonosa.

gr. Harrach Ferencné hg. Lobkovich Anna (1809–1881).

Helene Apraxina — Alexander Apraxin gr. orosz diplomata, bécsi követségi attasé felesége.

Helmeucz Mihály (1788–1852) — író, műfordító, 1832-től 1848-ig a Jelenkor c. politikai lap szerkesztője.

Hering, George Edwards (1805–1879) — angol tájképfestő, Paget barátja és kísérfője magyarországi és erdélyi útján.

Horváth Antal — szatmári birtokos, ügyvéd.

gr. Hunyady Ferencné gr. Zichy Júlia (1808–1875) — gr. Széchenyi István mostohaleánya.

József főherceg (1776–1847) — II. Lipót császár fia, 1796-tól haláláig Magyarország nádora.

Károlyi István gr. (1797–1881) — Károlyi György testvére. Jogi tanulmányainak befejezése után, 1817-ben katonai pályára lépett, majd a párizsi nagykövetségen attasé lett. Sokat utazott, többször megfordult Itáliában. A művelt, művészetek iránt is fogékony Károlyi István a reformkor politikai küzdelmeiben nem vett részt, hivatalt nem vállalt, de az ország fejlődését szolgáló gazdasági és kulturális vállalkozásokat támogatta. 1848-ban viszont Pest megye főispánja lett, és felállított egy róla elnevezett huszárezredet. Ezen tevékenységéért 1849 áprilisában elfoglák és a haditörvényszék elítélte. A fogságból (Theresienstadtból) 100 ezer forint pénzbírság lefizetése után, 1850-ben szabadult. 1867-ig főtí birtokán visszavonultan élt. 1867 és 1881 között Pest megye főispánja volt. Főtí birtokán Ferenc József és felesége többször is meglátogatta.

gr. Károlyi Istvánné gr. Esterházy Franciska (1810–1844).

Károlyi Lajos gr. (1799–1865) — aulikus, konzervatív politikus. Károlyi György testvére. Jogot végzett a pesti egyetemen, majd a magyar udvari kancellárián lett gyakornok. 1830–37 között Csongrád megye főispánhelyettese, később pedig Abaúj megye főispánja. 1849-ben a honvédek fogságába esett, és szabadulását csak sógornejének, Károlyi Györgynének köszönhette, aki közbenjáró érdekében Klapka Györgynél. 1836–39 között a Magyar Gazdasági Egyesület elnöke. A gazdasági újítások iránt fogékony, a tótmegyeri uradalomban korszerű mintagazdaságot alakított ki.

gr. Károlyi Lajosné gr. Ferdinande Kaunitz (1805–1862) — 1846-ban elváltak.

Keglevich János gr. (1786–1856) — Bars megye főispáni helytartója 1823–1837 között.

Kende Zsigmond (1794–1865) — Szatmár megyei politikus, Kölcsey Ferenc rokona, barátja. 1823-tól első aljegyző, 1829-től járási szolgabíró, 1832–1840 között

első alispán, 1847-ben Szatmár megye országgyűlési követe. Felesége: Kállay Katalin (1794–1872).

Klobusiczky Ignác (?–?) — 1806-tól 1816-ig a Károlyi család összes jószágainak régense (kormányzója), gyermekei: János, Pál, István, Erzsébet.

Koch, Henrich (1781–1861) — osztrák építész és iparművész. A Kinsky család építésze, Magyarországon Károlyi György csurgói kastélyának és pesti palotájának átépítését irányította.

Kölcsey Ferenc (1790–1838) — költő, liberális politikus, 1829-től Szatmár megye első al-, 1832-től pedig főjegyzője, az 1832–36. évi országgyűlésen a megye első követe, 1834-ben lemond.

Lamberg Ferenc gr. (1791–1848) — cs. k. kamarás, altábornagy. 1848 szeptemberében a király a magyarországi hadak főparancsnokává nevezte ki, amit az országgyűlés érvénytelennek minősített. Szeptember 28-án a Pestre érkező Lamberg népféltet áldozata lett.

Lamberg Rudolf gr. (1802–?) — katonatiszt, alezredes, felesége: Hoyos Teréz gr.

Lanner, Joseph (1801–1843) — osztrák zeneszerző.

Luby Imre (1778–1851) — királyi tanácsos és a királyi ügyek igazgatója, 1828-tól altárnok.

Luby Károly (1787–1840) — 1790–1810 között Szatmár megye alispánja, 1823-tól 1829-ig főszolgabíró.

Mercadante, Saverio (1795–1870) — olasz zeneszerző.

Metternich, Clemens hg. (1773–1859) — osztrák államférfi, 1809-től külügyminiszter, 1821–1848 között államkancellár.

Odeschalchi Victoria hg. (1811–1889) — Férje: gr. Redern Henrich porosz királyi tanácsos és kamarás.

Orczy László br. (1787–1880) — cs. k. kamarás, katonatiszt.

Paget, John (1808–1892) — angol utazó. Orvosi diplomát szerzett, majd külföldi tanulmányútra indult. Rómában 1835-ben ismerkedett meg br. Bánffy Lászlóné, br. Wesselényi Polyxenával, akit később, 1837-ben feleségül vett. Erdélyben telepedett le és Aranyosgyéresen mintagazdaságot alakított ki.

Pálffy Ferdinánd gr. (1784–1840).

Pálffy Fidél gr. (1788–1864) — konzervatív politikus, 1828–1836 között tárnokmester, 1836-tól 1838-ig kancellár.

Péchy Ferenc (?–1873) — Pest megye követe az 1832–1836. évi országgyűlésen. A megye rendjei elégedetlenek voltak tevékenységével, 1835-ben visszahívták.

Perényi László br. (1793–?) — cs. k. kamarás, a magyar királyi udvari kancellária titoknoka.

Piringer Mihály (1763–1840) — író, udvari titkár, majd tanácsos.

Rigel, Anton Pius (1789–?) — bécsi építész. Legismertebb műve a pesti Károlyi-palota klasszicista stílusú átépítése, amelynek terveit 1832-ben készítette el. A kivitelezés során a tervet Henrich Koch építész módosította.

Salvandy, Narcisse-Achille (1795–1856) — francia történetíró és államférfi.

Sándor Móric gr. (1805–1878) — cs. k. kamarás.

gr. Sándor Móricné hg. Metternich, Leontine (1811–1861) — Clemens Metternich leánya, 1834-től Sándor Móric felesége.

Sanford, William (1806–1882) — angol publicista, Paget barátja, útítársa Magyarországon és Erdélyben.

Schröder-Devrient, Wilhelmine (1804–1860) — német énekesnő.

Seilern Crescence gr. (1799–1875) — ifj. Zichy Károly gr. (1779–1834) harmadik felesége, majd 1836-tól Széchenyi Istvánnal köt házasságot.

Sully, Maximilien de Bethune, Rosny br. (1560–1641) — francia államférfi, IV. Henrik legbizalmasabb tanácsadója.

Szapáry Ferenc gr. (1804–1875).

gr. Szapáry Ferencné gr. Almásy Rozália (1806–1887).

Szapáry Sándor gr. (1801–1840) — a dunántúli kerületi tábla bírása.

gr. Szapáry Sándorné gr. Apponyi Franciska (1807–1869).

Sztáray Albert gr. (1785–1843) — konzervatív politikus. Második felesége gr. Károlyi Franciska (1800–1823), Károlyi György nővére. Halála után, 1829-ben Waldstein Mária grófnőt (1806–1865), Károlyi György unokatestvérét vette feleségül.

Szűcs Lajos — 1832–1836 között Fejér megye alispánja.

Teleki József gr. (1790–1855) — politikus, történetíró, 1827-től Csanád, 1830-tól Szabolcs megye főispánja, 1842-től Erdély kormányzója, 1830-tól haláláig az MTA elnöke.

Tocqueville, Alexis de (1805–1858) — francia liberális politikus és író.

Trauttmansdorff, Joseph gr. (1788–1870) — osztrák diplomata, követ a bajor, később a porosz udvarnál, cs. k. kamarás, belső titkos tanácsos, felesége Károlyi Jozefa.

gr. Trauttmansdorff Józsefné gr. Károlyi Jozefa (Gusti) (1803–1863) — Károlyi György húga.

Vicenty Ferenc — 1813–1848 között főszolgabíró Fejér megyében.

Waldstein János (Muki) gr. (1809–1876) — cs. k. kamarás, udvari tanácsos, Károlyi György unokatestvére, a magyar képzőművészeti társulat elnöke, felesége Zichy Teréz gr. (1813–1868).

Wenckheim Béla br. (1811–1879) — liberális politikus, 1837-től 1840-ig Békés megye alispánja, 1839-ben és 1843-ban a megye országgyűlési követe, 1848–49-ben főispán.

Wesselényi Miklós br. (1796–1850) — az ellenzék vezetője az 1832–36. évi országgyűlésen. Az udvar minden eszközzel igyekezett eltávolítani a politika színpadáról. Az 1834. december 9-i szatmári megyegyűlésen az önkéntes örökváltás érdekében elhangzott beszédét használták fel ellene. Wesselényi a rendeket november 10-i — az örökváltást elvető — határozatuk visszavonására akarta rábeszélni. Miután ez nem sikerült, a megye követei Kölcsey és Eötvös Mihály lemondtak. Uray Bálint másodalispán pedig feljelentette Wesselényit. Az ellene indított hűtlenségi per alapját a szatmári beszéd néhány kitétele képezte. A per 1835 májusától 1839 elejéig tartott. A királyi tábla a hűtlenség vádját nem tudta bizonyítani, ennek ellenére 3 évi fogságra ítélték.

Wilkinson, John Gardner (1797–1875) — angol egyiptológus.

Zichy-Ferraris Félix gr. (1810–1885).

Zichy-Ferraris Manó gr. (1808–1877) — Ifjú korában katonáskodott. Az 1840-es évek országgyűlésein a leglelkesebb hazafiak egyike. A szabadságharc idején az osztrák hadseregből őrnagyi ranggal a honvédségbe lépett és minden ezüstjét, ékszerét a haza javára áldozta. 1867 után képviselő és főrendiházi tag.

Zichy Domokos gr. (1808–1869) — egyházi jogtudor, olmtüzi kanonok, 1842-től 1849-ig veszprémi püspök. A püspökségről való lemondás után birtokaira vonult vissza. Károlyi György sógora.

Zichy Edmund gr. (Ödön) (1811–1891) — műgyűjtő. Ifjú korában katonáskodott, 1832-ben megnősült, elhagyta a szolgálatot és visszavonult birtokára. Hosszabb utazásokat tett. 1834–35-ben Károlyi György útítársa, 1836-tól sógorok. Birtokai: a szentmihályi és a hatvani uradalmak. Lakása Bécsben volt, főleg itt élt. Művészeti tanulmányokat folytatott és művészeti tárgyak gyűjtésével foglalkozott.

gr. **Zichy Edmundné** hg. Odescalchi Paulina (1810–1866).

Zichy Karolina gr. (1818–1903) — 1836-tól Károlyi György felesége.

Zichy Károly gr. (cifleri) (1785–1876) — Károlyi György apósa, cs. k. kamarás, 1842-ig Vas megye adminisztrátora. Első felesége 1807-től 1825-ig gr. Batthyány Antónia — akitől 3 fia és 4 lánya született —, a második gr. Apponyi Franciska 1842-től, akinek első férje, gr. Szapáry Sándor 1840-ben hunyt el. Domokos és Edmund a testvérei.

Zichy Pál gr. (1802–1873) — cs. k. kamarás.

Zichy-Ferraris Victor gr. (1806–1846) — katonatiszt.

HEGEDŰS ANDRÁS

GRÓF TISZA ISTVÁN MINISZTERELNÖK LEVELEI CSERNOCH JÁNOS HERCEGPRÍMÁS MAGÁNLEVÉLTÁRÁBAN

Csernoch János hercegprímás (1913–1927) Magyarország egyik fontos közjogi méltóságaként szoros kapcsolatban állt a politikával. Pusztán e kapcsolatból azonban korántsem következett volna az a bizalmas viszony, amely a korszak kiemelkedő politikusához, Tisza István miniszterelnökhöz fűzte.

Ismeretségük még Csernoch néppárti képviselőségének idejéből származott, amely barátsággá akkor vált, amikor Csernoch a Szentszéknél kicszközölte (1909) a *Provida* néven ismert pápai konstitúció kiterjesztését Magyarországra,¹ melynek folytán a nemkatolikus pap előtt kötött vegyes házasságok továbbra is érvényesek maradtak.² Barátságuk egymás kvalitásainak elismerésén és a kölcsönös segítségnyújtás szükségességének felismerésén alapult, amint az Csernoch hercegprímás 1913. június 14-i, korántsem csupán udvariasságból írt soraiból is kiderül: „A mai szomorú viszonyok között jól esik a hatalmat Nagyméltóságod kezében látni, ki hajthatatlan energiával s a magyar haza megszentelt hagyományaihoz hű ragaszkodással az okos és megfontolt haladás útján fogja az országot a békéhez és a fejlődés lehetőségéhez elvezetni.”³ „Meg vagyok róla győződve — írta Tisza 1913. augusztus 17-én kelt levelében —, hogy ha egymással bizalmas érintkezésben valóban válllvetve igyekszünk eljárni, nagy szolgálatokat tehetünk úgy az egyház, mint a nemzet érdekeinek. ... Ha egy vagy más személyi kérdésben más nézeten volnánk is, igyekezzünk azt kölcsönös concessiókkal kiegyenlíteni s lehetőleg magunk közt elintézni. Ha a kormány és prímás egyetértőleg lép fel minden fontosabb függő

-
- 1 Az 1908 húsvétján kelt *Ne temere* dekrétumában X. Pius pápa az egész világra szóló érvénnyel kimondta, hogy a protestáns lelkész előtt kötött vegyesházasságok érvénytelenek. Kivételt csak Németországgal tett, ahol a két évvel előbb, 1906-ban kelt *Provida* szerint érvényesek maradtak az ilyen házasságok. Eszerint a tisztán polgári úton kötött vegyesházasság egyházilag nem volt érvényes, hanem csak az, melyet protestáns lelkész előtt kötöttek. L.: *Hermann Egyed*: A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. 479. p. (*Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae I.*)
 - 2 *Meszlényi Antal*: A magyar hercegprímások arcképsorozata. Bp., 1975. 367. p.
 - 3 Magyar Országos Levéltár, Me. K 467, 1913. félhiv. nr. 223.

kérdésben, ... sokkal eredményesebben fogunk eljárni, mint ahogy az egyháznak is tetemes kárára az a múltban többnyire történt.”⁴

Bethlen Gábor és Pázmány Péter példájára hivatkozva Tisza többször is hangoztatta, hogy a magyar érdekekért neki és a prímásnak egyetértésben kell működniük.⁵ Kettejük levelezése számos egyház- és köztörténeti eseményhez nyújt fontos kiegészítő adatot.

A források helye

A Prímási Levéltár *Archivum Ecclesiasticum* gyűjteménye többek között magába foglalja az egyházigazgatás során létrejött iratanyagot, amelyhez hozzátartozik a Simor János hercegprímás (1867–1891) egyházkormányzati ideje alatt kialakított és utódai által megtartott *Archivum secretum seu privatum* elnevezésű különgyűjtemény is. Ez a fond a rendes irattári kezelésből kiemelt, bizalmas anyagokat tartalmazza, melyek közé számos magániratot is beosztottak.⁶

A Simor-féle magán (vagy titkos) levéltár kivételével az 1891 utáni prímások magánlevéltára rendezetlen volt. Az 1995-ben megindult és 1996-ban lezárult rendezési munkák eredményeként a Csernoch-magánlevéltár kutathatóvá vált.

A gyűjtemény kiterjedt levelezést (1,8 ífm) ölel fel, amelyben 39 Tisza Istvántól kapott levél található meg. Az 1914. január 1. és 1917. június 17. közötti levelezés azon részét, amelynek fogalmazványai fennmaradtak, már publikálták,⁷ azonban a levelek jelentős része ismeretlen a kutatók előtt, és a már közölt források kiadatlan mellékletei is további adatokkal bővítik a meglévő ismereteket. Így egy kétsoros, 1914. szeptember 19-én kelt, a hercegprímásnak címzett köszönőlevél⁸ nem publikált mellékletéből megtudjuk, hogy a szigorú takarékoságáról ismert Csernoch ötvenezer koronát adományozott a hadbavonultak családjainak megsegítésére.

A beérkezett Tisza-levelek mellett azonban nagyrészt nem találhatóak meg a hercegprímás válaszáinak fogalmazványai, legfeljebb Csernochnak az irat hátol-

4 Prímási Levéltár, Esztergom (= PLE), Csernoch, Archivum Secretum (= AS) Iktatott iratok, 5213/1913.

5 *Lepold Antal*: Csernoch János hercegprímás élete. In: *Katolikus Almanach*, 1928. 454. p.

6 *Bónis György*: Útmutató az esztergomi Prímási Levéltárhoz. I. köt. Bp., 1964. 135. p. (Levéltári leltárak 24)

7 Gróf Tisza István összes munkái II–VI. köt. *Levelek* (a továbbiakban: *Tisza Levelek*). Bp., 1927–1937.

8 *Tisza Levelek* II. köt. 278. PLE, Csernoch AS 5353/1914.

dalára írt néhány soros véleményét olvashatjuk. Ezekből kiderül, hogy nem fogadta szívesen az egyház belső életét érintő kérdésekbe (kanonoki, plébánosi kinevezések) való beleszólást. A miniszterelnök által tett két kanonoki ajánlásra is olvashatók a Csernochtól nem szokatlan csípős megjegyzések: „Nagyon rossz szolgálatot tesz magamagának, aki kanonokságra ajánlhatja magát”⁹, illetve: „Már csak az van hátra, hogy még Ő Felségével ajánlassa magát”.¹⁰

A forrásokról

Az Eperjesi Püspökség betöltésének tárgyában¹¹ a miniszterelnök és a prímás közötti többszöri levélváltás (2., 3., 4., 5., 7. sz.) azt a gyakran hosszadalmas egyeztetést dokumentálja, amely a püspöki székek betöltését megelőzte.

A kinevezési javaslatot a dualizmus időszakában a minisztertanács hozzájárulása után a vallás- és közoktatásügyi miniszter tette a királynak. A miniszter a jelölést csak a prímással tárgyalta meg, vagy úgy, hogy tőle kért a személyre javaslatot, vagy pedig a kormány jelöltjeiről kérte ki véleményét. A prímás kifogást emelhetett, ám ezt nem mindig vették figyelembe, hiszen az egyházi és a politikai érdekek esetenként keresztelték egymást.¹²

A 12. számú forrásban Tisza köszönetet mond a prímásnak azért, hogy a klérust politikai mérsékletre inti, minthogy a Néppárt felekezetieskedő politikája és léte is „anachronizmussá vált”, mely „az egyház ... érdekének van kárára”.¹³

A Katolikus Néppártot (később Országgyűlési Néppárt) 1895-ben az a vereség hívta életre, amely a magyar katolicizmust az egyházpolitikai harcok egész vonalán érte.¹⁴ A párt programja az egyházpolitikai törvények¹⁵ revíziója, a dinasztikus hűség és a kiegyezési törvények fenntartása lett.¹⁶

9 PLE, Csernoch AS, Levelek 19. c/1916. 37. sz.

10 PLE, Csernoch AS, Levelek 19. d/1916. 38. sz.

11 Az utószámos iktatást használó prímási iroda 5571/1913. számú iratcsomója — amelyet bizalmas információi miatt a többi egyházkormányzati irat közül kivettek — tartalmazza az erre vonatkozó levélváltást.

12 *Eckhart Ferenc*: A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig. Bp., 1935. 55. p.

13 PLE, Csernoch AS, Levelek 463. b/1913–1914.

14 *Hermann E.*: i. m. 469. p.

15 A liberális kormányzat és a katolikus egyház magyarországi összeütközését gr. Csáky Albin kultuszminiszter 1890. évi „elkeresztelési” rendelete váltotta ki. A Wekerle-kormány elfogad-

Csernoch a pártot megalakulásától fogva támogatta, Tisza minden sürgetése dacára sem fordított hátat neki, annak munkájában aktívan részt vett, ugyanakkor az ország primásaként nem vállalkozott arra, hogy a politikai életben az Országgyűlési Néppárt álláspontját képviselje. Az egyház érdekeit nem akarta a párt taktikájának alárendelni.¹⁷ Így a Néppárt vezetőivel ellentétben — akik a kormány lemondását követelőkhez csatlakoztak¹⁸ — a Püspöki Karral együtt mindvégig támogatta Tiszát.¹⁹

A 30., 31 és 33. sz. levelek jól illusztrálják azt az 1915-ben megélt diplomáciai tevékenységet, amellyel a Monarchia Olaszország további semlegességét igyekezett megőrizni. Csernoch egy névtelen informátor jelentését is továbbította 1915. május 23-án²⁰ — Olaszország hadbalépésének napján, és így már megkésve informálta Tiszát az itáliai helyzetről. Csernoch — egyházi úton szerzett értesülései alapján — nem először tájékoztatta Tiszát az olasz diplomáciai lépésekről.²¹

Az olasz diplomácia tudatában lévén helyzeti előnyének, mind nagyobb és nagyobb árat kért semlegességéért. Tisza, félve egy román–olasz szövetségtől — ami már 1914. szeptember 23-án létrejött —, beleegyezett a területi engedménybe.²²

tatta az ún. egyházpolitikai törvényeket (1894:XXXI. tc. az állami anyakönyvezésről, 1894:XXXII. tc. a gyermekek vallásáról, 1894:XLIII. tc. az állami anyakönyvezésről, 1895:XLII. tc. az izraelita vallásról, 1895:XLIII. tc. a vallás szabad gyakorlásáról).

16 PLE, Csernoch Cat. 46. 148/1915.

17 *Lepold A.*: i. m. 446. p.

18 Magyarország története 1890–1918. Főszerk.: Hanák Péter. II. köt., Bp., 1983. 1152. p. (Magyarország története tíz kötetben).

19 PLE, Csernoch Cat. D/b. 6394/1917.

20 PLE, Csernoch AS, Utólagosan iktatott iratok Nr. 5. A levélben egy bizalmas körökben megfordult, névtelen bajor diplomata az olaszországi és romániai helyzetről informálja a hercegprímást. Soraiból kiderül, hogy bár a pápa mindent megtesz a Monarchia érdekében, azonban Olaszország hadbalépése csak azáltal lenne megakadályozható, ha a Monarchia az összes követelést azonnal teljesítené. A román helyzettel kapcsolatosan kijelenti, hogy szükségesnek tartaná rendkívüli követ kiküldését, mivel Czernin bukaresti nagykövet túlzottan optimista, és ezért feladata ellátására nem alkalmas. Netzhammer bukaresti érsekre hivatkozva tudatja, hogy az oroszok nagy pénzekkel megvesztegetve a befolyásos egyéneket, Romániát teljesen az antant mellé állítják. Valószínűleg e levélre válaszolt Tisza 1915. május 29-én: Tisza Levelek. III. köt., 1106., 323. p.

21 A 30., 31., 33. sz. leveleken kívül, Csernoch információjáról értesülünk még: Tisza Levelek: III. köt., 738., 44. p.

22 *Valtani, Leo*: Tárgyalások Ausztria–Magyarország és Olaszország között 1914–1915-ben. In: Századok, 100. (1966) 802. p.

1915. március 9-én Burian külügyminiszter felajánlotta Trento átengedését, amelyre válaszul az olasz kormány egész Dél-Tirol, az olasz határtól Triesztig húzóódó Adria-vidék és több dalmáciai sziget átengedését kívánta. A monarchia vezetői ez elől elzárkóztak. Az antant hatalmak azonban késznek mutatkoztak e követeléseket a hadbalépés fejében teljesíteni, így 1915. május 23-án Olaszország hadat üzent a Monarchiának.²³

A román politikai törekvések szintén ismertek voltak a Monarchia politikusai előtt, így Tisza már az 1914. július 19-i közös minisztertanácson kifejezte aggodalmát Erdély sorsa iránt.²⁴ Czernin, a Monarchia bukaresti nagykövete 1915. április 1-jén jelentette Buriánnak, hogy Románia nem marad semleges a háború végéig: „Kérem Excellenciádat, higgyen nekem: Románia nem akar végig semleges maradni. Annaira nem ostobák itt, hogy szándékosan és tudatosan két szék közé üljenek.”²⁵

Tisza 1915. május 31-én (már Csernoch említett levele után) közölte Burián közös külügyminiszterrel, hogy „a jelenlegi román kormány uralma mellett még az oroszok elleni háború ígérletét is a legnagyobb bizalmatlansággal fogadnám, mert azt sem tartanám kizártnak, hogy bennünket ilyen ígérettel elaltatva, mozgósítanának s az utolsó percben az oroszokhoz csatlakozva meglepetésszerűleg rajtunk ütnek.”²⁶

Az alább közölt levelekből kiderül, hogy Tisza mennyire fontosnak tartotta a főpappal való jó kapcsolatot, hiszen öt alkalommal is kérte a prímást jelenjék meg a főrendiház ülésén (8., 13., 14., 21., 22. sz.), illetve, hogy vesse latba tekintélyét (36. sz.).

Mivel a magánlevéltár több tematikai csoportot ölel fel, a hivatkozások is több típusra oszlanak:

1. A keltezési éven belül folyószámozással jelölt levelek (Mindig feltüntetve: Levelek).

2. Az egyházkormányzati iratok között iktatott, de a magánlevéltárba áttett levelek (Mindig feltüntetve: Iktatott iratok).

23 *Galántai József*: Az első világháború. Bp., 1980. 266–268. p.

24 *Komjáthy Miklós*: Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch–Ungarischen Monarchie (1914–1918). Bp., 1966. 152. p.

25 „Ich bitte Euer Exzellenz, mir zu glauben: Rumänien will nicht neutral bleiben bis zum Schlusse. So dumm sind sie hier nicht, dass sie sich absichtlich und wissentlich zwischen zwei Stühle setzen würden.” Tisza Levelek. V. köt., 1686/a, 291. p.

26 Tisza Levelek. III. köt. 1116., 329. p.

3. Elsősorban politikai természetű, utólagosan iktatott jelentések (a sorszám előtt feltüntetve: Utólagosan iktatott).

A levelek többnyire géppel íródtak, a miniszterelnök azokat saját kezűleg csak aláírásával látta el.

A még nem publikált források közül az egyház- és köztörténeti szempontból leginkább érdekes levelek szövegét teljes terjedelmükben, a többit pedig regesztában közöljük.²⁷

FORRÁSOK

1.

1913. július 23., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 105/I. a/1913–14

Tisza István miniszterelnök értesíti Csernoch János hercegprímást, hogy az uralkodó július 21-i határozatával őt (a miniszterelnököt) a horvát–szlavón–dalmátországi miniszter teendőinek ideiglenes ellátása alól felmentette, és gróf Pejacsevich Tivadar belső titkos tanácsost horvát–szlavón–dalmátországi tárcanélküli miniszterré nevezte ki.

2.

1913. augusztus 6., Geszt

PLE, Csernoch AS, Iktatott iratok, 5213/1913.²⁸

Tisza István miniszterelnök Csernoch János hercegprímáshoz az eperjesi püspöki szék betöltésének tárgyában.

MÉLYEN TISZTELT BARÁTOM!

Az eperjesi püspökség kérdése teljesen zsákutcába jutott s miután a magyar kormánynak négy jelöltje talált egymásután visszautasításra, el voltam határozva, hogy mindaddig nem hozom a kérdést napirendre, amíg Rómából nem jön valami

27 A forrásokat eredeti helyesírásuk szerint közöljük. A levelek keletkezésének időpontjában az 1877-es akadémiai szabályzat volt érvényben. A forrásokat, három kivétellel, Tisza géppe diktálta, így az ékezetek hosszúságának eltérése az írógép betűkészletének hiányosságaiából és a korabeli helyesírási normákból ered.

28 In: 5544/1913. sz. iratcsomó.

közeledés. Hiszen ha valahol, éppen a ruthén görög-katolikus egyházmegyékben teljesen fedi a nemzeti érdek az egyház érdekét, mert minden legkisebb elhajlás a slavofil irányzatok felé menthetetlenül a schisma malmára hajtja a vizet.

Utolsó Bécsben létem alkalmával azután meglátogattam a nunciust s azt a benyomást nyertem, hogy Róma most már hajlandó volna Novák jelöltségét fontolóra venni. Megmondtam a nunciusnak, hogy mi addig nem fogjuk őt újból most már harmadszor proponálni, amíg nem tudjuk, hogy nem újabb kosár vár reánk, mire ő ígerte meg, hogy kérdést intéz e tárgyban Rómába s az eredménnyel értesíteni fog.

Nem akartam e kérdésben távolléted alatt alkalmatlankodni Neked, de most már külföldi üdülésed befejeztével azzal a kérdéssel fordulok Hozzád, lennél kedves ezt az ügyet a nunciusnál s esetleg directe Rómában is hatékonyan támogatni. Én a legnagyobb súlyt helyezném a Szentszékkal való jó viszonyra és harmonikus közreműködésre s már csak ebből a szempontból is nagyon nyom, hogy e szerencsétlen püspöki kérdésben ilyen érthetetlen merevségre találunk. E mellett az eperjesi püspöki szék betöltetlenül hagyása, tekintettel a Galicia felől erősen szervezkedő russofil mozgalomra, egyaránt károsítja a nemzeti és az egyházi érdeket. Mindezeknél fogva igen nagy súlyt helyeznék a kérdés kedvező elintézésére és nagyon hálás volnék, ha annak a Te intervencióddal megadnád a döntő impulzust.

Novákról csak szépet és jót hallottam szélesebb látókörű, művelt, eszes és megbízható magyar ember, akinek Rómában is jó pozíciója van. Egyedüli hibájából, fiatalságából napról-napra gyógyul kilélel hisz az ember sokkal hamarabb levetkezi ezt a hibát, mint maga szeretné.

Mindezen okoknál fogva nagyon melegen ajánlom az ügyet kegyes jóindulatodba.

Igaz nagyrabecsüléssel vagyok őszinte híved:

Tisza

3.

1913. augusztus 17., Geszt
EPL, Csernoch AS, Iktatott iratok, 5213/1913.²⁹

Tisza István miniszterelnök Csernoch János hercegprímáshoz az eperjesi püspöki szék betöltésének tárgyában.

MÉLYEN TISZTELT BARÁTOM!

Folyó hó 12-én kelt leveled kapcsán még egyszer komoly reconsideratio tárgyává tesszük, vajjon nem lehetne-e a Te általad említett két jelölt valamelyikében megnyugodnunk, mert igen nagy súlyt helyezünk a te állásfoglalásodra s nagyon nehezükre esik, ha egy vagy más dologban nem járhatunk el kívánságod szerint. Rövid idő alatt meg fogom adni e kérdésben érdemleges válaszomat, nem akarok azonban addig késni öröömöm és hálás köszönetem kifejezésével levelednek lényege és bizalmas hangja felett. Meg vagyok róla győződve, hogy ha egymással bizalmas érintkezésben valóban vállvetve igyekszünk eljárni, nagy szolgáltatokat tehetünk úgy az egyház, mint a nemzet érdekeinek. Végtelenül szükséges a harmonikus együttműködés úgy Rómában, mint a nunciusról. A lényegben nincs köztünk eltérés. Ha egy vagy más személyi kérdésben más nézetet volnánk is, igyekezzünk azt kölcsönös concessiókkal kiegyenlíteni s lehetőleg magunk közt elintézni. Ha a kormány és prímás egyetértéssel lép fel minden fontosabb függő kérdésben, meg vagyok róla győződve sokkal eredményesebben fogunk eljárni, mint ahogy az egyháznak is tetemes kárára az a múltban többnyire történt.

Igaz nagybecsüléssel vagyok őszinte híved

Tisza

4.

1913. augusztus 24., Bécs
PLE, Csernoch AS, Iktatott iratok, 5544/1913.³⁰

Tisza István miniszterelnök Csernoch János hercegprímáshoz az eperjesi püspöki szék betöltésének tárgyában.

29 In: 5544 / 1913. sz. iratsomó.

30 Tisza kézírásos levele.

Mélyen tisztelt barátom!

Engedd meg, hogy érett megfontolás után arra irányítsam végleges kérésemet, légy kegyes Novák érdekében írni a nunciusnak.

Gr. Pállíytól ismételten igen előnyös informatiót kaptam felőle és ... olyan buzgó catholikus, komoly gondolkozású derék emberek közé jut, akik között bizonyára teljesen meg fog hivatásának felelni.

E tárgyban tanúsított előzékenységédért ismételten halás köszönetet mondva igaz nagyrabecsüléssel maradok híved

Tisza István

5.

1913. szeptember 2., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 105/I. b/1913–14.

Tisza István miniszterelnök megköszöni Csernoch János hercegprímásnak, hogy Novákra vonatkozó kérését teljesítette, és erről őt augusztus 30-án kelt levelében értesítette.

6.

1913. szeptember 16., Geszt

PLE, Csernoch AS, Levelek, 105/I. c/1913–14.³¹

Tisza István miniszterelnök tájékoztatja Csernoch János hercegprímást, hogy Wilczek Frigyesre vonatkozó javaslatát azért nem tartja lehetségesnek, mivel a tárgyalások már nagyon előrehaladott állapotban vannak.

7.

1913. szeptember 20., Geszt

PLE, Csernoch AS, Levelek, 105/I. d/1913–14.

Tisza István miniszterelnök megköszöni Csernoch János hercegprímásnak Novákra vonatkozó értesítését, és mivel az ügyet személyesen is szeretné vele meg-

31 Kézírásos levél.

beszélni, tájékoztatja Csernochot, hogy szeptember 22-étől Budapesten tartózkodik, és kéri a prímást, hogy Budapestre jöveteléről értesítse őt.

8.

1913. szeptember 29., Budapest
PLE, Csernoch AS, Levelek, 105/I. e/1913–14.

Tisza István miniszterelnök a főrendiház október 8-i ülése előtt ellenzéki vitától tartva kéri Csernoch János hercegprímást, hogy az ülésen a főpapság minél nagyobb számban vegyen részt. Megköszöni továbbá a hercegprímásnak a pápa szobrára vonatkozó tanácsát.

9.

1913. október 18., Budapest
PLE, Csernoch AS, Levelek, 105/I. f/1913–14.

Tisza István miniszterelnök megnyugtatja Csernoch János hercegprímást, hogy Esztergom városát továbbra is külön városi kerületként kívánják meghagyni.

10.

1913. november 3., Budapest
PLE, Csernoch AS, Levelek, 463 a/1913–1914.

Tisza István miniszterelnök Richter János szepesi egyházmegyes pap átvételét kéri Csernoch János hercegprímástól az Esztergomi Főegyházmegyébe.

11.

1913. december 8., Budapest
PLE, Csernoch AS, Levelek, 381/I. a/1913–14.

Tisza István miniszterelnök tájékoztatja Csernoch János hercegprímást a közös külügyminiszter értesítéséről, miszerint Dr. O'Reilly, a clevelandi püspöki hivatal kancellárja európai útja során Magyarországot is fel kívánja keresni. Tekintettel azonban arra, hogy a clevelandi püspök, Mgr. Farelly az uralkodói kitiintetés el-

lenére a Monarchia érdekeivel szemben kevés jóakaratot tanúsított, a magyarországi magasrangú hivatalos körök Dr. O'Reillyt nem kívánják fogadni. A miniszterelnök kéri a hercegprímást, hogy a kancellárt lehetőség szerint ő se fogadja. Amennyiben ez nem volna kikerülhető, vele szemben igen tartózkodó magatartást tanúsítson.

12.

Budapest, 1913. december 22.

PLE, Csernoch AS, Levelek, 463 b/1913–1914.

Tisza István miniszterelnök Csernoch János hercegprímáshoz az egyház és a kormány viszonyának tárgyában.

MÉLYEN TISZTELTI BARÁTOM!

A primacziális egyházmegyéhez tartozó vidékekről több oldalról kapom azt az öröndetes jelentést, hogy a clerus politikai magatartásában öröndetes változás mutatkozik. Ebben a te művedet látom s nemcsak pártszempontból, de még sokkal inkább a magyar nemzetnek minden párt tekinteteken felülálló nagy érdekei szempontjából hálás szívvel mondok érte köszönetet. A néppárt szükségyszerű jelenség lehetett az egyházpolitikai küzdelmek izgalmas időszakában, ma azonban, amidőn ezek a kérdések régen elvesztették actualitásukat, létjogosultság nélküli anachrizmussá vált. A kormányon lévő párt részéről veszély az egyház egyetlen jogos érdekét sem fenyegeti, ellenkezőleg egész törekvésük oda irányul, hogy megtarthassa azt a helyet, amely őt a modern társadalom irányításában is megilleti s a nemzeti eszmével válllvetve vívja meg harcát a modern radikalizmus romboló törekvéseivel szemben.

Minden olyan agitáció, amely felekezeti szempontokat kever a közéletbe s az egyházat belesodorja a pártpolitika szennyes hullámaiba, egyenesen az egyház jól felfogott érdekének van kárára s a vallásellenes irányzatok malmára hajtja a vizet. Benned megvan minden tulajdon ahhoz, hogy a felekezetieskedő demagógiával szemben sikerrel vedd fel a küzdelmet s helyre-állítsd az egyház és a magyar liberalizmus közötti hagyományos jó viszonyt. Légy róla meggyőződve, hogy hazádnak és egyházadnak teszel vele szolgálatot s ez irányu működésben odaadó támogatásomra számithatsz.

A közeledő ünnepek alkalmával legjobb kívánataimat fejezve ki, igaz nagyra-becsüléssel maradok tisztelő hived:

Tisza

13.

1914. február 15., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 463 c/1913–1914.

Tisza István miniszterelnök a főrendiház február 26-i ülése előtt ellenzéki támadástól tartva kéri Csernoch János hercegrímást, hogy a klérus jelentős számban képviseltesse magát az ülésen.

14.

1914. március 26.³²

PLE, Csernoch AS, Levelek, 381/I. b/1913–14.

Tisza István miniszterelnök kéri Csernoch János hercegrímást, hogy a főrendiház április 2-i ülésén a klérusnak legalább néhány tagja vegyen részt.

15.

1914. április 29., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 381/I. c/1913–14.

Tisza István miniszterelnök a Budapesti Falkavadász Társaság számára kér lehetőséget a Komárom környéki primási birtokokon való vadászathoz.

16.

1914. április 30., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 463 d/1913–1914.

Tisza István miniszterelnök Sziklay felterjesztésének tárgyában Csernoch János hercegrímástól kéri a szükséges életrajzi adatokat.

32 Kézírásos levél, amelyen a keltezési hely nincs feltüntetve.

17.

1914. május 8., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 381/I. d/1913–14.

Tisza István miniszterelnök értesülvén arról, hogy Csernoch János hercegprímás ribényi birtokát haszonbérbe kívánja adni, azt tanácsolja a hercegprímásnak, hogy az ügy elintézését bízza Lavotta osztálytanácsosra, a Földművelésügyi Minisztérium felvidéki kirendeltségének vezetőjére.

18.

1914. május 21., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 381/I. e/1913–14.

Tisza István miniszterelnök értesíti Csernoch János hercegprímást, hogy az uralkodó gróf Lónyay Albert lovassági tábornokot a testőrség kapitányává nevezte ki.

19.

1914. június 15., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 381/I. f/1913–14.

Tisza István miniszterelnök kéri Csernoch János hercegprímást, hogy legközelebbi budapesti tartózkodásáról értesítse, mivel közügyek megbeszélése végett fel kívánja keresni.

20.

1914. június 19., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 381/I. g/1913–14.

Tisza István miniszterelnök június 22-én, 16 órára bejelenti magát Csernoch János hercegprímásnál.

21.

1914. június 26., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 381/I. h/1913–14.

Tisza István miniszterelnök értesíti Csernoch János hercegprímást, hogy a főrendiház július 6-án bizottsági üléseket tart, és kéri, hogy a határozatképesség, illetve a kormánytöbbség biztosítása érdekében az üléseken jelenjen meg.

22.

1914. június 27., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 381/I. i/ 1913–14.

Tisza István miniszterelnök kéri Csernoch János hercegprímást, hogy a főrendiház július 13-iki ülésén a klérus azon tagjai, akiknek politikai támogatására a kormány számíthat, lehetőség szerint jelenjenek meg, mivel fontos és valószínűleg vitát kiváltó törvényjavaslatok kerülnek tárgyalásra.

23.

1914. július 2., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 381/I. l/1913–14.

Tisza István miniszterelnök értesíti Csernoch János hercegprímást, hogy a főrendiház ülését a trónörökös-pár meggyilkolása miatt július 13-áról 20-ára halasztotta el.

24.

1914. augusztus 25., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 381/I. m/1913–14.

Tisza István miniszterelnök értesíti Csernoch János hercegprímást, hogy az uralkodó augusztus 22-én gróf Pejacsevich Tivadar horvát–szlavón–dalmátországi miniszter akadályoztatása idejére a horvát–szlavón–dalmátországi minisztérium ideiglenes vezetésével őt (a miniszterelnököt) bízta meg.

25.

1914. szeptember 19., Budapest
PLE, Csernoch AS, Iktatott iratok, 5353/1914.
Kiadva: Tisza Levelek II. köt. 278., 149. p.

*Tisza István miniszterelnök köszönetét fejezi ki Csernoch János hercegprímásnak nagylelkű adományáért.*³³

26.

1914. október 2., Budapest
PLE, Csernoch AS, Levelek, 381/I. n/1913–14.

Tisza István miniszterelnök köszönetét fejezi ki Csernoch János hercegprímásnak a Kasselik-alapítvány³⁴ Gizella téri palotájára vonatkozó értesítéséről.

27.

1914. október 12., Budapest
PLE, Csernoch AS, Levelek, 381/I. o/1913–14.

Tisza István miniszterelnök kéri Csernoch János hercegprímást, hogy dr. Marusič ügyében ne tegyen semmit, amíg ő Jankovich Béla kultuszminiszterrel nem beszélt.

33 A levélhez mellékelve a Hadbavonultak Családjainak Országos Segélyező Bizottsága elnökének Csernochhoz címzett köszönőlevele a prímás 50 000 koronás adományáért.

34 Kasselik Jenő († 1910) végrendelete értelmében minden ingó és ingatlan vagyonából létrehozta a Kasselik Erzsébet és Ferenc alapítványt, azzal a céllal, hogy „az alapítvány asylum legyen oly, a műveltebb osztályhoz tartozó egyének számára, akik saját hibájukon kívül jutottak inséges viszonyokba”. A végrendelet végrehajtását és az alapítvány vezetését, illetve kezelését az esztergomi érsekre, mint a magyar katolikus egyház fejére bízta. A tekintélyes vagyon 1916-ban tovább gyarapodott az örökhagyó unokaöccsének, Kasselik Zailler Ferencnek vagyonával (6 millió korona, amihez 3,1 millió korona értékű budapesti és tétényi ingatlan járult). A rokonság azonban kezdettől fogva támadta a végrendeletet, ami elhúzódó pereskedéshez vezetett, de az alapítvány kezelése Mindszenty hercegprímás egyházkormányzatának idejéig az esztergomi érsek kezében maradt. Az erre vonatkozó iratanyagot ld. Csernoch AS, illetve a Prímási Levéltár egyházkormányzati mutatókönyveiben a Kasselik címszónál feltüntetett számok alatt.

28.

1915. február 24.,³⁵ Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 72 a/1915.

Kiadva: Tisza Levelek III. köt. 872., 131. p.

Tisza István miniszterelnök annak kapcsán, hogy Csernoch János hercegprímásnak a vatikáni nagykövetséghez intézett levelét a cenzúra felbontotta, felajánlja, hogy a Rómába irányuló levelezését a miniszterelnökségen keresztül küldje, így a diszkréció nem sérül.

29.

1915. február 28., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 72 b/1915.

Kiadva: Tisza Levelek III. köt. 880., 136. p.

Tisza István miniszterelnök továbbítja Bereg vármegye főispánjának levelét és annak mellékleteit, amelyekből kiűnik az orosz betörés által sújtott rutén lakosság magyar szimpátiája.

30.

1915. március 9. Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 43 a/1915.

Kiadva: Tisza Levelek III. köt. 909., 151–152. p.

Tisza István miniszterelnök visszaküldi Piffli bíboros, bécsi érsek levelét és biztossítja Csernoch János hercegprímást, hogy a kormány mindent megtesz, hogy az olasz támadásban rejlő veszélyt elhárítsa.

35 A kiadásban dátumként február 26. szerepel.

31.

1915. március 16., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 72 c/1915.

Kiadva: Tisza Levelek III. köt. 942., 172. p.

Tisza István miniszterelnök a nuncius nyugtalankodására válaszolva biztosítja Csernoch János hercegprímást, hogy a kormány minden tőle telhetőt megtesz az olasz veszély elhárításának érdekében.

32.

1915. április 6., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 72 d/1915.

Tisza István miniszterelnök kéri Csernoch János hercegprímást, hogy legközelebbi budapesti útjáról értesítse, mivel ekkor bizalmas ügyek megbeszélése miatt szeretne vele találkozni.

33.

1915. június 6., Budapest

PLE, Csernoch AS, Levelek, 72 e/1915.

Kiadva: Tisza Levelek III. köt. 1130. / II. köt., 339–340. p.

Tisza István miniszterelnök értesíti Csernoch János hercegprímást Erzberger német birodalmi képviselővel folytatott beszélgetéséről, aki átadta neki a primás levelét. A miniszterelnök örömet fejez ki, hogy a román kérdésben tanúsított eljárását³⁶ a hercegprímás megérti, valamint kijelenti, hogy nem hagyja magát a németek javaslatai által befolyásoltatni, mivel ők a dolgokról kellő ismeretekkel nem rendelkeznek.

36 Valószínűleg miniszterek és főispánok kinevezéséről van szó. Tisza leveléből több nem derül ki, Csernoch e tárgyú levelét pedig nem sikerült megtalálni.

34.

1915. augusztus 5., Budapest
PLE, Csernoch AS, Levelek, 43 b/1915.

Tisza István miniszterelnök értesíti Csernoch János hercegprímást, hogy a trónörökös-pár augusztus 11-én, délután 4 óra körül érkezik Esztergomba.

35.

1916. január 2., Budapest
PLE, Csernoch AS, Levelek, 19 a/1916.

Tisza István miniszterelnök válasza Csernoch János hercegprímás 1915. december 26-án kelt újévi jókívánságaira.

36.

1916. július 3., Bécs
PLE, Csernoch AS, Levelek, 19 b/1916.

Tisza István miniszterelnök kéri Csernoch János hercegprímást, hasson oda, hogy az örmény kérdés a háború végéig a parlamentben felszólulás tárgyát ne képezze. Egyúttal megnyugtatta a hercegprímást, hogy mindent megtesznek azért, hogy a szövetséges Törökországot a keresztény alattvalókkal való emberséges bánásmódra bírják.

37.

1916. október 3., Budapest.
PLE, Csernoch AS, Levelek, 19 c/1916.

Tisza István miniszterelnök Jeszenák Gábor pozsonyi kanonokot esztergomi kanonokságra ajánlja.

38.

1916. december 12., Budapest
PLE, Csernoch AS, Levelek, 19 d/1916.

Tisza István miniszterelnök Ecsedy Gyula győr–zámolyi esperes plébánost kanonokságra ajánlja.

39.

1917. június 11., Budapest
PLE, Csernoch AS, Levelek, 26/1917–1927.
Kiadva: Tisza Levelek VI. köt. 1982., 290–291. p.

Tisza István miniszterelnök lemondása után megköszöni Csernoch János hercegprímásnak „az utolsó évek vállvetett” munkáját. Tisza meg van győződve arról, hogy az ifjú uralkodót Vázsonyiék³⁷ megtévesztették, de bízik az uralkodó esetleges jobb belátásában. Végül kéri a prímás közreműködését a „honfentartó munkában”.

37 Vázsonyi Vilmos (1868–1926) 1917-ben a választójogi blokk társelnöke, az Eszterházy-kormány igazságügyminisztere 1917. augusztus 18-ig, majd 1918. január 25-ig tárca nélküli (választójogi) miniszter.

SZILÁGYI LÁSZLÓ

A SZAVAZÓBOTOK ÁRA

(Az 1872. évi parlamenti választások fedezetlen költségeinek kiegyenlítéséről szóló 1876. évi XXVI. tc. története)¹

1876. június 5-én nyert szentesítést az 1876:XXVI. tc., amelynek első két paragrafusa az 1875-ben tartott általános országgyűlési képviselő-választások költségeihez szükséges póthitelről szólt, harmadik paragrafusa pedig felhatalmazta a belügyminisztert, hogy „az 1872. évi országgyűlési képviselő-választások idejéből: Szabolcs megyében 2093 forint, Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyékben pedig 2360 forintnyi fedezetlenül maradt költségeket is kiegyenlíthesse s ezeket az 1875. évi LV. tc. 2. §-a XIV. fejezetének 3. címe alatt megszavazott hitelből fedezhesse.”² A törvény végrehajtásával a 4. § értelmében a belügy- és a pénzügyminisztert bízták meg.

Joggal vetődik fel a kérdés: miért került az országgyűlés napirendjére 1876-ban az 1872. évi képviselő-választás költségeinek ügye? Miért nem tudta vagy nem akarta a Belügyminisztérium a költségeket még 1872-ben, az 1872. évi költségvetés alapján fedezni, és miért látták szükségesnek a honatyák, hogy mindössze 4453 Ft hiányról külön törvény szülessen? (Ez az összeg mindössze 0,11%-a az 1872. évi állami költségvetésről szóló 1872:VII. tc. 2. §-a értelmében a megyék, kerületek, vidékek és székek közigazgatási, árva- és gyámhatósági kiadásaira megszavazott 3 882 778 Ft-nak (az erdélyi törvényhatóságok kiadásai nélkül), miközben a Belügyminisztérium 20 000 Ft hitelt kapott „különféle előre nem látható költségekre.”³

Ezekre a kérdésekre szeretnénk választ kapni az 1872. évi szabolcsi képviselő-választások és a választási költségek körül kibontakozó politikai-jogi vita történetének leírásán keresztül.⁴

1 A tanulmány a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzati Levéltárban található Szabolcs vármegyei Központi Választmány iratainak (IV. B. 403.), valamint a Magyar Országos Levéltár belügyminisztériumi általános iratainak (=K 150 II. kútfő. 10. tétel) feldolgozása alapján készült.

2 Magyar törvénytár 1875–1876. évi törvénycikkek. Bp., 1896. Franklin, 443. p. (A továbbiakban a törvénytár egyes köteteire az évszám megadásával, Mtt. rövidítéssel hivatkozom.)

3 Mtt. 1872–1874. 9. és 10. p.

A Szabolcs vármegyei Központi Választmány 1872. június 19-i 8. sz. határozatával titkos szavazást rendelt el a hat vármegyei kerületben (a nagykállói, nyírbátori, tiszalöki, kisvárdai, nyírbogdányi és a nádudvari kerületben) azért, hogy „az országszerte nagy mérvet öltött vesztegetések lehetőleg korlátoztassanak, és a választópolgárok szabad akaratnyilvánítása biztosíttassék.”⁵ A többségében baloldali politikai beállítottságú választmány ezzel — az átlagos magyarországi gyakorlattal ellentétben — megvalósította a 48-as párt 1872 januárjában megfogalmazott választási programjának egyik célkitűzését. Az általános választójog bevezetésére nem vállalkozott és erre nem is törekedett, de az országgyűlési követek népképviseleti választásáról szóló és 1872-ben is érvényben lévő 1848. évi V. tc. 32. §-át a maga liberális politikai meggyőződése szerint „pontosította”. E paragrafus szerint „A szavazás a szavazó nevének a küldöttség általi feljegyzésével — s valamint a szavazatok összeszámítása is nyilván történik.” A „nyilván” szó alatt a legtöbb választókerületben a szóbeli szavazást értették, és így a 20 éven felüli, választójoggal rendelkező férfi lakosok 1848-tól 1872-ig (majd az 1874:XXXIII. tc. 76. §-a értelmében 1910-ig, az utolsó dualizmus kori választásig) szóban adták le voksukat. Néhány vármegye számára azonban ez a kifejezés a választási eljárás nyilvánosságát, ellenőrzését jelentette. A titkos szavazást bizonyos kerületekben már 1848-ban bevezették, és 1861-ben a választási bíráskodás gyakorlatában is problémaként merült fel: a képviselőház igazoló osztálya a győri, a szabadkai és a komáromi választás megsemmisítését javasolta a titkos szavazás bevezetése miatt. A mandátumokat hosszas vita után igazolta a Tisztelt Ház, elvi értékű döntését a következőképpen indokolva: „a törvény szavaiból és annak szelleméből azt, hogy egyedül a nyilvánosan történt szavazás érvényes, következtetni egész határozottsággal annyival inkább nem lehet, mert a törvénykönyv kézen forgó példányaiban az V-dik tc. 33. §-ának szövege eltérő és határozatlan.”⁶

- 4 A választás eseményeinek politikatörténeti feldolgozását „Egy titkos parlamenti választás Szabolcs vármegyében (1872)” című tanulmányomban végeztem el. (In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai. Levéltári évkönyv XII. Nyíregyháza, 1997. 161–185. p.) Az olvasók szíves elnézését kérve itt kell korigálnom a tanulmány egyik hibáját (168. p.): a nyíregyházi összeíró küldöttség elnöke, Krúdy Gyula ügyvéd, nem az író édesapja, hanem nagyapja volt. A Krúdy családról: Margócsy József: Utcák, terek, emléktáblák. IV. Nyíregyháza, 1997. 173–174. p.
- 5 Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzati Levéltár IV. B. 403. Szabolcs vármegyei Központi Választmányának iratai 1872. 8. szám. (A továbbiakban: SzSzBMÖL IV. B. 403. Kpv-1872. 8.)
- 6 Képviselőházi Napló 1861. I. kötet 35–39. p. Idézi *Ruszoly József*: A választási bíráskodás Magyarországon 1848–1948. Bp., 1980. 236–237. p.

Valóban: a törvény felirata mellett lévő 186. sz. iromány, az 1848:V tc. irománykötetben publikált szövege és az alsótábla első javaslata a titkos szavazás lehetőségének még sokkal határozottabb megfogalmazását adja: „A szavazás a szavazó nevének a küldöttség általi feljegyzésével, a szavazatszedő választmánynak egyedüli jelenlétében: — a szavazatok összeszámítása mindazonáltal nyilván történik.”⁷

A választások törvényességét titkos szavazás miatt megkérdőjelező kérvényeket a képviselőház a későbbiekben is visszautasította,⁸ így a Belügyminisztérium — érthetően — 1872-ben is elnézte az átlagostól eltérő gyakorlatot. Amikor Szőgyéni Emil petíciót nyújtott be a titkos szavazás ellen, Tóth Vilmos belügyminiszter a választmányhoz írt levelében csupán enyhe rosszallását fejezte ki: ha a választások rendje bármilyen mulasztás miatt csorbát szenved, a felelősség egész súlya a Központi Választmányt, illetve a választási elnököt terheli.⁹ A rendelkezésemre álló adatok szerint a választmány ugyanakkor hivatalosan nem kérte a Belügyminisztériumtól a 8. sz. határozat jóváhagyását, és az erről szóló jegyzőkönyvet is csak 1872. július 5-én (3 nappal a választások előtt) terjesztette fel. Az iratok július 7-én érkeztek meg Budára, így azokat a Belügyminisztérium már nem tudta felülvizsgálni, és olvasatlanul küldte vissza.¹⁰ A Belügyminisztérium döntésében emellett szerepet játszott az is, hogy 1872-ben nemcsak Szabolcs foglalt állást a törvény demokratikusabb értelmezése mellett. Az 1872–75. évi országgyűlés irományai között egy kimutatás a következő megyékkel és városokkal kapcsolatban említi a titkos szavazást: Győr, Pest-Pilis-Solt, Heves és Külső-Szolnok megye, Komárom, Eger, Kecskemét, Szatmárnémeti, Gyöngyös város. (Sajnos a kimutatás nem pontos, például Szabolcsot nem találjuk a megyei törvényhatóságok között.)¹¹ Szabolcsban a politikai elit ezzel az eszközzel próbált a lakosság baloldali elkötelezettségének minél nagyobb teret engedni.

Fennmaradt az a tervezet, amelyet a Központi Választmány bizottsága (Székely Benedek, Nagy János és Gál Elek) a titkos szavazásról készített. E szerint a választópolgárok 5 láb hosszúságú (1,58 m), 1 hüvelyk (2,634 cm) átmérőjű pálcákkal szavaztak. A választó, miután a választási elnökség előtt feljegyezték a nevét, az elnöktől egy pálcát kapott, egyedül lépett egy téglá- vagy deszkafallal és függönyvel elválasztott szavazóhelyiségbe, és az ott felállított, a képviselőjelölt nevével

7 *Rusoly J.*: i. m. 234. p.

8 Uo. 239. p.

9 MOL. K 150 1872. II. kútfő 10. tétel. 21134. jegyzőkönyvi szám.

10 SzSzBMÖL IV. B. 403. Kpv-1872. 147.

11 Az 1872–75. évi országgyűlés képviselőházának irományai. XVI. köt. Buda, 1874. 383–394. p.

és (az írástudatlan szavazók érdekében) pártjának színével jelölt ládák egyikébe dobta botját-voksát.¹² Más törvényhatóságok szavazócédulákkal, levélkével vagy — mint 1865-ben Szatmár városában — golyókkal biztosították a titkosságot,¹³ de a pálcák alkalmazása is ismert és tetszetős megoldás volt. Ennek magyarázata, hogy egy hamis szavazóbotot — figyelembe véve annak méreteit — szinte lehetetlen feltűnés nélkül becsempészni a választóhelyiségbe!

A botok, a szekrények elkészítése, valamint a megfelelő szavazóhelyiségek kialakítása jelentősen megdrágította a választásokat. A tervezet költségvetése szerint egy 4,5 láb hosszú (1,42 m), 4 láb széles (1,26 m) és 4 láb magas láda ára 6 Ft 20 kr-ba került. A szavazópalcákat az olcsó ár és a szabályos kivitelezés érdekében valószínűleg a tokaji fűrészmalomban készítették el. (Erről és a botok áráról sajnos nem maradtak fenn iratok.) Egy 3 öl szélességű (5,68 m) és 3 öl hosszúságú szavazási bódé előállítási költsége 86 Ft volt.

A tervezet költségvetési kereteit a választási elnökök és a Központi Választmány jócskán túllépték. A szavazóhelyiség felállítása és felszerelése Kisvárdán 483 Ft-ba került, amit Ilosvay Kristóf választási elnök a fakereskedőnek nem tudott kifizetni.¹⁴ A nagyállói választáson használt ládákat a megyeháza egyik termében fallal vették körül. Ezt a munkát 70 Ft 40 kr erejéig hitelből Mihalovics Ferenc „építőmester” végezte el.¹⁵ Nyírbátorban a szavazóhelyiséget gr. Dégenfeld Gusztáv választási elnök megbízására Bodnár Pál vállalkozó készítette el 340 Ft-ért.¹⁶

A titkos szavazás költsége összességében (a képviselőválasztással kapcsolatos egyéb kiadással együtt) 2399 Ft 18 kr-t tett ki. A számvevői észrevételek alapján később ezt az összeget 2359 Ft 18 kr-ra módosították.¹⁷ A Központi Választmány abban reménykedett, hogy a kiadások egyharmadát sikerül fedezni a választásokat követően a faáru elárverezésével, a nagyobb részt pedig a Belügyminisztérium a maga költségvetéséből fogja biztosítani. Mindkét esetben csalódnuk kellett, de az árat így sem kevesellhették: az 1872. július 8-i választások a baloldal győelmét hozták különösebb rendbontás, csalás, visszaélés nélkül. A titkos szavazás bevezetése visszaszorította a szavazatok vásárlását, az etetés-itatást, az erőszak alkalmazá-

12 SzSzbMÖL IV. B. 403. Kpv-1872. 11.

13 *Ruszoly J.*: i. m. 237. p.

14 MOL K 150. 1872. II. kútfő. 10. tétel. 15092. alapszám. (Azon belül 21510/1873. belügyminisztériumi jegyzőkönyvi szám.) A továbbiakban: 1872-II-10-15092. (21510/1873).

15 MOL K 150. 1876-II-10-50815. (29589/1876).

16 SzSzbMÖL IV. B. 403. Kpv-1872. 154.

17 MOL K 150. 1872-II-10-15092. (39358/1872).

sát, bár egycsapásra nem hozott, nem hozhatott változást a vidám-küzdelmes választások hangulatában és gyakorlatában. A választási jegyzőkönyvek alaposabb elemzése ugyanis megmutatja, hogy a szavazatok leadására több kerületben pártokként került sor, tehát egy adott párt hívei a titkos szavazás ellenére is együtt szavaztak!

A választási küzdelmek elcsitulása után kezdetét vette a költségek megtérítésével kapcsolatos huzavona. Az első akadályt a közigazgatási gépezet nehézkessége, lassúsága jelentette. Ilosvay Kristóf, a kisvárdai választókerület elnöke 1872. július 11-i levelében arra figyelmeztette Bónis Barnabás alispánt, hogy a szavazóbódé deszkáinak elárverezéséről minél előbb intézkedjék. A deszkák állaga napról-napra romlott, kelendőségük, áruk is csökkent az elnök szerint, ráadásul a helybeliek is lopkodták.¹⁸ 1872 júliusában, augusztusában az alispán nevében Korányi Miklós, a Központi Választmány jegyzője több ízben fel is szólította Bónis Sámuel, a kerület szolgabíráját a szavazóbódék, bódészerelvények, ládák és lécek elárverezésére, intézkedés mégsem történt. A főjegyző még november 6-án is dühös, ingerült hangú levélben kénytelen utasítani az árverezésre Bónis Sámuel, valamint a vármegye többi szolgabíráját! (Kivételt csak a nagykállói választókerület képezett, melynek 3 szavazóládáját és 2335 db palcáját a Központi Választmány 1872. július 19-i 150. számú határozatával időközi választások esetére elraktározta).¹⁹

A választási kellékek piaci értékesítésének eredményéről nincsenek forrásaim, mindenesetre az ebből származó összeg kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a vállalkozókat kifizessék. A Központi Választmány 1872. november 22-én, majd 1873. február 22-én — az addigi gyakorlatnak megfelelően — a Belügyminisztériumtól kérte a 2359 Ft 18 kr-os költség megtérítését. A Belügyminisztérium azonban a Számvevőség jelentése alapján csak a nyomtatványokra, irodai szerekre, világításra, a választási helyek kibérlésére vagy azok átalakítására kiadott 296 Ft 22 kr kifizetését engedélyezte!²⁰

A gondban hagyott vármegye közgyűlése ezek után az országgyűlés képviselőházához fordult azzal a kéréssel, hogy engedélyezze számára a Belügyminisztérium póthitel igénybevételét és így a költségek fedezését.²¹ Az országgyűlés azonban nem kívánt foglalkozni ezzel a kérdéssel, így az ügy nem mozdult ki a holtpontról. A választási kellékeket elkészítő és szállító vállalkozók veszítették el leghamarabb

18 SzSzBMÖL IV. B. 411. Alispáni iratok. 1872. 2827.

19 SzSzBMÖL IV. B. 403. Kpv-1872. 150.

20 MOL K 150. 1872-II-10-15092. (43198/1872).

21 MOL K 150. 1872-II-10-15092. (19248/1873).

türelmüket. Goldstein Móric kereskedő, aki a kisvárdai választás bódéjához és felszereléséhez szállította a szükséges faanyagot, a költségek megtérítését követelve beperelte Ilosvay Kristóf választási elnököt. Ilosvay hiába kérte a Belügyminisztérium segítségét, hiszen „ily nemű kiadások fedezésére” — a belügyminiszter szerint — pénzalap nem állt rendelkezésükre.²² Ilosvay 1873. június 23-án 458 Ft 50 kr-t volt kénytelen kifizetni Goldstein Móricnak.²³ A kopócsapáti birtokos azonban választási elnökként a köztörvényhatóság utasítása szerint járt el, amikor a szükséges kellékeket megrendelte, és esze ágában sem volt a költségeket magára vállalni. Beperelte Bónis Barnabás alispánt, és követelte a 458 Ft 50 kr, valamint 1873. június 23-tól számított 6%-os kamatainak, a felmerült költségeknek a megtérítését.²⁴ Az alispán és a vármegye nehéz helyzetbe került, és most már minden lehetőséget megragadott: a megye közgyűlésének 1874. májusi, 48. számú határozata felhatalmazta az alispánt, hogy a megye utépítési pénztárából kölcsönözze a szükséges összeget, erre azonban a Belügyminisztérium, mivel a kölcsön az utépítési alap rendeltetésétől eltérő célt szolgált volna, nem adott engedélyt, és a közgyűlési határozatot feloldotta.²⁵

Hogyan tovább? Ha a vármegye magára vállalja és kifizeti a választás költségeit, az egyszer kifizetett összeget aligha követelhetne volna vissza a Belügyminisztériumtól, az országgyűlés döntése pedig még mindig nem született meg. Ebben a helyzetben a vármegye régi kurucos múltjához méltó és az időhúzásra is kiváló lehetőséget biztosító utat választott. Bónis alispán a megye és Ilosvay között folyó perben szavatosként megidézette „Magyarország központi államkormányása képviselőjében” gr. Szapáry Gyula belügyminisztert, és azzal a keresettel fordult a Nyíregyházi Királyi Törvényszékhez, hogy a megye pervesztessége esetén 458 Ft 50 kr tőke összegben, ennek 1873. június 23-tól folyó 6%-os kamataiban és az okozott perköltségekben marasztalja el a vármegye köztörvényhatóságának javára!²⁶ A vármegye tehát megpróbálta továbbdobni a „labdát”: ha Ilosvay joggal hivatkozott arra, hogy a vármegye bízta meg a kellékek megrendelésével, akkor a vármegye most a kormány felelősségét hangsúlyozta:

22 MOL K 150. 1872-II-10-15092. (21510/1873).

23 MOL K 150. 1876-II-10-50815. (14983/1875).

24 MOL K 150. 1876-II-10-50815. (14983/1875).

25 MOL K 150. 1872-II-10-15092. (28181/1874).

26 MOL K 150. 1876-II-10-50815. (14983/1875).

1.) Az „1949. évi 8. tc. szerint” — írja az alispán — (valójában az 1848:V. tc. értelmében) a képviselő-választások lebonyolításának feladata a Belügyminisztérium (és nem a vármegye) fennhatósága alatt álló Központi Választmány feladata.

2.) A választások költségeit az 1872:VII. tc. 2. § A. III. fejezete szerint a belügyminiszternek az országgyűlés által 1872. évre megszavazott 700 000 Ft-ból kell viselnie.

3.) Szabolcs vármegye 1872. évi költségvetésében a képviselő-választások költségeire külön összeget nem állapítottak meg.

A Nyíregyházi Királyi Törvényszék a szavatossági alkereset tárgyalásának határidejeként először 1874. augusztus 27-ét, majd gróf Szapáry távolléte miatt 1874. október 31-ét jelölte meg. Erről Szapáry Gyulát, Molnár Pál megyei tisztii ügyészt és Rézler György ügyvédet mint Ilosvay Kristóf képviselőjét értesítették.

A belügyminiszternek esze ágában sem volt megjelenni a tárgyaláson, hiszen ez egyet jelentett volna azzal, hogy egy köztörvényhatóság és a Belügyminisztérium közötti vitás ügyben a bíróságot illetékes döntéshozó fórumként elismeri! A jegyzőkönyvi tárgyalás során a védelem részéről az elleníratot az államkincstár jogi képviselője az 1868:LVI. tc. 84. §-a értelmében egyedül hivatott királyi ügyészség, a Királyi Kincstári Jogügyek Igazgatósága terjesztette elő. Az ellenírat szerint az ügyben a királyi törvényszék nem illetékes. Az 1869:IV. tc. 1. §-a — szól az érv — a közigazgatást és az igazságszolgáltatást egymástól elválasztotta, így a közigazgatásra vonatkozó ügyek a kormány hatáskörébe és nem a bíróságra tartoznak.²⁷

Valóban, a kiegyezés után hosszú ideig, 1896-ig a kormány és a közigazgatási hatóságok vitájában bíróság nem dönthetett, alkotmány- vagy közigazgatási bíróság nem létezett, így az utolsó szó joga a kormányé volt. Az 1870:XLII. tc. 16. §-a szerint egyes kormányrendelet ellen a végrehajtás előtt a törvényhatóság felírhatott, „ha azt törvénybe ütközőnek, vagy a helyi viszonyok miatt célszerűtlennek” tartotta. Abban az esetben azonban, ha a miniszter másodízben eltiltotta a törvényhatóságot módosító rendelkezésének végrehajtásától, az eredeti kormányrendeletet azonnal végre kellett hajtani.²⁸

A Belügyminisztérium könnyedén utasította el a vármegye javaslatát a „választásra előirányzott” 700 000 Ft-tal kapcsolatban is. Ez az összeg valóban a már működő országgyűlés képviselőinek lakbérére és napidíjára szolgált, és nem vonatkozott választási költségekre.²⁹

27 MOL K 150. 1876-II-10-50815. (14983/1875).

28 Mtt. 1869–1871. 212. p.

A Belügyminisztérium az elleniratban kétségbe vonta az alispán szavatossági követelésének jogosságát is, sőt általában tagadta az ügyben az állam szavatossági kötelezettségét.

Mi is a szavatosság a kor fogalmai szerint? A szavatosságról a magyar polgári törvénykezési rendtartás (az 1868. évi LIV. tc.) 78–82. §§ szóltak. A korszak neves jogásza szerint „a jogát másra átszállítónak azon köteleztetését, mely szerint az átszállított jog birtokosát minden per útján háborgatók ellen védelmezni, jogsértés esetében pedig a sérelem megszüntetésére segédkezet nyújtani, s ha ezt nem tenné vagy nem tehetné, kármentesíteni is tartozik, szavatosságnak (evictio) azon személyt pedig, ki fel- vagy alperes által ily segély vagy jótállás végett bíróilag perbe hivatik, szavatosnak nevezik.”³⁰ A szavatosság eredhetett törvényből, kétoldalú, illetve terhes szerződésből, végrendeletből, végrehajtásból. (Szerződésről, végrendeletéről, végrehajtásról a kisvárdai ügyben egyértelműen szó sem lehetett.) A szavatosságról az akkori törvények igen szórványosan és hiányosan rendelkeztek. A szavatosságról szólt mintegy 9 törvény, illetve rendelet a Hármaskönyvtől az 1871:VIII. tc. 73. §-ig.³¹ (Az elleniratban ezek közül kiemelték a Hármaskönyv I. része 74. cikkelyét és az 1659. évi dekrétum 35. cikkelyét. Az 1871:VIII. tc. 73. §-a ugyanezen törvény 19. §-ára utalt, amely az állam felelősségét mondta ki, a bírák vagy bírósági hivatalnokok hivatalos minőségben magánfeleknek okozott sikkasztásával kapcsolatban!)³² Ezek szerint — ahogy a Belügyminisztérium is hangsúlyozta — a szavatosságnak csak a szavatostól átszállt vagy vele közös joggal bírt javakban volt helye. A kérdés csak az, hogy a ládák, lécek és választási kellékek nem számítanak-e ilyen „átruházott javaknak”, a választásokon felhasznált nyomtatványokhoz, irodai szerekhez hasonlóan? Ezen a ponton — úgy gondolom — a Belügyminisztérium, illetve a Királyi Kincstári Jogügyek Igazgatóságának érvei a legbizonytalanabb területre tévedtek. A Belügyminisztérium szerint a megyei költségvetésben a titkos választásból származó kiadásokra nem különítettek el összeget, és ilyen kiadásokra a Belügyminisztériumnál sem nyitottak hitelt, vagyis a költségeket a Belügyminisztérium sem fedezheti, és a megyének előzetes helybenhagyás nélkül nem is volt joga intézkedni.³³ Valójában a titkos választásról szóló jegyzőkönyvet — ahogyan azt korábban jeleztem — a Belügyminisztériumhoz, ha

29 MOL K 150. 1876-II-10-50815. (14983/1875).

30 *Dósa Elek*: Erdélykori jogtudosság. II. könyv. Kolozsvár, 1861. 511–512. p.

31 *Herczegh Mihály*: Magyar polgári törvénykezési rendtartás. Bp., 1896. 177. p.

32 Mtt. 1896–1871. 238. és 247. p.

33 MOL K 150. 1876-II-10-50815. (37195/1876).

az utolsó pillanatban is, de felterjesztették. Az intézkedésről Szogyéni Emilnek köszönhetően tudott a minisztérium, így megsemmisíthette volna, ha azt jogtalan-nak találja, erre azonban nem került sor.

A minisztérium, illetve a királyi ügyészség érvei mégis meggyőzték a bíróságot, és az alispán keresetét 1876 februárjában elutasították.³⁴ Sajnos a perben hozott ítéletet nem találtam meg, mégis valószínű, hogy az állam kárfelelősségét a bíróság csak a Belügyminisztérium és nem a vármegye vonatkozásában tagadta. Ráadásul ekkor újabb vállalkozó állt elő követelésével: Mihalovics Ferenc „épfőtmeister” a nagykállói szavazóládák elfalazásának munkájáért, a ki nem fizetett 70 Ft 40 kr erejéig beperelte a nagykállói járásbíróság előtt dr. Bleuer Miklós választási elnököt mint megrendelőt.³⁵ Az ügy azonban nem került tárgyalás alá, mivel a kőművesmester követelését a megyei alispán közvetítése révén kiegyenlítették még a tárgyalás előtt!³⁶ Mi magyarázza a vármegye álláspontjának módosulását? Az 1872. évi képviselőválasztások költségeinek hosszan elhúzódó vitáját ekkorra már a Belügyminisztérium és az országgyűlés is megelégedte!

Szomjas József, a tiszalöki választókerület országgyűlési képviselője a képviselőház 1875. április 22-i ülésén interpellációt intézett a belügyminiszterhez: „Szándékozik-e ezen költségnek kifizetésével a jóhiszemű vállalkozóknak oly régen függőben levő követelését kielégíteni...”, és a választási elnökök, valamint a megyei alispán ellen indított „közbotránykozást okozó” perek megszüntetése érdekében intézkedni? A belügyminiszter válaszában ismét leszögezte, hogy az igényelt összeget nem utalványozhatja, „mert nincs miből”, ugyanakkor ígéretet tett, hogy hajlandó póthitelből kifizetni, ha azt az országgyűlés törvényben megszavazza.³⁷

1876. június 5-én így nyert szentesítést az 1876. évi XXVI. tc., és így jutott a vállalkozók kifizetéséhez szükséges pénz birtokába a vármegye.

Érdekes ismét áttekinteni mi is történt valójában? A Belügyminisztérium megnyerte a szavatossági pert, fizetnie tehát nem kellett volna, mégsem hagyhatta magára a törvényhatóságot és az állam tisztviselőjét! Vajon mi volt az oka ennek a furcsa kitérőnek, miért nem fedezte a Belügyminisztérium a költségeket még 1872-ben?

Természetesen nem az összeg nagysága okozott gondot. Az ügy túlnőtte saját kereteit, és a minisztérium attól tartott, hogy engedékenysége az önállóságukat

34 MOL K 150. 1876-II-10-50815. (8143/1876).

35 MOL K 150. 1876-II-10-50815. (29589/1876).

36 MOL K 150. 1876-II-10-50815. (37195/1876).

37 MOL K 150. 1876-II-10-50815.

védelmező törvényhatóságok számára jelent biztatást. A Belügyminisztérium elvi értékű döntéssel kívánta világossá tenni a külön vármegye számára is:

1.) A törvényhatósági önkormányzat csak a kormánypolitikával összhangban működhet zavarmentesen. A törvényhatóság értelmezheti a törvény homályos rendelkezéseit a maga szempontjai szerint — a választások lebonyolításában meglehetősen szabad mozgástere van —, ha azonban döntéseinek politikai tartalma nem felel meg a kormány szándékainak, és még inkább, ha a döntés költségvetési feltételeit nem biztosítja, akkor a kormányzat határozott ellenállásába fog ütközni.

2.) Nem számíthat arra, hogy a kormányzat döntéseinek jogszerűségét független bírói fórum ellenőrizze vagy minősítse.

A megyei Központi Választmány 1872-ben természetesen több ok miatt sem finanszírozhatta a titkos választást a megyei költségvetés révén, és ezzel a Belügyminisztérium is tisztában volt.

A vármegyei Központi Választmány minden bizonnyal abból indult ki, hogy a választási ügyek — a választókerületek kialakítása kivételével — nem szerepelnek az új törvényhatósági törvény (az 1870:XLII. tc.) 3. és 43. §-ában szereplő ügyek között, más szóval, nem tartoznak a törvényhatósági bizottság közgyűlésének hatáskörébe. A titkos választás többletköltségeinek fedezésére tehát nem igényelhetett a közgyűléstől külön összeget. Abban az esetben, ha mégis ezt az utat járta volna, figyelembe kellett vennie, hogy a törvényhatósági költségvetés is a kormány utólagos jóváhagyása révén vált végrehajthatóvá, sőt a költségvetési tervzetben előzetes megállapodásra kellett volna jutnia a kormányt képviselő főispánnak és a törvényhatóság első tisztviselőjének, az alispánnak. Ezt a vármegyei Központi Választmány, úgy vélem, az alábbi okok miatt szerette volna elkerülni:

a) A baloldali többségű vármegyei hatalmi elit és a főispán között politikai ellentét feszült.³⁸

b) A megyei költségvetés c tétel nélkül is éppen elég terhelt volt. (A Számvevőség kimutatása szerint 1872 októberében 7000 Ft-ot meghaladó hiány mutatkozott a házipénztárban.)³⁹

c) A Központi Választmánynak így vállalnia kellett volna a kockázatot, hogy tervét már az előzetes egyeztetések során meghiúsítja a kormányzat.

A vármegyei tisztviselők tehát a törvény (az 1848:V. tc.) értelmében jártak el, és a per folyamán mindvégig hangsúlyozták: a Központi Választmány a Belügy-

38 Szabolcs, I. évfolyam. (1872) 18. sz.

39 MOL K 150. 1872-II-10-15092. (43198/1872).

minisztérium irányítása alatt álló testület, így költségeit is a minisztériumnak kell fedeznie. Ugyanakkor — és ez az érem másik oldala — mindent elkövettek, hogy a Belügyminisztérium minél később és minél kevesebbet tudjon a megyei választási ügyekről. Eljárásuk, döntéseik miniszteri jóváhagyásában ugyanis nem voltak biztosak.

Mindezek alapján a per győztese, a minisztérium mégiscsak belenyugodhatott abba, hogy 4 év múltán — a törvényhozás döntése alapján — a költséget megtérítse, még azon az áron is, hogy ezzel elvileg az állami kárfelelősség jegyében került lezárásra az ügy.

A vármegye pürroszi győzelmet aratott. Igaz, a titkos választásokat a terveknek megfelelően lebonyolította, a tartózásait pedig központi költségvetésből megtérítette, de a szavazóbotok „ára” jóval több volt 2093 Ft-nál: egy keserű tapasztalat. Az első törvényhatósági törvény (az 1870:XLII. tc.) elfogadását követően a központi kormányzattól való politikai, közigazgatási, pénzügyi függés szálai jóval szorosabbá váltak!

Úgy gondolom, hogy a szavazóbotok különös történetének voltak a polgári jogalkotás szempontjából előremutató következményei is. A szabolcsi ügy is szerepet játszhatott abban, hogy az 1881. LIX. tc. 9. és 10. §§ már kiküszöbölték a szavatossági pert, és helyébe az egyszerű perbehívást tették. Addig a szavatosság kérdését — abban az esetben, ha a szavatós kifogást tett a szavatossági kötelezettség ellen — a főperrel együtt közös ítéletben oldották meg. (1874–75-ben a vármegye számára is ez adott jó időhúzási lehetőséget.) 1881-től (1881:LIX. tc. 10. §) ha a perbehívott a perbehívó védelmét nem vállalta el — vagy ha a perbehívást nem tudták kézbesíteni a perbehívottnak — a főügyet ettől függetlenül folytatták és eldöntötték.⁴⁰

A választási költségek vitája mögötti mélyebb ellentmondásokat még hosszú ideig nem sikerült feloldani: ilyen volt az állami kárfelelősség kérdése vagy a közigazgatási bíróság hiánya. Történetünkben a felelősség elvét az állami hivatalnok (Ilosvay Kristóf) esetében kimondta a bíróság, a továbbiakban azonban a Belügyminisztérium immunitását védelmezte, igaz ugyanakkor, hogy az 1876. évi XXVI. tc. az állam kárfelelősségének hallgatólagos elismerése jegyében fogant! (Ez még távol állt az állam felelősségének általános jellegű törvényi elismerésétől.) A törvényhatóságok és a minisztériumok vitás kérdéseinek eldöntésére még 1896-ig nem létezett független bírói fórum, miközben a törvényhatóságok egyre kevesebb

40 *Herczegh M.*: i. m. 168. és 171. p.

önállósággal léphettek fel régi szerepükben az alkotmány védőiként és a törvények őreként.

További felhasznált irodalom

Sarlós Béla: Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében. Bp., 1976.

Csizmadia Andor: A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig. Bp., 1976.

Kecskés László: Perelhető-e az állam? Immunitás és kárfelelősség. Bp., 1988.

Tartalom

Forrásközlések

Pongrácz Gergely:

Pápa város leírása

— Közzéteszi: *Hermann István* 291

Fazekas Rózsa:

Károlyi György naplójából,

1835. július 20.–1836. május 14. 309

Hegedűs András:

Gróf Tisza István miniszterelnök levelei

Csernoch János hercegprímás magánlevéltárában 377

Közlemények

Szilágyi László:

A szavazóbotok ára 397

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen (IBM, lehetőleg WinWord 2.0-ás vagy 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a nyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, önálló szöveggként a dolgozat végéhez csatolva készüljenek.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) a 0.5-1.5 íves kéziratokat tekintjük (kb. 45 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vő., uő., uo., i. m., l. [= lásd], jz. vagy jegyz.